

Katja M. Lautanen

AATELISNAISTEN KUVA SUOMEN 1800- LUVUN JULKISESSA SANASSA

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Pro Gradu -tutkielma
Syyskuu 2021

TIIVISTELMÄ

Katja M. Lautanen: AATELISNAISTEN KUVA SUOMEN 1800-LUVUN JULKISESSA SANASSA

Pro Gradu -tutkielma

Tampereen yliopisto

Historia

Syyskuu 2021

Tämän tutkielman aiheena on Suomen 1800-luvun kirjallisuuden ja lehdistön suomalaisista aatelinnaisista antama kuva. Julkisella sanalla on suuri vaikutus ihmisten käsityksiin eri yhteiskuntaluokkien olemuksesta ja aiempi tutkimus on jo selvittänyt, millaista kuvaa 1800-luvun mediat loivat aatelinnaismiehistä. Koska miesten ja naisten asema 1800-luvun yhteiskunnassa oli erilainen, oli odotettavissa, että kuvauksen aatelinnaisten ominaisuuksista, ajattelutavoista, vallankäytöstä ja toiminnasta poikkeaisivat aatelinnaismiesten vastaavista kuvauksista. Pohdin myös sitä, miten ja miksi kirjallisuuden ja lehdistön aatelinnaisista luomat kuvat erosivat toisistaan ja millaisia vaikutuksia niillä on voinut olla oman aikansa sekä myöhempien aikojen ihmisten käsityksiin aatelinnaisista.

Tutkimuksen lähteinä käytin viittä 1800-luvun jälkipuoliskolla julkaistua suomalaista romaania, vuosina 1850, 1870 ja 1889 julkaistujen suomalaisten sanomalehtien uutisartikkeleita ja ilmoituksia sekä yhtä 1800-lukua käsittelevää muistelmateosta. Kaikki käsitellyt romaanit herättivät huomiota julkaisuaikanaan ja osa niistä pystyi suosittuna vielä 1900-luvullakin. Kaikissa romaaneissa käsiteltiin aatelinnaisia ja lisäksi valitsin romaanit niin, että mukaan tuli sekä mies- että naiskirjailijoita, aatelinnaisia ja aatelinnaittomia kirjailijoita sekä 1800-luvun kirjallisuuden eri tyylilajeja. Sanomalehtien osalta käytin hyväkseni Kansallisarkiston digitaalisen sanomalehtikokoelman hakumahdollisuuksia. Valitsemiani lähteitä analysoin käyttäen lähiluvun, teemoittelun ja sisällönanalyysin menetelmiä. Aatelinnaisten erilaisten kykyjen, ominaisuuksien ja toiminnan kuvausten luokitteluun käytin Pierre Bourdieun kehittämiä pääomien käsitteitä hieman suomalaiseen yhteiskuntaan sovitettuina ja laajennettuina versioina. Pääomien avulla on mahdollista analysoida, miten yksilö saattoi hyödyntää erilaisia kykyjään toimiessaan muiden ihmisten kanssa ja mitkä olivat hänen ja hänen yhteiskuntaluokkansa kannalta keskeisiä ominaisuuksia.

Kaikkien lähteiden aatelinnaisten kuvauksissa esiintyi yhteisiä piirteitä. Keskeisiä positiivisia piirteitä olivat huolenpito ja oikeudenmukaisuuden tavoittelu. Romaaneissa ne liittyvät vahvasti uskonnollisuuteen. Lehdistössä uskonnollisuutta ei korosteta, mutta saattaa olla, että sitä pidettiin arvokkailla aatelinnaisilla itsestäänselvytyksenä. Myös taiteellista kyvykkyyttä, voimakastahtoisuutta ja persoonallisuutta arvostettiin. Negatiivisina aatelinnaisten piirteinä romaanit esittivät ylimielisyyden ja edistyksen vastustamisen eli samat piirteet, joista aatelinnaismiehiä moitittiin. Säätyrajoja ei silti romanttisia rakastumisia lukuun ottamatta kyseenalaistettu. Lehdistössä ei esitetty suomalaisille aatelinnaisille negatiivisia piirteitä. Pääomista aatelinnaisilla kuvataan aina olevan runsaasti kulttuuripääomaa, jossa korostuivat erityisesti taiteellisuus, uskonnollisuus ja aatelinnaisuus. Muita kulttuuritaitoja esiteltiin vaihtelevasta, mutta oppineita aatelinnaisia ei esiinny lainkaan. Aatelinnaisten sosiaalinen pääoma, sukulaisten, ystävien ja tuttavien verkosto, tulee kuvauksissa vahvasti esille. Sen ylläpidosta annettiin kuitenkin kevyempi, juhlapainotteisempi kuva kuin mitä on luettavissa aikakauden yksityisistä kirjeistä ja päiväkirjoista, joissa aatelinnaiset kokevat sosiaalisen elämän myös rasittavana. Statuspääomaa on aatelinnaisella aina, vaikka suhtautuminen siihen vaihtelee eri yhteyksissä. Aatelinnaisten taloudellinen pääoma lähteissä vaihtelee: yleensä heidät esitetään varakkaina, mutta myös köyhtyneistä aatelinnaisista on viitteitä tai mainintoja. Poliittista pääomaa kuvataan olleen vain hyvin harvoilla aatelinnaisilla ja se on aina välillistä, suhteita ja vaikutusvaltaa politiikasta päättäviin miehiin. Kaikkia näitä pääomia aatelinnaisten kuvataan käyttäneen taitavasti omien tavoitteidensa saavuttamiseen.

Eri lähteiden välillä on aatelinnaisten kuvauksissa joitakin selviä eroja. Taloudellisen pääoman vaihtelu tulee lehdistössä esille paljon selvemmin kuin romaaneissa, joissa aatelinnaiset ovat aina varakkaita. Sosiaalinen pääoma on romaaneissa tärkeässä osassa, lehdistössä se ei ilmene juuri lainkaan. Romaanien antama kuva aatelinnaisista on persoonallinen mutta yksipuolinen, lehdistön etäinen mutta monipuolisempi. On kuitenkin tärkeää huomata, että 1800-luvulla samat lukijat lukivat sekä lehdistöä että romaaneja, jotka usein ilmestyivät lehdissä jatkokertomuksina. Romaanit ja lehdet täydensivät näin toistensa luomaa kuvaa aatelinnaisista. Muistelmien kuvaukset sijoittuvat romaanien ja lehdistön välille. Ne olivat monipuolisempia kuin romaaneissa mutta persoonallisempia ja henkilökohtaisempia kuin lehtiartikkeleissa. 1900-luvun alkupuolella osa aatelinnaisia kuvaavista romaaneista ja muistelmista säilytti suosionsa lukemistoina, mutta aatelinnaisten yleinen merkitys yhteiskunnassa ja luultavasti myös heidän näkyvyytensä lehdistössä väheni. Uskoakseni tämä yksipuolista suuren yleisön mielikuvaa aatelinnaisista ja vaikutti 1900-luvun käsityksiin suomalaisesta aatelinnaistosta ja sen merkityksestä Suomen historiassa.

Avainsanat: aateli, naishistoria, autonomian aika, romaanit, lehdistö

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1 Johdanto	5
1.1 Tutkimuskysymys.....	5
1.2 Aiempi tutkimus	8
1.3 Käsitteet ja teoreettinen tausta.....	10
Aatelisto ja sääty-yhteiskunta.....	10
Naisten asema sääty-yhteiskunnassa	13
Joukkoviestintä ja lukeminen	15
Pääomat aatelisnaisten kuvan analyysivälineenä	18
Aatelisnaisten pääomaluokat	20
1.4 Käytetyt metodit	30
1.5 Lähteet	31
2 Aatelisnaisten pääomat kaunokirjallisuuden kuvauksissa.....	37
2.1 Käsiteltävien teosten esittely	37
2.2 Pääomalajit käsitellyissä teoksissa	40
2.3 Kirjailijoiden erot aatelisnaisten kuvauksissa	67
3 Aatelisnaisten pääomat lehdistön ja muistelmien kuvauksissa	70
3.1 Suomen sanomalehdistö 1800-luvulla	70
3.2 Aatelisnaiset sanomalehdissä	73
3.3 Anders Ramsayn muistelmat.....	86
3.4 Aatelisnaiset Anders Ramsayn kuvaamina.....	87
3.5 Aatelisnaisten pääomat sanomalehdissä ja muistelmissa	91
4 Johtopäätökset.....	96
4.1 Aatelisnaisille kuvatut piirteet.....	96
4.2 Aatelisnaisten kuva eri pääomien kautta	98
4.3 Pääomien erot eri lähteissä ja niiden vaikutukset aatelisnaisista annettuun kuvaan	100
5 Lähteet ja kirjallisuus	104
Liite 1. Kansalliskirjaston sanomalehtiarkistosta tutkielmaa varten tehdyt haut.....	113

1 Johdanto

Lukemisella on suuri vaikutus ihmisten maailmankuvaan. Teksti vaikuttaa lukijansa ajatuksiin sekä suorilla väitteillä että sillä, miten asiat esitetään: miten henkilöitä kuvaillaan, mitä heissä korostetaan ja mitä jätetään kertomatta. 1800-luvun alussa tiedonvälitys luetun tekstin kautta oli vähäistä: vaikka suuri osa kansasta osasi lukea ainakin jonkin verran, useimmiten lukeminen rajoittui Raamattuun ja muutamiin vakiintuneisiin kirjoihin. Laajempaa kirjallisuuden ja lehdistön lukemista harrastivat lähinnä oppineet kirkonmiehet ja muutamat aateliset. 1800-luvun kuluessa kirjoitettu sana kuitenkin nousi muutamien oppineiden harrastuksesta suurten massojen vaikuttajaksi samaan aikaan kun yhteiskunnassa tapahtui suuria muutoksia. Uskon, että tällä oli suuri vaikutus ihmisten näkemyksiin.

1.1 Tutkimuskysymys

Yksi 1800-luvun merkittävä muutos tapahtui siinä, mistä käsitykset eri yhteiskuntaluokkien olemuksesta olivat peräisin. 1800-luvun alussa useimmat suomalaiset tunsivat vain hyvin pienen joukon ihmisiä oman yhteiskuntaluokkansa ulkopuolelta. He saattoivat perustaa käsityksensä muista vain näihin sekä kuulopuheisiin ja pappien saarnoihin, joten kuva oli väistämättä suppea. Kun kirjojen ja lehtien lukeminen yleistyi, alkoi lukijoille niiden pohjalta muodostua ajatus siitä, millainen on kunkin luokan tyypillinen ja ”aito” edustaja. Esimerkiksi Johan Ludvig Runebergin runot loivat säätyläistölle kuvaa siitä, millainen on ”oikea” suomalainen sotilas ja kansanmies; kuvaa, joka saattoi olla hyvin paljon ihanteellisempi kuin mitä todellisuus oli. Vastaavasti toiset tekstit loivat muille yhteiskuntaluokille käsitystä siitä, millaista aatelisto on, tai ainakin millaista sen pitäisi olla. Tämän tutkielman tarkoitus on analysoida 1800-luvun suurelle yleisölle suunnattujen kirjoitusten luomaa kuvaa suomalaisesta aatellisnaisesta: hänen olemuksestaan, ajattelutavastaan, vallankäytöstään ja toiminnastaan. Tutkin myös sitä, miten eri lähteiden kuvat eroavat toisistaan ja miten ne mahdollisesti poikkeavat todellisuudesta siltä osin kuin kyseisiä asioita on selvitetty tutkimuskirjallisuudessa. Lisäksi pohdin sitä, miksi aatellisnaisista annettiin juuri tällainen kuva ja mitä vaikutuksia sillä on voinut olla myöhempiin käsityksiin.

1800-luvun alkupuolella Suomi oli sääty-yhteiskunta, jonka johdossa oli perinnöllinen aatelissääty. Sata vuotta myöhemmin oli siirrytty luokkayhteiskuntaan, jossa valtaa piti uusi yläluokka, sivistyneistö, johon kuulumisen määräsi koulutus ja varakkuus. Sivistyneistöön kuului myös monia aatelistauksia, mutta myös heidän oli täytettävä uudet kriteerit: pelkkä syntyperä ei enää taannut

johtoasemaa.¹ Lienee itsestään selvää, että ainakin monet sivistyneistön aatelittomat jäsenet pitivät tätä kehitystä toivottavana. Sekä lehdistö että kirjallisuus olivat lähes kokonaan porvarillisen sivistyneistön tuottamaa ja harvat aatelistaustaiset kirjoittajat olivat itsekin edistysmielisiä. Vanhoillinen aatelisto pysyi pääosin poissa tästä kirjallisesta julkisuudesta. Tämän uuden julkisen median sisällöllä on vahva yhteys sen kirjoittajien ajamaan yhteiskunnan muutokseen.² Tästä 1800-luvun sivistyneistön tuottamasta kirjallisuudesta syntyi itsenäisen Suomen kansalliskirjallisuuden kaanon, ja kun kirjallisuudenhistoriassa kirjailija on julistettu tärkeäksi, hänen teoksiaan luetaan sukupolvesta toiseen yhä uusina painoksina.³ Esimerkiksi Topeliuksen *Välskärin kertomuksia* oli hyvin suosittu vielä 1900-luvun alkupuoliskolla, ja on vaikea kuvitella ettei se olisi vaikuttanut lukijoiden käsitykseen aatelistosta.⁴ Mediahistorian tutkimus on osoittanut että julkisella medially on suuri vaikutus sekä ihmisten käsityksiin historiasta että maailmankuviin yleisemmälläkin tasolla.⁵ Vaikka tämä tutkimuskirjallisuus on materiaalisyistä suurelta osin keskittynyt nykyaikaisen kuvallisen median — elokuvien ja television — vaikutuksiin, katson sen pätevän hyvin myös 1800-luvun painettuun mediaan. 1800-luvulla painetulla julkisella medially oli hyvin samankaltainen asema kuin kuvallisella medially 1900-luvulla: se oli tyyliltään uutta, sitä tuotettiin kiihtyvää tahtia ja sitä oli yhä useampien saatavilla.⁶

Aatelisnaisista luotu kuva on merkittävä monesta eri näkökulmasta. Ensinnäkin se auttaa ymmärtämään, miten 1800-luvun yhteiskunnassa suhtauduttiin aatelisnaisiin ainakin julkisissa yhteyksissä. Julkinen kuva ei tietenkään välttämättä ole sama kuin eri henkilöiden ja ihmisryhmien todellinen näkemys aatelisnaisista, mutta se on kuitenkin osa kaikkien käsityksiä ja ehkä jonkinlainen konsensus tai aikakauden stereotypia heistä. Ainakin voidaan sanoa sen olleen kuva, jonka uuteen sivistyneistöön yleensä kuuluneet median kirjoittajat halusivat tuoda julki. Toinen tärkeä tekijä on aatelisnaisista luodun mielikuvan vaikutus myöhempiin käsityksiin aatelistosta. Edellä mainittu kansalliskirjallisuuden kaanon ja siitä varsinkin *Välskärin kertomukset* oli keskeistä lukemistoa

1 Häggman 1994, 126; Wirilander 1974, 395–409.

2 Vuorinen 2010, 32, 311–312, 334–337, 373–390, 399 ja passim.

3 Lappalainen 1990, 75–77.

4 *Välskärin kertomuksia* ylitti viidentenä suomalaisena kaunokirjallisenä teoksena 100000 kappaleen kokonaispainoksen 1940-luvulla (aiemmat olivat järjestyksessä *Vänrikki Stoolin tarinat*, *Kaleva*, *Seitsemän veljestä* ja *Rautatie*). 1930-luvulla kansanopistoissa tehdyssä kyselyssä se toiseksi suosituin *Seitsemän veljeks*en jälkeen ja Yleisradion kuuntelijajääneystyksessä 1950-luvulla se sijoittui seitsemänneksi. Vielä vuoden 1996 arvoituissa kokonaispainoksissa se oli yhdeksännellä sijalla 200000 kappaleella. (Niemi 1997, 33-36 ja 205). Se oli myös Helle Kannilan 1929 Suomen kirjastoille tekemässä kyselyssä vuosikymmenen toiseksi lainatuin kaunokirja (Eskola 2004, 344) ja Luukkaisen mukaan se oli Karstulan kirjaston lainatuin kaunokirja 1884-1893 ja sitä lainattiin enemmän kuin Suomen historiaa käsitelleitä teoksia yhteensä (Luukkainen 2016, 346).

5 Kortti 2016, 293–308.

6 Tällä en tarkoita, ettei painetulla medially olisi ollut vaikutusta 1900-luvulla: lukemisharrastus lisääntyi 1900-luvun aikana entisestään ja lisäksi painettu media toimi usein kuvallisen median innoittajana.

itsenäisen Suomen kouluissa 1900-luvulla ja sen mielikuvat välittyivät suurelle osalle tämän aikakauden suomalaisista. Etenkin *Välskärin kertomuksilla* katsotaan olleen merkittävä vaikutus suuren yleisön historiakäsityksiin Suomessa ja Hannu Salmen mukaan myös Ruotsissa.⁷ Kirjallisuudesta saaduilla käsityksillä oli siten hyvin todennäköisesti merkittävä vaikutus suomalaisen kansallidentiteetin syntyyn. Kolmas näkökulma on aatelisnaisten vähäinen näkyvyys historian tutkimuksessa ja opetuksessa. Suuri osa historiasta on edelleen miesten historiaa, koska muodollinen valta on enimmäkseen ollut miesten käsissä. Suppeista maininnoista saa helposti sen käsityksen, että aatelisnaiset olivat vain joko täysin miehilleen alistettuja tai vaihtoehtoisesti tuhmaavaisia huvittelijoita. Toisaalta tutkimuksista voi kuitenkin löytää useita tapauksia, joissa puolison tai ystävättären uskotaan vaikuttaneen merkittävästi johtohenkilöiden tärkeisiin päätöksiin. Näyttää siltä, että naisten vaikutusvalta ei aina ole ollut vähäisempää kuin miesten, vain vähemmän näkyvää, ja sääty-yhteiskunnassa aatelisnaiset olivat yhteydessä suoraan valtahierarkian huipulle. Neljäs näkökulma on naisten ja perheen asemasta 1800-luvulla käyty keskustelu, joka kytkeytyi erityisesti kaunokirjallisuuden, romaanien ja näytelmien, naiskuvaan. Varhaiset naiskirjailijat toivat keskusteluun mukaan naisnäkökulman ja sen välittäjinä olivat varsinkin 1800-luvun keskivaiheilla usein juuri säätyläisnaisten hahmot. Nämä loivat pohjaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun naisasialiikkeille.⁸

Rajaan tutkimukseni vuosina 1850–1900 julkaistuihin kirjoituksiin. Suomalaisen kaunokirjallisuuden julkaisumäärien kasvu alkoi 1840-luvulla, mutta vasta 1850-luvulla julkaistiin suuren suosion saaneita ja myöhemmin klassikoiksi muodostuneita kirjoja. Lehdistön voimakkain kasvu ajoittui myös juuri tähän aikaan: vuosina 1830–1850 julkaistiin Suomessa kunakin vuonna vain noin 10 eri sanomalehteä; vuonna 1855 määrä oli jo 17 ja kasvoi edelleen, ja vuonna 1890 julkaistuja sanomalehtiä oli 63 kappaletta.⁹ Myös lehtien levikki kasvoi samaa tahtia.¹⁰ Kotimaisten romaanien painos- ja myyntimääristä on vaikea löytää kattavia tietoja, mutta on ainakin selvää että sekä kirjojen myynti yleensä että tarjolla olevien nimikkeiden määrä kasvoivat huomattavasti.¹¹ Vuoden 1900 jälkeen alkoi tapahtua voimakkaita yhteiskunnallisia muutoksia, kuten vuoden 1905 eduskuntaudistus, jonka jälkeen ei enää voinut puhua sääty-yhteiskunnasta edes muodollisessa

7 Niemi 1997, 179; Salmi 2004, 156. Niemi viittaa Juha Rikaman ja Erkki Seväsen tutkimuksiin, Salmi esim. Päiviö Tommilaan. Salmi huomauttaa myös (s. 161–162) että historiallinen romaani toi esiin arjen historiaa jo paljon ennen kuin siitä tuli merkittävä tutkimussuunta.

8 Esim. Karkama 1999, 97–101 ja Lappalainen, 1999.

9 Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot: Sanomalehdet.

10 Tommila 1988, 235–238; Landgren 1988, 280–288.

11 Hakapää 2008, 224, 228–229, 242 ja 246–248; Häggman 2008, 113–114, 173–174, 179 ja 183–186.

mielessä. 1900-luvun julkaisuista olen ottanut mukaan vain muistelmia, joiden kuvaama ajanjakso sijoittuu selkeästi 1800-luvulle.¹²

1.2 Aiempi tutkimus

Aateliston aseman muutosta 1800-luvun loppupuolella on tutkittu paljon. Suomessa esimerkiksi Alex Snellmanin väitöstutkimus (2014) tarkastelee sitä perusteellisesti sekä yksittäisten henkilöiden elämänurien että tilastojen pohjalta. Marja Vuorisen väitöskirja (2010) kiinnittää erityistä huomiota uudessa joukkoviestinnässä — lehdistössä ja kirjallisuudessa — esitetyn negatiivisen aateliskuvan yhteyttä tähän muutokseen. Suuri osa aatelistotutkimuksesta on keskittynyt aatelismiehiin. Esimerkiksi Vuorinen tutki aihettaan julkisen vallankäytön näkökulmasta ja on siksi ymmärrettävää, että hän keskittyi yhteiskunnan julkisista ja näkyvistä johtohahmoista, aatelismiehistä, annettuun kuvaan. 1800-luvun mediassa on kuitenkin luotu mielikuvaa myös aatelisnaisista, eikä tämä kuva välttämättä ole lainakaan samanlainen kuin miehistä annettu kuva.

1800-luvun naisten historian tutkimus on viimeisen 30 vuoden aikana yleistynyt huomattavasti. Suuri osa tästä tutkimuksesta käsittelee kuitenkin porvaris-, talonpoikais- ja työläistaustaisten naisten elämää, ehkä siksi, että nämä kansanosat ovat aiemmin jääneet tyystin huomiotta. Aateliston historian tutkimus on Suomessa 2000-luvun aikana myös lisääntynyt, mutta aihepiirit sijoittuvat eri vuosisadoille keskiajalta alkaen ja moni tutkimus keskittyy jo lähteiden vuoksi aatelismiehiin.¹³ Silti Suomen 1800-luvun aatelisnaisistakin on julkaistu muutamia tutkimuksia, kuten Espoon kaupunginmuseon artikkelikokoelma Aurora Karamzinista (2006) tai Kirsi Vainio-Korhosen kirja Sofie Munsterhjelmista (2012). Nämä kuitenkin tutkivat kohteidensa elämää pääasiassa yksityiskirjeiden kautta, ei heistä mediassa annettua kuvaa. Monet aateliston yhteiskunnallista asemaa käsittelevät tutkimukset taas keskittyvät Snellmanin ja Vuorisen tapaan miehiin, koska naisten vallankäyttö näyttää useiden tutkimusten perusteella olleen paljolti yksityistä ja henkilökohtaista. 1800-luvun lainsäädäntö antoi julkisen vallankäytön miesten käsiin, vaikka naisilla oli tiettyjä oikeuksia esimerkiksi taloudellisissa asioissa.

Kirjallisuuden tutkimus on käsitellyt 1800-luvun romaanien naishahmoja, myös aatelisnaisia, mutta sen lähtökohta on toisenlainen. Kirjan henkilöitä tarkastellaan yleensä osana tarinaa eikä heidän

12 Pidän tätä perusteltuna paitsi tapahtuma-ajan myös muistelmien luoman mielikuvan kannalta. Historiallisen romaanin lukija peilaa sen kuvitteellisia tapahtumia helposti omaan aikaansa, mutta muistelmateosta pidetään lähtökohtaisesti menneiden todellisten tapahtumien kuvaajana ja siihen voidaan siksi suhtautua eri tavalla. Muistelmiin liittyviä tulkinnallisia ongelmia käsittelem tarkemmin lähteiden kuvauksessa.

13 Ilmakunnas et al 2013, 204 ja passim.

kuvauksiinsa kiinnitetä paljonkaan huomiota muista näkökulmista. Esimerkiksi Mari Hatavara (2007) tutki historian esitystä 1800-luvun romaaneissa — mukaan lukien kaksi tämän tutkielman lähdettä — mutta hänen pääkohteensa olivat tarinoiden rakenne ja allegoriat, eivät hahmojen esitykset. Toinen tyypillinen lähestymistapa on tutkia kirjoittajan elämää ja sen yhteyksiä hänen tuotantoonsa. Jos henkilökuvia tutkitaan, keskiössä ovat yleensä päähenkilöt, jotka monissa 1800-luvun merkittävinä pidetyissä teoksissa ovat porvariston tai alempien kansanluokkien jäseniä, tai jos he ovat aatelistaustaisia, he ovat myös miehiä. Aatelistainen päähenkilönä on harvinainen, sivuhahmona paljon tavallisempi. Lisäksi historialliset romaanit, joiden päähenkilö on nainen, on ennen 2000-lukua usein leimattu eskapistisiksi pukudraamoiksi ja sivuutettu tutkimuksessa.¹⁴

Suomalaisista tutkimuksista olen löytänyt vain muutaman analyysin aatelisten romaanikuvauksista Vuorisen väitöskirjan lyhyiden naisosuuksien lisäksi. Irja Bergman (2008) on tutkinut lyhyesti Topeliuksen *Välskärin kertomusten* naishahmoja, joiden joukossa oli useita aatelisia. Heidi Grönstrand (2005) käsittelee kirjansa yhdessä luvussa Fredrika Runebergin *Rouva Katarina Boijen* päähahmoja, aatelista äitiä ja tytärtä. Grönstrandin (2001) artikkeli Fredrika Wilhelmina Carstensin kirjeromaanista *Murgrönan* käsittelee aatelisten kuvauksia lyhyesti. Kati Launis (2001) analysoi artikkelissaan Marie Linderin romaania *Aikamme nainen* ja sen aatelista päähenkilöä. Ulkomaisessa tutkimuksessa tilanne on samanlainen kuin Suomessa. Aateliston tutkimuksen suosio alkoi muualla Euroopassa nousta hieman aiemmin kuin Suomessa, 1990-luvulla. Uusina aiheina nousivat tällöin esiin 1800- ja 1900-lukujen aatelisto, eurooppalaisen aateliston yhteneväisyydet eri maissa sekä monipuolisempi kuva aateliston elämästä.¹⁵ Jälleen tutkimus kuitenkin keskittyy aatelistmiehiin. Naishistorian tutkimus keskittyy naisten elämään: esimerkiksi Angela Rundquistin (1989) laaja teos Ruotsin 1800-luvun aatelistnaisista käyttää pääasiallisena lähteenä yksityiskirjeitä eikä analysoi median kuvauksia. Yhteiskuntahistorialliset tutkimukset, kuten David Cannadinen *The decline and fall of the British aristocracy* (1990), keskittyvät yleensä valtaa pitäviin miehiin ja kirjallisuustutkimus taas kirjailijoihin itseensä sekä heidän teostensa enimmäkseen porvarillisiin hahmoihin. Ainoa kirjallisuuden aatelisthahmoista löytämäni tutkimus muutamien lyhyiden kommenttien lisäksi on Len Plattin *Aristocracies in Fiction* (2001), joka käsittelee aihettaan vasta vuodesta 1890 eteenpäin, vaikka mukana onkin joitakin kommentteja aiemmin ilmestyneistä romaaneista.

14 Salmi 2004, 160. Salmi antaa tästä esimerkkinä Sergeanne Golonin erittäin suositun Angelika-sarjan, joka sijoittuu 1600-luvulle kontekstin vaihdelta hoveista kaupunkien alamaailmaan ja merirosvoilavoille.

15 Katajisto 2013, passim.

Lehdistön naiskuvasta tutkimus on vielä vähäisempää: aihepiiriä on tutkittu lähinnä 1900-luvun lehdistön osalta. Vuorisen tutkimus on sekä Suomesta että ulkomailta löytämistäni ainoa, joka käsittelee aatelisnaisten esitystä 1800-luvun lehdistössä. Vuorisen aineisto kattaa kyllä kansalliskirjaston koko 1800-luvun aineiston, mutta haku tehtiin vain aatelis-alkuisilla sanoilla (suomeksi ja ruotsiksi). Tämä on saattanut jättää pois suuren määrän viittauksia aatelisnaisiin, joita usein kutsuttiin titteleillä, jotka jo itsessään ilmaisivat aatelisaseman, kuten kreivitär, everstinna tai neiti¹⁶. Syynä olivat Vuorisen mukaan tutkimuksen aikaisen hakuohjelmiston rajoitukset. Vuorinen pääättelee suomalaisen 1800-luvun median keskeiseksi viestiksi sen, että perinnöllinen aatelisvalta oli menneisyyden jäännös, jonka pitäisi väistyä uuden, tietoon ja kyvykkyyteen perustuvan vallan eli sivistyneistön, tieltä. Eri säätyjen ja yhteiskuntaluokkien suhteet ovat siksi tärkeitä sekä kirjoitusten aiheina että niiden luomissa mielikuvissa. On kuitenkin tärkeää huomata, ettei sivistyneistön päämääränä ollut aateliston hävittäminen vaan sen perinnöllisen vallankäytön rajoittaminen. Vaikka kirjoitusten keskeinen kohde olivat aatelismiehet, Vuorinen katsoo näiden samojen käsitysten sopivan pääosin myös aatelisnaisiin joitakin eroja lukuun ottamatta.

1.3 Käsitteet ja teoreettinen tausta

Aatelisto ja sääty-yhteiskunta

Aatelistolla tarkoitan tässä tutkielmassa vain perinnöllistä aatelistoa.¹⁷ 1800-luvulla monissa maissa oli mahdollista antaa myös henkilökohtaisia aatelisarvoja: esimerkiksi Venäjällä korkeampiin virkoihin ja kunniamerkkeihin liittyi aina aatelisarvo, joka oli joko henkilökohtainen tai kaikkein korkeimmissa viroissa perinnöllinen. Henkilökohtainen aatelisarvo koski vain sen kantajaa, ei hänen jälkeläisiään, joten sen mukana tullut vaikutusvaltaakaan ei automaattisesti periytynyt.¹⁸ Se oli osittain ansiomerkki kyvykkyydestä, osittain käytännön seikka, sillä sääty-yhteiskunnassa olisi ollut

16 'Fröken' oli suuren osan 1800-lukua varattu vain naimattomien aatelisnaisten titteliksi, porvarisneito oli 'mamsell' ja tavallisen kansan nainen 'flicka' tai 'kvinna'. Lehdistössä käytiin 1800-luvun loppupuolen aikana useaan otteeseen keskustelua siitä, voiko ja pitäisikö tittelä 'fröken' käyttää myös muista kuin aatelisista. Vuorinen 2010, 223-225. Nykyinen käytötapa lienee lopullisesti vakiintunut vasta 1900-luvun puolella.

17 Venäjällä ja siten myös 1800-luvun Suomessa perinnöllinen aatelisarvo periytyi kaikille miespuolisille jälkeläisille. Useissa muissa maissa, kuten Ruotsissa vuoden 1809 jälkeen, se periytyi vain vanhimmalle pojalle. Arvo periytyi myös adoptoidulle pojalle, joten lapsetonkin saattoi jatkaa sukulinjaa. Naimattomia miehiä ei yleensä aateloitu. Tyttäret saivat käyttää arvonimeä, mutta se ei periytynyt heiltä eteenpäin. Snellman 2014, 37; Savolainen 1994, 82; Aminoff-Winberg 2013, 113.

18 Järjestelmä oli Pietari I Suuren luoma. Hän jakoi kaikki valtion virat arvojärjestyksessä 14 luokkaan eli rankiin. Luokat 7-10 takasivat viranhaltijalle henkilökohtaisen elinikäisen aateloinnin ja luokat 1-6 perinnöllisen aateloinnin. Lappalainen 1986, 147. Samaan järjestelmään kuuluivat myös armeijan upseerinarvot ja erilaiset arvonimet, kuten neuvokset. Järjestelmä tunnettiin venäläisellä nimellä *Tšin*. Se oli voimassa myös Suomen suuriruhtinaskunnassa, mutta ilman automaattista aateloitua. Savolainen 1994, 104-109. Keisarien säädöksiä Suomessa noudatettavasta rankijärjestyksestä löytyy esimerkiksi Wikiaineistosta nimellä 'Arvojärjestys Suomen Suuriruhtinaanmaalle'.

loukkaavaa asettaa aateliton komentamaan aatelisia tai sijoittumaan heidän edelleen arvojärjestyksessä muodollisissa tilaisuuksissa. Suomen suuriruhtinaskunnan aatelisarvot olivat aina perinnöllisiä eikä korkeitakaan virkamiehiä — kuten senaattoreita — automaattisesti aateloitu.¹⁹ Aatelissäädyn synty ajoittuu Ruotsissa ja sen osana Suomessa keskiajalle, aikaan ennen kattavia kirjallisia lähteitä, ja se muodostui paikallisista mahtisuvuista, jotka kykenivät varustamaan sotilaan, siis joko ratsumiehen (*riddare*) tai asemiehen (*sven*), kuninkaan käyttöön. Sotimisen lisäksi he hoitivat myös siviilihallinnon tehtäviä. Tästä seurasi se, että aatelisto näki tehtäväkseen johtaa ja hallita muita ja säätynsä kaikkia muita korkeammaksi.²⁰

Aateliston sisäinen hierarkia oli mutkikas. Aatelisarvoja oli Suomessa käytössä kolme, järjestyksessä korkeammasta matalampaan: kreivi, vapaaherra ja aateloitu ilman arvonimeä.²¹ Aatelisaseman lisäksi hierarkiaan vaikutti myös virkojen ja arvonimien järjestys, niin sanottu ranki-järjestys.²² Kolmantena arvojärjestyksenä tulivat vielä ritarikuntien arvomerkit, joista toisia annettiin automaattisesti tietyissä virkanimityksissä, toisia taas ansioituneille keisarin suosikeille.²³ Näistä kaikista muodostui tarkka arvojärjestys, jota käytettiin muodollisissa tilaisuuksissa. Muodollisen järjestyksen lisäksi oli sukujen välinen sosiaalinen järjestys. Vanhimmat aatelissuvut katsoivat olevansa arvokkaampia kuin vasta aateloitunut uudet suvut. Ikä ei kuitenkaan automaattisesti nostanut suvun asemaa: huonosti menestynyt vanha suku saattoi olla vähemmän arvostettu kuin hyvää mainetta saanut uusi suku. Tuore aateloitu saattoi kertoa keisarin suosioista, mikä taas nosti poliittista arvovaltaa. Lisäksi sosiaaliseen asemaan saattoi vaikuttaa suvun ja yksilön maine, suhde hallitsijaan sekä taloudellinen tilanne.²⁴ Aatelisarvo periytyi mieslinjaisesti joten se tai aiemman arvon korotus myönnettiin miehelle ja hänen jälkeläisilleen, ei naiselle.²⁵ Nainen saattoi saada aatelisarvon kolmella tavalla: isänsä suvun kautta, avioliiton kautta tai kun isä tai puoliso korotettiin aatelissäätyyn tai ylempään aatelisarvoon. Avioliitto ei mitätöinyt syntymäsuvusta saatua arvoa: nainen saattoi aivan hyvin olla yhtä aikaa kreivitär ja

19 Savolainen 1994, 77-96; Snellman 2020, 332. Automaattinen aateloitu olisi johtanut ristiriitaan lain kanssa, sillä senaatin ohjesääntö määräsi puolet sen jäsenistä ei-aatelisiksi, vaikkei tästä säännöstä pidetty kovin tarkasti kiinni.

20 Lahtinen 2020 (1), 17–22; Hakenen, Haikari ja Koskinen 2020, 147–148.

21 Nämä olivat Suomen suuriruhtinaskunnan aatelisarvoja ja ne olivat erillisiä Venäjän aatelisarvoista. Oli täysin mahdollista omata aatelisarvo molemmissa. Suomen kenraalikuvernöörinä 1831–1855 toimineen ruhtinas Aleksandr Menschikoffin suku kirjattiin myös Suomen ritarihuoneeseen ruhtinaan arvoisena. Suomalaisia aatelisia ei koskaan korotettu ruhtinaiksi, joten Menschikoff jäi ainoaksi. Snellman 2014, 66.

22 Wirilander 1974, 153–159; Savolainen 1994, 101–111.

23 Savolainen 1994, 112–123.

24 Hakenen, Haikari ja Koskinen 2020, 146–153; Tandefelt ja Vainio-Kurtakko 2013, 187–188; Ijäs 2020 (1), 356–357.

25 Snellman 2014, 48.

vapaaherratar. Sen sijaan lapsille aatelisarvo periytyi vain miesten kautta: lapset saivat isänsä aatelisarvon, vaikka äidin suvulla olisi ollut korkeampi aatelisarvo.²⁶

Hallitsijaa ja hänen perhettään en sisällytä aatelistoon, vaikka kuningatar saattoi olla syntyjään korkeasta aatelissuvusta. Hallitsija oli valtionhallinnossa erillinen henkilö, ei aateliston jäsen, eikä ollut epätavallista, että hallitsija oli erimielinen aateliston enemmistön kanssa ja liittoutui aatelittomien luokkien kanssa.²⁷ Hallitsija oli julkisesti loukkaamaton ja suuri yleisö katsoi usein ongelmien aiheutuvan pikemmin neuvonantajista ja aatelistosta kuin hallitsijasta. Tunnettu esimerkki tästä on suomalaisten ”Suuri adressi” tsaari Nikolai II:lle Suomen venäläistämistoimien vuoksi. Hallitsijan lähisukulaiset ovat rajatapauksia: heillä oli automaattisesti korkeat aatelisarvot, mutta heillä ei ollut suoraa valtaa hallinnossa muuten kuin mahdollisten virkojen kautta. Toisaalta heillä oli sukulaisina suurempi vaikutusmahdollisuus hallitsijaan kuin monilla muilla ja he olivat mukana kruununperimysjärjestyksessä, toisaalta he usein toimivat aateliston johtohenkilöinä jopa hallitsijaa vastaan.

Sääty-yhteiskunnalla tarkoitan hierarkiaan perustuvaa yhteiskuntajärjestelmää, jossa muodollinen valta-asema riippui vahvasti syntyperästä. Ruotsissa ja sen mukana Suomessa se perustui neljään hallinnolliseen ja yhteiskunnalliseen säätyyn — aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpojat — sekä vallan kolmisäätyoppiin maallisesta hallintovallasta, hengellisestä hallintovallasta ja kotitalouden hallintovallasta. Ylin valta oli hallitsijan jälkeen perinnöllisen aatelissäädyn (maallinen hallintovalta) ja ei-perinnöllisen pappissäädyn (hengellinen hallintovalta) käsissä. Jos edustuksellista päätöksentekoa oli, sekin perustui säätyihin. Esimerkiksi Ruotsissa ja Suomessa neljä säätyä kokoontui valtiopäivillä kukin erikseen ja teki toisistaan riippumattomia päätöksiä. Suomi oli vielä 1800-luvun alkuvuosikymmeninä selvä sääty-yhteiskunta, sillä säätyraja oli vielä silloin melko vahva.²⁸ Luokkayhteiskunnalla tarkoitan tässä tutkimuksessa yhteiskuntajärjestelmää, jossa ylin valta on ainakin käytännössä eliitillä, jonka muodostavat varakkaimmat henkilöt ja korkeimpien virkojen haltijat. Usein luokkayhteiskunnalla viitataan pelkästään varakkuuteen perustuvaan arvojärjestykseen vastakohtana sääty-yhteiskunnan syntyperäiselle arvojärjestykselle, mutta esimerkiksi Suomessa monet vanhat säätyläissuvut säilyttivät ainakin alkuun huomattavan arvoaseman myös

26 Paroni oli käytössä vapaaherran puhuttelunimenä, mutta toisin kuin muissa maissa, Suomessa ei yleensä puhuttu paronittaresta vaan ainoastaan vapaaherrattaresta. Usein aatelisarvon sijasta käytettiin virka-asemaa, naisille puolison virkaa, esimerkiksi everstinna. Snellman 2020, 333–334; Aminoff-Winberg 2013, 113.

27 Tästä on useita tunnettuja esimerkkejä Ruotsin ja Suomen yhteisessä historiassa, esimerkiksi Kaarle X Kustaa ja Kaarle XI tukeutuivat aatelittomiin säätyihin reduktioissa.

28 Kerkelä 1996, 260–267; Wirilander 1974, 15–27 ja 82–90.

luokkayhteiskunnassa.²⁹ Käytän siksi tässä tutkielmassa luokkayhteiskunnan laajempaa määritelmää, jossa varakkuus on tärkeä, mutta ei ainoa, yhteiskunnallisen arvon mittari.

Suomalaisessa luokkayhteiskunnassa yliopistoeliitti ja siihen kiinteästi liittyvä virkaeliitti pysyivät vahvoina vaikuttajina taloudellisen eliitin rinnalla. Suomen voidaan mielestäni sanoa siirtyneen luokkayhteiskuntaan vasta 1900-alkupuolella, erityisesti tasavallan perustamisen ja säätyerojen lopullisen kumoamisen jälkeen. 1800-luvun loppupuolen suomalainen yhteiskunta on jotakin sääty-yhteiskunnan ja luokkayhteiskunnan väliltä. Snellmanin mielestä sitä voisi kutsua säätyläisyhteiskunnaksi erotukseksi sääty-yhteiskunnasta.³⁰ Valtaa pitävän yläluokan muodostivat sivistyneistö ja säätyläiset, joihin kuului paljon muitakin kuin aatelisia ja papistoa. Näiden alapuolella hallittavana oli rahvas. Toisin kuin sääty-yhteiskunnassa, tässä säätyläisyhteiskunnassa eri säätyjen raja ei ollut enää kovin jyrkkä: seurustelu ja jopa avioliitot aateliston ja säätyläisporvariston välillä olivat täysin mahdollisia. Sen sijaan yläluokan raja rahvaaseen oli jyrkkä eikä se riippunut siitä, oliko säätyläinen rikas vai köyhä.³¹ Säätyläistöllä tarkoitan niitä, jotka syntyperänsä, virkansa tai huomattavan varakkuutensa puolesta katsottiin kuuluvan muuta kansaa korkeampaan ryhmään. Samasta ryhmästä voidaan myös käyttää nimitystä herrasväki. Talonpoikakin saattoi kuulua herrasväkeen, jos hänestä tuli nimismies tai valtiopäiväedustaja.³² Sivistyneistöllä tarkoitan Suomessa 1800-luvulla valtaan noussutta yläluokkaa, jonka jäsenistö koostui uudistusmielisistä aatelista, oppineista, erityisesti yliopiston opettajista ja opiskelijoista sekä porvariston rikkaimmasta osasta. Nimen mukaisesti luokan kriteerinä oli koulutus ja sivistynyt käytös, mikä tosin yleensä vaati kohtuullista tulotasoa.³³

Naisten asema sääty-yhteiskunnassa

On syytä huomioida, että 1800-luvun lakien mukaan naiset, myös aatelin naiset, olivat hyvin eriarvoisessa asemassa miehiin nähden. Itsenäinen ja täysi-ikäinen mies oli aina täysivaltainen, mutta naisen asema oli mutkikkaampi ja sitä koskevat lait muuttuivat useaan kertaan 1800-luvun kuluessa. Vuoteen 1864 asti naisen asemaa Suomessa sääтели Ruotsin laki vuodelta 1734. Sen mukaan naimaton nainen oli aina holhouksen alainen, joko isänsä tai isän kuoltua lähimmän miespuolisen sukulaisensa. Hän saattoi kyllä periä ja omistaa omaisuutta, mutta holhooja saattoi päättää niiden käytöstä. Naimaton nainen ei voinut ilman holhoojan lupaa myydä kiinteistöä, solmia avioliittoa tai tehdä

29 Kerkelä 1996, 269.

30 Snellman 2014, 283; Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013, 195.

31 Wirilander 1974, 21 ja 90–104.

32 Wirilander 1974, 33–36.

33 Häggman 1994, 126; Vuorinen 2007, 144–145; Wirilander 1974, 395–409.

oikeudessa pitävää sopimusta.³⁴ Toisaalta holhooja ei voinut suoraan pakottaa naista mihinkään, ainoastaan kieltää luvan. Esimerkiksi toisin kuin usein luullaan, tytärtä ei voinut pakottaa naimisiin, jos sulhaskandidaatti ei häntä miellyttänyt. Katolinen kirkko oli jo keskiajalta lähtien vaatinut vihittävältä avioparilta henkilökohtaista suostumusta ja luterilainen kirkko noudatti samaa periaatetta. Erilaisia painostus- ja suostuttelukeinoja voitiin kyllä käyttää, jopa uhata perinnön menettämällä, mutta kyllin päättäväinen nainen saattoi kyllä saada tahtonsa lävitse.³⁵ Nuori Aurora Stjernvall (myöhemmin Karamzin) oli rakastunut venäläiseen upseeriin Aleksander Muhanoviin ja kieltäytyi useista muista kosinnoista, kunnes hänen ottoisänsä suostui hyväksymään tyttären valitun, joka kuitenkin kuoli juuri ennen häpäivää. Myöhemmin, toimiessaan keisarinna hovineitona, hän torjui kahdesti Paul Demidovin kosinnan ja vasta keisarinna pyynnöstä hyväksyi kolmannen.³⁶ Voidaan sanoa, että naisella ja hänen holhoojallaan oli kummallakin veto-oikeus tärkeisiin päätöksiin, mutta ei ylivaltaa.

Naimisissa oleva nainen oli aviomiehensä edusvallan alainen. Tämä oli hieman eri asia kuin holhous, joskin vaikutus oli jokseenkin sama. Aviomies päätti perheen varojen, myös vaimon yksityisomaisuuden, käytöstä. Vain kiinteän omaisuuden myyntiin tarvittiin myös vaimon suostumus. Aviomies edusti vaimoan oikeudessa ja sopimuksia solmittaessa.³⁷ Jos oikeutta käytiin puolisoien välillä, vaimolle määrättiin ulkopuolinen uskottu mies edustajaksi. Jos vaimo kuitenkin katsoi, että aviomiehen toiminta tai velat vaaransivat vaimon omaisuuden, hän saattoi hakea pesäeroa eli omaisuuksien erottamista. Sofie Munsterhjelm haki sitä 1845, koska hänen aviomiehensä kuolinpesä oli menossa konkurssiin miehen velkojen vuoksi ja Sofie halusi turvata itselleen ja lapsilleen edes jonkinlaisen omaisuuden.³⁸ Lesket olivat täysivaltaisia, elleivät menneet uusiin naimisiin. He saivat itse päättää avioitumisestaan ja omaisuudestaan, solmia sopimuksia ja edustaa itseään oikeudessa ja harjoittaa ammattia. Lesket hallitsivat usein paitsi omaa omaisuuttaan, myös alaikäisten lastensa perintöä.³⁹ Aurora toimi juuri näin Demidovin kuoleman jälkeen: hän hoiti sekä omaa että poikansa

34 Häggman 1994, 136–137; Wirilander 1974, 27; Pylkkänen 1991, 86–87 ja 102–107; Mustakallio 1988, 25–27 ja 30. Tämä ei tarkoita, etteivätkö naimattomat naisetkin olisi tehneet sopimuksia. Holhooja saattoi antaa hyväksynnän jälkikäteen tai määrätä etukäteen, että naisella on oikeus käyttää omaisuuttaan ja tehdä sopimuksia hänen ollessaan poissa. Todistus holhoojan luvasta tarvittiin vasta, jos asiaa käsiteltiin oikeusistuimessa. Avioliittopäätösten osalta päätöksen tekevää miestä kutsuttiin holhoojan sijasta naittajaksi.

35 Lahtinen 2020 (2), 32. Perinnön sai evätä vain tyttäreltä, joka meni naimisiin ilman lupaa tai muuten loukkasi vanhempiaan. Pelkkä avioliitosta kieltäytyminen ei riittänyt syyksi siihen.

36 Paaskoski 2006, 16–21; Norrback 2006, 46–48.

37 Tässäkin tapauksessa aviomies saattoi poissa ollessaan antaa vaimolleen oikeudet perheen omaisuuden käyttöön ja sopimusten solmimiseen.

38 Pylkkänen 1991, 90–94; Mustakallio 1988, 29; Vainio-Korhonen 2012, 193–194.

39 Häggman 1994, 140; Pylkkänen 1991, 101–103; Mustakallio 1988, 31–32.

omaisuutta ja meni naimisiin Andrei Karamzinin kanssa sukunsa vastustuksesta huolimatta.⁴⁰ Myös naimattomilla ja naimisissa olevilla naisilla oli mahdollisuus anoa keisarilta täysivaltaisuutta erityisestä syystä. Käytännössä asian käsitteli Suomen senaatti, joka vastasi nykyistä valtioneuvostoa eli hallitusta ja keisari teki päätöksen senaatin lausunnon mukaisesti. Vuosien 1809 ja 1864 välillä tehtiin 733 tällaista anomusta ja lähes kaikki hyväksyttiin. Hylkäyksiä tuli vain, jos anojalla oli huomattavan suuri omaisuus ja epäiltiin tämän kykyä hoitaa sitä, tai jos anoja oli alle 25-vuotias.⁴¹

Naisten oikeudellisen aseman muutokset käynnistyivät vuonna 1863, kun valtiopäivät kutsuttiin koolle ja ne alkoivat esittää keisarille uusia lakeja. Vuoden 1864 lain mukaan 25-vuotias naimaton nainen tuli täysivaltaiseksi, ellei itse kieltäytynyt tästä, 21-vuotias sai täysivaltaisuuden lähettämällä ilmoituksen alioikeuteen. 15-vuotias ei ollut täysivaltainen, mutta saattoi jo hallita itse ansaitsemaansa omaisuutta. Tosin täysivaltaisuus tarkoitti myös sitä, ettei holhoojalla ollut enää huoltovelvollisuutta, joten nainen sai myös perua täysivaltaisuutensa ilmoittamalla alioikeudelle. Samalla naiset saivat täyden päätösvallan avioliiton solmimisesta naittajan mielipiteestä riippumatta. Naimisissa olevat naiset jäivät kuitenkin edelleen aviomiehen edusvallan alaisiksi. Vuonna 1868 naiset saivat oikeuden tehdä itse avioehdon, joka erotti puolisoiden omaisuudet. Vuoden 1878 perintölaki nosti naisten perintöosuuden samaksi kuin miesten ja 1889 laki laajensi avioehdon koskemaan myös naisten ansiotuloja ja irtainta omaisuutta. Vuonna 1899 naimattomien naisten täysi-ikäisyys laskettiin samaksi kuin miesten eli 21 vuoteen, mutta aviomiesten edusmiehisuus kumottiin vasta vuoden 1929 laissa.⁴²

Joukkoviestintä ja lukeminen

Joukkoviestinnällä ja julkisella medialla tarkoitetaan tässä tutkielmassa samaa asiaa: viestintää, joka on suunnattu suurelle joukolle ihmisiä ilman muuta rajoitusta kuin kyky ja halu ottaa viesti vastaan. Joukkoviestimet sekä välittävät sanomia ja tekijöidensä näkemyksiä ihmisryhmille, että luovat ryhmiä: ne kokoavat perheitä, ystäviä ja jopa toisilleen vieraita ihmisiä kuulemaan asioita ja puhumaan niistä. Lisäksi ne luovat kuvitteellisia ryhmiä: samoja viestejä saavat ihmiset alkavat tuntea kuuluvansa johonkin yhteisöön. Viesti voi olla kirjoitettua tekstiä, puhuttua sanaa tai kuvallista ilmaisuja.⁴³ 1800-luvun kontekstissa kyseeseen tuli enimmäkseen kirjoitettu teksti: suuret

40 Qvarnström 1948, 18 ja 201–204; Vainio-Korhonen 2012, 143

41 Utrio 2005, 230–231; Mustakallio 1988, 36–37. Mustakallio viittaa anomusmäärien osalta Hannele Kurjen tutkimuksiin.

42 Tuomaala 221; Pyökkänen 1991, 94–95 ja 105–107; Mustakallio 1988, 37–38; Utrio 2005, 232.

43 Kunelius 2004, 17–21. Kunelius huomauttaa, että englannin *mass media* ilmaisee joukkoviestintää paremmin, että viestinnän kohde on yhtenäistä, erittelemätöntä massaa. Tämä oli yksi 1800-luvun merkittävistä muutoksista: aiemmin viestin välittäjä ja vastaanottaja yleensä tunsivat toisensa ainakin jossain määrin. Hallitsijoiden

väenkokoukset ja puheet niissä olivat harvinaisia, muita keinoja puhutun sanan levittämiseen ei ollut ja kuvallinen esitys oli rajallista: kirjoissa ja lehdissä oli vain vähän kuvitusta ja julkisissa tiloissa, kuten kirkoissa, esillä oleva maalaukset vaihtuivat harvoin. Käsittelen tässä tutkimuksessa vain yksityisten tahojen tuottamaa materiaalia: virallisten tahojen tuottama viestintä oli 1800-luvulla luonteeltaan erilaista, muodollista ja tarkasti säädeltyä, vaikka saattoikin käyttää samoja jakelukanavia.⁴⁴

Joukkoviestinnän voidaan katsoa syntyneen 1800-luvulla. Aiemmin julkinen viestintä kulki yhteiskunnan hierarkiassa ylhäältä alaspäin: päättäjät neuvottelivat keskenään yksityisesti ja antoivat päätöksensä tiedoksi kansalle, Suomessa yleensä kirkon saarnastuolista luetuilla julistuksilla. Neuvotteluissa ei kirjattu ylös puheenvuoroja: ainoastaan lopputulos vietiin pöytäkirjaan.⁴⁵ Lehtiä julkaistiin ja luettiin vähän ja kirjat olivat harvinaisia ja kalliita. Julkista keskustelua ei ollut olemassa kuin korkeintaan markkinatoreilla. 1800-luvun sivistyneistön lukuharrastus ja sekä lehdistön monipuolistuminen että julkaistujen kirjojen määrän kasvu muuttivat tilanteen.⁴⁶ Lukijat saattoivat seurata keskustelua lehtien palstoilta ja ottaa itsekin kantaa siihen.⁴⁷ Enää ei ollut tarpeen olla paikalla kuulemassa puheita: Vaasassa voitiin seurata Helsingin valtiopäivien keskustelua sanasta sanaan, tosin hieman jälkikäteen. Koska sekä lukijat että keskustelijat tunsivat suosituimmat kirjat — ne yleensä julkaistiin ensin jatkokertomuksina lehdissä — kaikki käyttivät samoja ilmaisuja. Kaunokirjallinen aineisto oli keskeinen ja usein suosituin osa sanomalehtien sisältöä eikä 1800-luvun puolivälissä nähty suurta eroa lehdistön ja kirjallisuuden välillä. Sanomalehdistöä kuvattiin kaunokirjallisuuden lajiksi ja yhdessä ne muodostivat uuden aikakauden kirjallisuuden: proosan.⁴⁸ Lukemisen tapa muuttui. Aiemmin luettiin samoja, usein uskonnollisia kirjoja yhä uudelleen mietiskellen niiden sanomaa. 1800-luvulla alettiin lukea kirja tai lehti kertaalleen ja siirtyä sitten uuteen. Lukemisesta tuli tiedon ja uusien elämysten hankintaa. Erityisesti romaanit olivat lukusuosikkeja: puhuttiin paheksuen jopa romaanikuumeesta. Lukemista oli ennen pidetty vain säätyläisille sopivana tapana. Kirkko kyllä vaati kansalta peruslukutaitoa, mutta vain Raamatun ja

määräyksetkin toimitettiin alamaisille pitkän viranomaisketjun kautta ja lopulta yleensä luettiin ääneen kirkossa jumalanpalveluksen aikana.

44 Jumalanpalvelukset ja niissä luetut viralliset ilmoitukset ja määräykset olivat tietenkin puhuttua joukkoviestintää, mutta ne olivat hyvin muodollista ja jäykkää ilmaisua, jossa ei ollut tilaa kuvailuille. Saarnat kyllä saattoivat olla värikkäitä ja kuvailevia, mutta olen tietoisesti jättänyt ne tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Ne saattaisivat olla monessa mielessä oman tutkimuksensa arvoisia, jos niitä on tallessa 1800-luvulta.

45 Vuorinen 2010, 16–18.

46 Nieminen 2006, 100–106 ja 124; Hakapää 2008, 214–248 ja liite 3, 378–380. Hakapään tutkimus päättyy vuoteen 1860 mutta Häggman (2008) toteaa kasvun jatkuneen koko vuosisadan.

47 Vuorinen 2010, 18–19; Nieminen 2006, 110–122.

48 Lappalainen 2000, 57–62; Häggman 2008, 76–81.

Katekismuksen osalta: muita kirjoja pidettiin rahvaalle turhuutena.⁴⁹ 1800-luvun teknistyvä ja teollistuva yhteiskunta tarvitsi kasvavan joukon koulutettuja ammattilaisia, joiden opetusta varten perustettiin uusia kouluja. Opiskelu vaati hyvää lukutaitoa ja opiskelijat lukivat innokkaasti muutakin kuin oppikirjoja. 1800-luvun loppua kohden koulunkäynti, parempi lukutaito ja lukemisharrastus levisivät myös alempien kansanluokkien keskuudessa.⁵⁰

Vuorisen väitöskirjan keskeinen tulos on, että 1800-luvun joukkoviestintä esitti kauttaaltaan aateliston pääosin negatiivisessa valossa: historiallisena jäänteinä, jolla ei pitäisi enää olla valta-asemaa edistyneessä, tietoon, teollisuuteen ja osaamiseen perustuvassa yhteiskunnassa. Median vaikutus näyttää olleen merkittävä, sillä jopa valtiopäivien keskustelupöytäkirjoihin kirjatuihin puheissa käytettiin systemaattisesti samoja ilmaisuja kuin lehdistössä ja kirjallisuudessa.⁵¹ Ei ole täysin selvää, missä määrin sivistyneistö teki tietoista propagandaa ja missä määrin se vain esitti käsityksiä, joita se piti oikeina ja todellisina. 1800-luvulla Suomessa oli voimassa painosensuuri ja esimerkiksi virkamiesten arvosteleminen oli kiellettyä. Koska useimmilla aatelmiehillä oli valtion virka, ei heistä voinut esittää suoraa kritiikkiä. Myös yhteiskuntajärjestyksen suora arvosteleminen oli kiellettyä ja siihen kuuluivat myös aatelisten etuoikeudet. Historialliset kertomukset olivat suosittu aihepiiri, siinä ei viitattu oma ajan vallanpitäjiin eikä Venäjään kuuluvassa Suomessa viranomaisia haitannut Ruotsin vallan ajan aatelisten kuvaaminen vallanhimoisiksi, töykeiksi tai julmiksi. Sanomalehdessä tai romaanissa tämä saattoi olla tarkoitushakuista, mutta myös tieteellisessä historiankirjoituksessa korostettiin menneen ajan aateliston valta-aseman negatiivisia piirteitä,⁵² mikä osoittaa mielestäni myös fiktion kirjoittajien pitäneen näkemystään totuudenmukaisena. Useissa tutkimuksissa on myös katsottu, että juuri julkisen median kansallismieliset kuvaukset loivat suuriruhtinaskunnan asukkaista suomalaisen kansan, joka ainakin aluksi oli erillisistä pienryhmistä koottu täysin kuvitteellinen yhteisö. Tämän kehityksen on usein katsottu Suomessa käynnistyneen 1840-luvulla, erityisesti J.V. Snellmanin lehden *Saiman* voimakkaasti kantaottavien tekstien myötä.⁵³

Tunnetuin teoria julkisen median synnystä on Jürgen Habermasin esitys kansalaisjulkisuudesta. Hänen mukaansa 1800-luvun porvarillinen lehdistö oli aluksi aidosti avoin keskustelufoorumi, mutta

49 Mäkinen 1999, 163–177; Hakapää 2008, 58–63.

50 Mäkinen 1999, 177.

51 Vuorinen 2010, 281–301.

52 Vuorinen 2010, 33–34, 75, 195–198 ja 387–388.

53 Tommila 1988, 133–142; Karkama 1999; Molarius 1999, 74–81. Kuvitelluista yhteisöistä kansallismielisyyden synnyssä ks. Anderson 2017, 77–88 ja passim.

muuttui 1800-luvun lopulla kapitalistiseksi tuottoa tavoittelevaksi massajulkisuudeksi. Teoriaa on kritisoitu siitä, että se antaa liian yksipuolisen kuvan kehityksestä erityisesti 1900-luvulla, mutta ainakin Vuorisen mielestä se kuvaa hyvin 1800-luvun sivistyneistön omaa näkemystä mediastaan.⁵⁴ Epäilemättä sivistyneistö pitikin omia tavoitteitaan ihanteellisina, mutta on syytä muistaa, että tämä on yhteiskunnallisessa valtakilpailussa voitolle päässeen osapuolen näkemys. Kun lehdet julkaistiin aatteelliselta pohjalta ja suurin osa niiden toimittajista lukeutui sivistyneistöön, on vaikea ajatella, että niissä olisi haluttu antaa tilaa tai hyväksyntää muutosvastaisille mielipiteille. Keskustelua kyllä oli ja lehdet kommentoivat toistensa kirjoituksia, mutta se oli eri muutossuuntausten — kuten fennomaanien ja svekomaanien — välistä. En myöskään pidä Habermasin 1800-luvun lopun lehdistön tulkintaa ainakaan Suomeen sopivana: vaikka lehdistön kaupallisuus lisääntyi, yhteiskunta politisoitui vuosisadan vaihteen lähestyessä esimerkiksi työväenliikkeen nousun myötä ja tämä näkyi myös lehdistössä.

Pääomat aatelisnaisten kuvan analyysivälineenä

Vuorisen analyysin keskeisiä välineitä ovat eliittiteoriat, kuvitellut yhteisöt ja vaikuttaminen julkisessa mediassa.⁵⁵ Nämä soveltuvat hyvin aatelismiesten kuvausten analyysiin mutta eivät mielestäni aatelisnaisten kuvauksiin. 1800-luvun yhteiskunnassa virallinen päätösvalta oli ylimmällä virkamiehistöllä, joka alkuun koostui suurelta osin aatelismiehistä.⁵⁶ Juuri tätä valtaa edistysmielinen sivistyneistö halusi siirtää itselleen. Naisilla, edes korkea-arvoisimmilla aatelisnaisilla, ei ollut oikeutta alimpiinkaan virkoihin. Ensimmäiset erivapaudet virkoihin naisille myönnettiin Suomessa vasta aivan 1800-luvun lopussa. Aatelisnaiset eivät siis näyttäneet sellaisena vihollisryhmänä sivistyneistölle kuin aatelismiehet. Tämä ei tarkoita, etteikö aatelisnaisilla olisi ollut 1800-luvulla vaikutusvaltaa. Valta ei vain ollut muodollista kuten miehillä: se oli epäsuoraa ja usein yksityistä. Siksi käytän aatelisnaisten kuvausten analysointiin Alex Snellmanin versiota Pierre Bourdieun (1930–2002) valtapääomien käsitteistä. Valtapääomien keskeinen ajatus on, että pääomaa ei ole vain omaisuus vaan mikä tahansa millä voi vaikuttaa muihin ihmisiin. Tieto, esiintymistaito, ystävyysuhteet, sukulaisuus tai asema ovat kaikki pääomaa, jota voi hyödyntää eri tilanteissa. Pääomaa voi myös vaihtaa toiseen: esiintymistaito voi tuoda uusia ystäviä ja ystävyys voi vaikuttaa esimerkiksi lainansaantiin.⁵⁷ Bourdieu käytti termejä taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma, mutta jätti näiden rajat ilmeisen tarkoituksella hämäräksi. Hän halusi korostaa muiden

54 Vuorinen 2010, 35–44.

55 Vuorinen 2010, 15–34 ja 44–53.

56 Snellman 2014, 77–95; Savolainen 1994, 77–96.

57 Snellman 2014, 26–30.

pääomien samankaltaisuutta taloudellisen pääoman kanssa sekä sitä, että pääoma on oleellisesti kytketty tilanteeseen: jokin tai paremminkin mikä tahansa on pääomaa jos ja vain jos sitä voi käyttää vaihdon välineenä.⁵⁸ Esimerkiksi se mikä on pääomaa eliittiklubilla ei välttämättä ole sitä ainakaan samassa määrin katujengissä ja päinvastoin. Muut Bourdieun teoriaa hyödyntäneet tutkijat, kuten Snellman, ovat käyttäneet pääomia enemmän luokittelun välineinä.

Pääomat jaetaan tavallisesti muutamaan luokkaan. Snellmanin Suomen aatelistolle sovitettu luokittelu käsittää kuusi lajia: taloudellinen pääoma, kulttuurillinen pääoma, statuspääoma, sosiaalinen pääoma, poliittinen pääoma ja väkivaltapääoma. Taloudellinen pääoma on omaisuutta, rahaa, maata, rakennuksia. Kulttuurillinen pääoma on sivistystä: ei vain tietoa vaan myös hienostunutta käytöstä, keskustelutaitoa ja taiteiden tuntemusta tai esitystaitoa. Statuspääoma on arvoaseman, joko perityn tai ansaitun, tuomia oikeuksia ja kunnioitusta. Sosiaalinen pääoma on sukulaisuus- ja ystävyys-suhteita tärkeisiin henkilöihin. Poliittista pääomaa on mahdollisuus vaikuttaa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, kun taas väkivaltapääomaa on oikeus pakottaa joku toimimaan vastoin tahtoaan, esimerkiksi poliisia tai sotilaita apuna käyttäen.⁵⁹ Aineistoni perusteella laajennan Snellmanin kulttuuripääomien luokkaa vielä kahdella aatelisnaisten kuvauksissa ilmeisen tärkeällä alaluokalla: uskonnollisella pääomalla ja luonnepääomalla.

On syytä korostaa, että tämä luokittelu on hyvin yleisluontoinen. Kaikki pääomalokat ovat laajoja ja sisältävät useita alalajeja, joiden jakauma on eri henkilöillä erilainen. Esimerkiksi taloudellinen pääoma voi olla keskittynyt maaomaisuuteen tai yritysten osakkeisiin, mikä taas vaikuttaa pääoman käytettävyyteen. Sosiaalisessa pääomassa toisella voivat olla tärkeämpiä sukulaisuudet, toisella taas järjestötoiminnassa syntyneet ystävyys-suhteet. Erityisesti kulttuuripääomassa on hyvin monta alalajia ja harva hallitsi niitä kaikkia. Seurustelua ja etikettiä hyvin hallitsevalla saattoi olla melko ohut opillinen sivistys ja päinvastoin. Yksittäisen henkilön kohdalla täytyy siis määritellä se, minkä tyyppistä hänen mikäkin pääomansa on eikä vain todeta, että hänellä on esimerkiksi poliittista pääomaa. Sen sijaan ihmisryhmiä tutkittaessa pääomalokkia voidaan sellaisenaan käyttää kuvaamaan sitä, mitkä pääomat ovat ryhmälle tyypillisiä. Esimerkiksi 1800-luvun aatelisilla voidaan

58 Bourdieu 2002; Siisiäinen 2005, 90–95; Purhonen, Rahkonen & Roos 2006, 34; Snellman 2014, 23–25.

59 Snellman 2014, 26–30. Bourdieu käyttää poliittisen pääoman käsitettä, mutta eri merkityksessä kuin Snellman: Bourdieun tarkoitti poliittisella pääomalla sosialististen maiden puolue-eliitin etuoikeuksia ennen Neuvostoliiton hajoamista. Bourdieu ei käytä käsitettä väkivaltapääoma, mutta eräässä tekstissä hän rinnastaa valtion harjoittaman fyysisen väkivallan ja pakottamisen taloudelliseen ja kulttuuriseen pääomaan. Bourdieun symbolisen pääoman Snellman korvaa statuspääomalla, joka on laajempi ja tarkemmin määritelty. Bourdieu 1998, 25–29 ja 90–106.

sanoa olleen runsaasti sosiaalista pääomaa, vaikka on täysin mahdollista, että heidän joukossaan oli muutamia seuraa karttelevia erakkoja.

Aatelisnaisten pääomaluokat

Pääomalajeista aatelisnaisilla yleisimpiä vaikuttavat olleen kulttuurillinen, sosiaalinen ja statuspääoma. Aatelisarvo toi statusta riippumatta siitä, oliko se peritty vai avioliiton kautta saatu. Monet säilyneet kirjekokoelmat osoittavat sosiaalisten yhteyksien ylläpidon tärkeyttä. Aatelistyttöjen koulutus tähtäsi suurelta osin sosiaalisessa elämässä tarvittaviin kulttuuritaitoihin: keskustelutaitoa, tanssia, musiikkia, kieliä, yleissivistävä annos historiaa, maantiedettä ja vastaavia aiheita. Aatelisnaisilla oli usein myös taloudellista pääomaa, joissain tapauksissa — kuten leskillä — muodollisesti omaakin, mutta useammin vain hoidettavana, jos ja kun aviomiehet tai sukulaiset jättivät osan suvun taloudesta kokonaan naisten vastuulle. Poliittista pääomaa naisilla oli harvoin ja yleensä välillisesti, sosiaalisten suhteiden kautta. Väkivaltapääomaa naisilla ei 1800-luvulla tietävästi juurikaan ollut.

Kulttuuripääoma

Ylhäisaatelistolla kulttuuripääoma oli välttämättömyys: se oli tie seurapiirien sosiaalisiin suhteisiin, jotka olivat tärkeitä menestykselle muissa asioissa. Lisäksi ne olivat se tekijä, jolla aatelistet erityisesti pyrkivät erottumaan muista säädyistä. 1800-luvulla aateliston kulttuuriin kuului paljon erilaisia aihepiirejä: kielitaito — etenkin ranska — keskustelutaito ja käytöstavat, tanssit, pelit ja leikit, tieteiden ja taiteiden tuntemus, musiikki ja esiintymistaito. Juhlissa ja pienemmissäkin tilaisuuksissa oli usein amatöörien musiikki-, lausunta- ja teatteriesityksiä. Osaamisen tasossa oli tietenkin yksilöllisiä eroja, mutta kaikkien säätyläisten odotettiin tuntevan perusteet eri osa-alueilta. Paremmat tiedot, taidot ja ominaisuudet olivat sitten varsinaista kulttuuripääomaa, jota saattoi käyttää edukseen. Myös ulkonäkö on luettava kulttuuripääoman piiriin: sopiva pukeutuminen ja koristautuminen vaativat etiketin tuntemusta ja olivat tärkeä osa aatelisnaisen esiintymisen kokonaisuutta. On myös syytä huomioda, että aikakauden käsityksen mukaan kehon luonnollinen kauneus oli suorassa suhteessa luonteen miellyttävyyteen, joten myös kauneus sinänsä oli pääomaa. Snellman lukee viehätysvoiman ja karisman statuspääomaan, mutta itse sijoittaisin ne kulttuurilliseen pääomaan. Ne ovat pohjimmiltaan opittuja asioita ja kauneus sellaisena kuin se 1800-luvulla käsitettiin saattoi olla

osin synnynnäistä ja sairaudet tai onnettomuudet saattoivat vähentää sitä, mutta se oli myös taitoa esittää itsensä parhaalla tavalla.⁶⁰

Aatelisnaisten saama koulutus vaihteli suuresti. Opetuksesta huolehtivat kotiopettajat ja yksityiskoulut. Aatelispojat oli välttämätöntä kouluttaa niin, että he selvisivät yliopistosta tai kadettikoulusta, muuten ura kävi vaikeaksi. Tyttöjen koulutuksen määrä ja laatu vaihtelivat sen mukaan mitä perheet katsoivat aiheelliseksi. Esimerkiksi Stjernvallin tyttärillä oli kotiopettajatar, kun taas Sofie Munsterhjelm kävi tyttökoulua Hämeenlinnassa. Sofien tytär taas opiskeli Helsingissä kruunun pensionaatissa. Varakkaimpien perheiden tyttäret saatiin lähettää Pietariin Smolnan instituuttiin tai keskieurooppalaiseen sisäoppilaitokseen.⁶¹ 1800-luvun loppupuolella myös opinnot Helsingin Yliopistossa tulivat naisille mahdollisiksi: ensimmäinen naispuolinen ylioppilas suoritti tutkintonsa 1870, ensimmäinen naismaisteri promovoitiin 1882 ja ensimmäinen naistohtori väitteli 1895. Jo tätä ennen naisten oli ollut mahdollista opiskella ulkomaisissa yliopistoissa. Aatelisnaisten osuutta ylioppilaiden joukossa 1800-luvulla ei tietääkseni ole tutkittu, mutta 1899 naisia ilmoittautui yliopistoon jo yli 100, joten joukossa lienee ollut aatelistaustaisiakin. Kulttuuripääoma saattoi olla ei-aateliselle naiselle avain aatelissäätöön nousemiseen. Köyhtyneen aatelissuvun jälkeläisen Carl Albert Edelfeltin vaimo, porvarissukuinen Alexandra Brandt oli varakas, mutta myös erittäin sivistynyt ja suhteissa kulttuuripiireihin, mikä nosti arkkitehdiksi kouluttautuneen Edelfeltin asemaa sivistyneistön parissa. Viktor Magnus von Bornin ensimmäinen vaimo Hulda Berndtson oli hyvin sivistyneestä ja taiteellisesta perheestä, ja vaikka Huldan äiti oli omaa sukua aatelinen de la Chapelle, saattoi tätä aatelistaustaa tärkeämpää olla politiikkaan pyrkivälle von Bornille de la Chapellejen hyvät yhteydet valtionhallintoon. Clara Grafström, Von Bornin toinen vaimo leskeksi jäännin jälkeen, tuli arvostetusta akateemisesta perheestä. Tämä osoittaa sitä, miten tärkeässä osassa kulttuuripääoma oli aateliston ja muun säätyläistön sulautuessa sivistyneistöksi 1800-luvun aikana.⁶²

Uskonnollisuuspääoma

Snellman toteaa kulttuuripääoman sisältävän paljon erilaisia asioita kuten keskustelutaitoa, tanssitaitoa, taiteen tuntemusta tai oppineisuutta. Yleisesti ottaen se oli mitä tahansa opittua asiaa, jota muu säätyläistö arvosti ja jota saattoi käyttää sosiaalisessa kanssakäymisessä.⁶³ Snellman kuitenkin jättää mainitsematta yhden osa-alueen, joka oli hyvin merkittävä 1800-luvun

60 Snellman 2014, 29, taulukko 1; Norrback 2006, 45; Wirilander 1974, 101–103.

61 Norrback 2006, 41–44; Vainio-Korhonen 2012, 31–72 ja 206–225; Ijäs 2020, 349–352.

62 Tandefelt ja Vainio-Kurtakko 2013, 194–195.

63 Snellman 2014, 29, taulukko 1.

yhteiskunnassa: uskonnon. Yleisessä kielenkäytössä ei uskontoa ole tapana lukea kulttuuriin, vaikka tieteellisessä tutkimuksessa uskonnot ja niihin suhtautuminen luetaan osaksi yhteiskunnan kulttuurin kokonaisuutta. Käytän tässä tutkimuksessa tieteellistä näkökulmaa ja luen uskonnollisuuden kuuluvaksi kulttuurin ja siten myös kulttuuripääoman piiriin. 1800-luvulla uskonto oli keskeinen osa suomalaisen aatelisyhteisön ja myös koko yhteiskunnan kulttuuria.⁶⁴ Kaikki aateliset eivät välttämättä olleet uskovaisia: ainakin vielä 1800-luvun alkupuolella voidaan osan aatelistoa olettaa olleen valistusajan hengessä vapaa-ajattelijoina. Kristinusko oli kuitenkin yksi 1800-luvun suomalaisen yhteiskunnan keskeisistä aatteista ja lain suojaama: esimerkiksi kirkon oppia kyseenalaistavia julkaisuja ei suvaittu.⁶⁵ Suurin osa aatelistosta ainakin esiintyi kristittyinä, vaikka monilla heistä kiinnostus uskonasioita kohtaan saattoi olla vähäistä ja kirkossakäynti vain yhteiskunnan vaatima tapa. Esimerkiksi Sofie Munsterhjelmin isoäiti, Sophie Creuz, kirjoitti, että hän halusi mennä ehtoolliselle samaan aikaan kuin tyttärentytär sai ensimmäisen ehtoollisensa, mutta vain jos jumalanpalvelus pidettäisiin sinä sunnuntaina ruotsiksi (seurakunta oli kaksikielinen), sillä hän ei osannut suomea.⁶⁶ On kuitenkin syytä huomata, että hartaiden kristittyjenkään uskonnollisuus ei välttämättä liittynyt suoraan luterilaisen kirkon toimintaan. Kirkon jäsenyys oli lakisääteistä vuoteen 1869 asti ja sen jälkeenkin se vaadittiin esimerkiksi avioliittoon ja valtion virkoihin, joten hyvin harva erosi kirkosta. Toisaalta uskonnolliset ihmiset eivät välttämättä ajatelleet samoin kuin kirkko: herätysliikkeitä esiintyi, vaikka kirkon ulkopuoliset julkiset hartaustilaisuudet kieltävä konventikkeliplakaatti oli voimassa vuoteen 1869 asti ja monet aatelisetkin, erityisesti aatelisnaiset, osallistuivat liikkeiden toimintaan.⁶⁷ Hyväntekeväisyydessäkin korostettiin usein enemmän kristillistä arvopohjaa kuin yhteiskunnallista merkitystä, varsinkin naisten toiminnassa. Esimerkiksi Aurora Karamzinin hyväntekeväisyys oli hyvin uskonnollispainotteista.⁶⁸ Muutenkin harras uskonnollisuus liitetään enemmän naisiin kuin miehiin, mikä saattaa olla syy siihen, ettei Snellman kiinnittänyt siihen suurta huomiota. Aatelisnaiselle uskonnollinen vakaumus, harras mielenlaatu ja kristillinen avustustyö olivat siis arvostettavia ominaisuuksia eli kulttuuripääomaa. Naisten ei odotettu saarnaavan — se kuului yleensä miehille — vaan ohjaavan erityisesti perheenjäseniään esimerkein ja neuvoin.

64 Vainio-Korhonen 2012, 89–90.

65 Björkman 2006, 109; Vuorinen 2010, 34.

66 Vainio-Korhonen 2012, 90–94.

67 Ijäs 2020 (1), 360–362; Wirilander 1974, kuvatekstit sivuilla 194 ja 197; Heliövaara 1945, sivut 10 ja 20, pykälät 6 ja 33.

68 Långvik-Huomo 2006, 171–174.

Aatelinen luonnepääoma

Toinen kulttuuripääoman alalaji, jota Snellman ei tuo esille ovat aateliset luonteenpiirteet. Niitä olivat ainakin Vuorisen mukaan kunniallisuus, ritarillisuus, ylpeys, kiivaus, itsehillintä, tunteellisuus ja suuripiirteisyys. Nämä piirteet kuuluivat humoraaliopissa koleeriseen personallisuuteen, jota oli jo pitkään pidetty aateliston tyypillisenä luonnetyyppinä.⁶⁹ Jos tarkastellaan tosielämän aatelia nykykäsitysten valossa, heidän persoonallisuuttaan voidaan pitää aatelisten kasvatuksen tuottamina käyttäytymis- ja ajattelutapoina eikä niinkään erikseen hankittuna pääomana. Kuitenkin ainakin 1800-luvun kirjallisuudessa luonne saattoi periytyä myös ilman aateliskasvatusta ja henkilön aatelinen tausta paljastui nimenomaan ”jalossa luonteessa”. Tämä teema toistuu usein ja se sopii sääty-yhteiskunnan yleiseen ajattelutapaan: ihmiset syntyvät säätyinsä ja pysyvät siinä joitakin poikkeusyksilöitä lukuun ottamatta eli sääty periytyi. Oli luontevaa ajatella, että säätyyn yhdistetyt luonteenpiirteet periytyivät siinä missä säätykin. Lisäksi käsitys periytyvästä luonteesta liittyi rotukäsityksiin. 1700-luvulla syntyneitä käsityksiä ihmisroduista ja ”valkoisen rodun” ylemmyydestä alettiin 1800-luvulla laajentaa koskemaan myös Euroopan eri kansoja ja yhteiskuntaluokkia. Monet tutkijat katsoivat, että ylemmät yhteiskuntaluokat olivat henkisesti kyvykkäimpiä ja että nämä erot olivat biologista alkuperää, siis perinnöllisiä, ja vastustivat rotujen ja kansanryhmien sekoittumista peläten ”veren heikentymistä” ja degeneroitumista.⁷⁰ Rotukäsitys antoi siis perusteita sekä aatelisten luonteen periytymiselle että epäsäätyisten avioliittojen vastustamiselle. Viimeistään 1800-luvun romaanikirjallisuus levitti nämä käsitykset laajalle sivistyneistön pariin. Aatelisten luonteen omaaminen tai vähintään sen mukaan toimiminen oli yleisesti arvostettua, joten aatelistuonetta voi näillä perusteilla pitää omana pääomanaan.

Sosiaalinen pääoma

Sosiaalinen pääoma on ystävyys- ja sukulaisuussuhteita sekä erilaisten ryhmien jäsenyyksiä⁷¹, joita nykyaikana kutsuttaisiin verkostoitumiseksi. Sosiaalinen pääoma oli aateliston todellinen elinvoima. Vaikka aatelinen menettäisi kaiken muun, sosiaaliset suhteet voivat pelastaa hänet. Ystävät ja

69 Humoraalioppi oli antiikista periytyvä lääketieteellinen käsitys, jossa ihmisen luonteen ja sairauksien uskottiin aiheutuvan neljästä ruumiinnesteestä. Koleerinen luonne oli tulinen ja kiihkeä, sangviininen leppoisa ja iloinen, melankolinen mietiskelevä ja hiljainen ja flegmaattinen maanläheinen ja hidas. Humoraalioppi oli yleisesti hyväksytty selitys sairauksille, kunnes 1800-luvun puolivälistä alkaen mikrobien löytäminen ja lääketieteen muu kehitys kumosivat sen. Vielä senkin jälkeen sitä käytettiin luonnetyyppien luokittelussa, mutta nykyään tiede on kokonaan hylännyt tämän opin. Wirilander (1974, 36–45); Vuorinen 2010, 106–115.

70 Isaksson & Jokisalo 1998, 113–127 ja 182–185. Vaikka vasta ranskalainen kreivi Arthur de Gobineau 1850-luvulla teki teorian ”salonkikelpoiseksi” ja Charles Darwinin sukulainen Francis Galton 1880-luvulla kehitti degeneroitumista vastustavan eugeniikan, olivat nämä aatteet esillä tieteellisessä keskustelussa ja todennäköisesti yleisemminkin sivistyneistön parissa koko 1800-luvun ajan.

71 Snellman 2014, 29, taulukko 1.

sukulaiset saattavat lainata rahaa köyhtyneelle, lykkäävät velkoja, neuvovat kulttuuriasioissa, esittelevät toisille jotka voivat auttaa, suojelevat väkivallalta ja auttavat palauttamaan menetettyä statusta. Ei siis ihme, että ihmissuhteita vaalittiin huolellisesti vierailuilla ja kirjeenvaihdolla. 1800-luvun kaupunkiaatelisten ajasta hyvinkin suuri osa saattoi kuluja vierailuihin ja juhlatilaisuuksiin. Tosin nämä olivat usein lyhyitä: saatettiin tehdä kohtelias visiitti, viipyä vain lyhyen aikaa ja sitten jatkaa seuraavan tuttavien luo. Juhlia ja tanssiaisia saattoi olla useita viikossa, mutta nekään eivät olleet pitkiä. Seurapiirielämään osallistuminen ei ollut vain tärkeää, se oli pakollista. Korkeilla virkamiehillä oli velvollisuus järjestää vuosittaiset juhlat ja myös erillinen määräraha niihin.⁷² Myös kirjeiden kirjoittamiseen käytettiin paljon aikaa, varsinkin jos tapaamiset eivät olleet mahdollisia etäisyyden vuoksi. Kirjeitä lähetettiin tiheästi, usein jo ennen kuin edellisen kirjeen vastaus oli saapunut. Perheissä kirjeet usein luettiin ääneen, jotta kaikki pääsivät osalliseksi yhteyksistä.⁷³ Varsinkin maaseudulla ystävät ja sukulaiset olivat aina tervetulleita lyhyemmälle tai pidemmälle vierailulle ja kartanoissa oli heitä varten runsaasti huoneita.⁷⁴ Sosiaalisten suhteiden ylläpitoa hoitivat erityisesti vanhemmat aatelist naiset. He pyrkivät olemaan perillä kaikkien sukulaisten tilanteesta, huolehtivat juhlien ja vierailujen järjestelyistä, etsivät sopivia morsian- ja sulhasehdokkaista ja tarvittaessa ottivat yhteyttä tuttuihin viranomaisiin asioiden edistämiseksi.⁷⁵ Sukulais- ja ystävyys-suhteiden kautta järjesteltiin monenlaisia asioita. Kun alikapteeni Lars von Platen yritti järjestää sukulaisensa kenraalimajuri Munckin kautta itselleen ylimääräistä palkkiota, hän pyysi vaimoaan Sofiaa ottamaan yhteyttä toiseen sukulaiseensa, Gustava von Plateniin, jotta tämä kirjoittaisi Munckille ja pyytäisi edistämään asiaa. Naimattomanakin Gustavalla oli ilmeisesti vaikutusvaltaa sukulaismiehiinsä.⁷⁶ Vaikuttaa siltä, että tällaiset mutkikkaat vaikutusketjut olivat 1800-luvun aateliston arkipäivää. Aateliston sosiaalinen elämä oli tärkeää kummallekin sukupuolelle, mutta aatelist naiset olivat usein sitä käynnissä pitävä moottori.

Statuspääoma

Aatelistasema oli perinnöllinen eikä sen menettäminen ollut tavallista. Historiallisesti maanpettureina tuomituilta on riistetty heidän aatelistarvonsa ja hallitsijan suosion menettäneitä saatettiin erottaa viroista ja ritarikunnista, vaikka itse aateluus olisikin säilynyt. Naisten kohdalla tämä oli vielä paljon

72 Ijäs 2020 (1), 356–358; Savolainen 1994, 156–158; Ramsay 1966, 165–179 (1).

73 Vainio-Korhonen 2011, 143

74 Ramsay 1966, 221–222 (1).

75 Paaskoski 2006, 10.

76 Vainio-Korhonen 2012, 182. Nykyaikana tällaista ehkä katsottaisiin nepotismiksi ja vallan väärinkäytöksi, mutta 1800-luvulla sitä pidettiin normaalina. Upseerin ja virkamiesten palkat olivat kohtuuttoman pienet heiltä vaadittaviin kuluihin nähden ja erilaiset lahjapalkkiot olivat tapa korvata niitä. Se oli hallitsijan kannalta edullista: keisari teki lopulliset päätökset palkkioista ja ne sitoivat aateliston tiukasti keisarin suosijoiksi.

harvinaisempaa kuin miehillä eivätkä miehen saamat rangaistukset välttämättä koskeneet perheenjäseniä. Kun esimerkiksi vapaaherra Kustaa Mauri Armfelt tuomittiin Tukholmassa 1794 maanpetturuudesta poissaolevana kuolemaan ja menettämään arvonsa, ei tuomio koskenut hänen vaimoaan Hedvigä. Kun Hedvig palasi 1799 Tukholmaan, kuningas pyysi häntä pian syntyvän lapsensa hoitajaksi, mikä oli erittäin korkea-arvoinen tehtävä.⁷⁷ Aatelisarvo on Snellmanin mielestä statuspääomaa puhtaimmillaan: 1800-luvun kontekstissa sillä ei ollut mitään muuta sisältöä kuin juridinen status itsessään ja perinnöllisenä sen sai synnyinoikeutena.⁷⁸ Koska aateli oli sääty-yhteiskunnan ylin luokka, siihen kuulumisen toi välittömästi kunnioitusta. Lisäksi se merkitsi sitä, että henkilö oli varakkaampi kuin suurin osa kansaa: ei välttämättä niin rikas kuin monet luulivat, mutta vähintään kohtuullisesti toimeentuleva. Porvari saattoi olla rikkaampi kuin aatelinen, mutta se ei riippui hänen kyvyistään eikä hänen säädystään. Aateliston varallisuus nosti statusta entisestään ja usein aatelistomiehillä oli myös korkea virka, esimerkiksi upseerin arvo. Virkoja arvostettiin niin paljon, että monet aateliset leskirouvat käyttivät tittelinään mieluummin miesvainajansa virkanimitystä kuin omaa aatelisarvoaan. Statuksen osoittaminen esimerkiksi pukeutumisella ja käytöksellä oli aatelisnaisille tärkeää, se toi vaikutusvaltaa. ”Säädynmukaisen” esiintymisen laiminlyömisestä taas saattoi menettää maineensa, jolloin uhkana oli myös sosiaalisten suhteiden menetys.⁷⁹

Taloudellinen pääoma

Taloudellisella pääomalla Snellman tarkoittaa käytettävissä olevaa omaisuutta⁸⁰. Käytettävyys on tässä oleellista: taloudellinen omaisuus, jota ei voi käyttää on pikemmin statuspääomaa. Taloudellinen pääoma on aateliselle pikemmin välttämättömyys kuin tavoite. Aatelisen edellytettiin elävän ja esiintyvän hienostuneesti, mikä vaati paljon käyttövaroja.⁸¹ Tavallisin tulonlähde olivat vielä 1800-luvun alussa maaomaisuuden tulot eli alustalaisilta kannetut verot ja maksut. Porvarillinen kaupankäynti tai yritystoiminta eivät olleet arvostettuja rahanhankintatapoja aateliselle, vaikka niitäkin harjoitettiin.⁸² Hallitsija saattoi antaa suosikeilleen erilaisia eläkkeitä tai virkaan tai ritarikunnan jäsenyyteen liittyviä palkkioita.⁸³ Velanotto oli varsin tavallista — joko toisilta

77 Ramel 1998, 177–184 ja 209–210. Armfeltin tuomio oli poliittinen ja kuningas peruutti hänen tuomionsa vuoden 1799 lopulla, mutta Hedvigin tullessa Tukholmaan tuomio oli vielä voimassa eikä kuningas olisi mitenkään voinut ottaa vastaan tuomittua ei-aatelistaa, saati tarjota hänelle korkeaa tehtävää.

78 Snellman 2014, 27–28.

79 Wirilander 1974, 45–54.

80 Snellman 2014, 29, taulukko 1.

81 Ijäs 2020 (2), 408–411.

82 Granqvist & Gustafsson 2013, 154 ja 162–163. Granqvistin ja Gustafssonin tutkimus koskee 1700-luvun puoliväliä, mutta samat periaatteet näyttävät vaikuttaneen aateliston ajattelutapaan aina 1800-luvun lopulle asti.

83 Savolainen 1994, 149–154.

aatelisilta, pankeilta, valtiolta tai ritarikunnilta tai sitten tavaran ostamista velaksi — eikä velkoja aina maksettu takaisin ainakaan kohtuullisessa ajassa. Sitä ei yleensä vaadittukaan, jos aatelinen vaikutti olevan hyvissä varoissa. Velkaa otettiin osittain käteisen puutteen vuoksi, mutta sillä luotiin myös säätyläisten keskinäinen luottamusverkosto. Luottokelpoisuus oli aateliston tärkeimpiä ominaisuuksia. Oleellisempaa kuin velan määrä oli sen suhde omaisuuteen ja saataviin. Suurikaan velkataakka ei välttämättä tarkoittanut yli varojensa elämistä.⁸⁴ Aateliset näyttivät usein käyttävän rahaa kuin sitä olisi rajattomasti. Toisilla lähes olikin, toiset taas olivat korviaan myöten veloissa. Aateliston sisäiset varallisuuserot olivat hyvin suuria ja tutkimuksen mukaan ne kasvoivat ainakin vuosina 1820–1867. Silti täytyy huomata, että köyhäkin aatelinen omisti paljon enemmän kuin keskimääräinen 1800-luvun suomalainen.⁸⁵ Pahimmillaan aatelisella saattoi olla suuri maaomaisuus mutta niin vähän rahatuloja, ettei hän pystynyt maksamaan kulujaan ja joutui myymään maitaan. Tämä ilmenee selvästi aatelisten kartanonomistajien suhteellisen osuuden tasaisesta vähentymisestä Suomessa 1800-luvun aikana. Muutenkin aatelin toimeentulotapa muuttui huomattavasti 1800-luvun aikana: monet siirtyivät maanomistajista ja upseereista virkamiehiksi ja juristeiksi ja 1880-luvulta alkaen yhä enemmän liike-elämän johtoasemiin.⁸⁶ Tämä voi vaikuttaa yllättävältä, kun ottaa huomioon, ettei aatelisto arvostanut ”porvarillisia” ammatteja, mutta itse asiassa liike-elämä ei ollut aatelisille vierasta. Kartanot toimivat kuin liikeyritykset myyden tuotteitaan, maksaen palkkoja ja tehden sijoituksia. Kartanot perustuvat kaivoksia, ruukkeja ja manufaktuureja, muodollisesti ”valtakunnan eduksi”. Rikkaammat suvut saattoivat käyttää ”konttoria”, joka piti huolen koko suvun kirjanpidosta.⁸⁷ Jo 1700-luvulla osa aatelistoa omisti Suomessa teollisuuslaitoksia joko kokonaan tai osakkaana. Erityisesti rautateollisuutta pidettiin aatelistolle soveltuvana alana. Tämä ei ole yllättävää, koska malmivaroja pidettiin valtion arvokkaimpana omaisuutena ja ylhäisaatelisto osallistui aktiivisesti jo 1600-luvulla Ruotsin kaivostoimintaan.⁸⁸ Kun Anders Ramsayn äiti 1834 sai isältään Wolter af Peterseniltä — joka oli aateloitu vasta 1810 — kaksi ruukinkartanoa, ei nähty mitään ongelmaa siinä, että Andersin isä alkoi 1844 päätyönään johtaa niitä ja isän kuoltua Anders ja tämän veli Wolter ottivat 1856 kumpikin yhden ruukin johtaakseen.⁸⁹ Voidaan sanoa, että 1800-luvulla

84 Ijäs 2020, 363; Vainio-Korhonen 2012, 127; Nummela 2013, 181–183; Ilmakunnas 2012, 340–362. Ilmakunnas tutki ruotsalaista von Fersenin suvun taloutta 1700-luvun lopulla, mutta uskon sen kuvaavan hyvin myös suomalaisten aatelisten toimintatapaa ainakin 1800-luvun alkupuolella.

85 Nummela 2013, 171–172.

86 Snellman 2014, 98–109 ja 280–282; Kuisma 1992, 45–49.

87 Vainio-Korhonen 2012, 127–128; Ilmakunnas 2012, 318–329 ja 390; Granqvist & Gustafsson 2013, 162–163; Ramsay 1966, 218–220 (1).

88 Karonen 2020, 314–321; Lappalainen 2005, 152–162.

89 Snellman 2014, 126 ja 171; Ramsay 1966, 57–60 (2). Ramsayn mukaan ruukit jaettiin koska kumpikin veljeksistä epäili kykyjään johtaa kahden laitoksen kokonaisuutta. Suvun maatilakartano Melkkilä annettiin kolmannelle veljelle, Augustille.

aatelin yritystoimintaa ei enää hyljeksitty, vaikka maanomaisuutta pidettiin hienompana tulonlähteenä ja aatelisaseman tunnusmerkinä.⁹⁰ Snellmanin mukaan varsinkin 1880-luvulta alkaen huomattava joukko Suomen aatelisia siirtyi liike-elämän johtotehtäviin ja säilytti siten eliittiasemansa muuttuvassa maailmassa.⁹¹

Sääty-yhteiskunnassa edes kaikki aatelin naiset eivät lain mukaan olleet taloudellisesti ja oikeudellisesti itsenäisiä. Kuten edellä on mainittu, pääsääntöisesti naimaton nainen oli vuoteen 1864 asti holhottu, naimissa oleva aviomiehen edusvallan alla ja vain leski täysivaltainen. Käytännössä aatelin naisilla saattoi kuitenkin olla huomattavaa taloudellista valtaa. Naisen perintö ja sillä hankittu omaisuus oli hänen omaansa ja naimatonkin täysi-ikäinen nainen saattoi yleensä käyttää sitä vapaasti, esimerkiksi lainata sitä panttia vastaan, poikkeuksena vain kiinteistöt. Usein miehet jättivät kartanonsa kokonaan perheen naisten hallittavaksi poissa ollessaan, jolloin naiset hoitivat koko taloutta ja saattoivat esimerkiksi tehdä sopimuksia. Yksityiskirjeet ja henkilökohtaiset tilikirjat osoittavat, että monet naiset hoitivat taloutta hyvin järkipäisesti ja harkitsevasti, vaikka asema vaati myös kulutusta. Sofie Munsterhjelmin toiminta Toivonimen kartanossa on tästä hyvä esimerkki.⁹² Aatelin naisesta yritystoiminnassa taas on esimerkkinä Aurora Karamzin, joka peri 1839 kuolleelta ensimmäiseltä aviomieheltään Paul Demidovilta osuuden tuottoisista Nižni Tagilin kaivoksista. Hän ei koskaan virallisesti johtanut kaivoksia ja luovutti 1862 osuutensa pojalleen, mutta hän kiinnitti paljon huomiota yrityksen hoitoon ja vaikutti merkittävästi sen johtokunnan päätöksiin.⁹³

Myös köyhtyneitä aatelin naisia esiintyi: jotkut perheet ja suvut saattoivat menettää koko omaisuutensa esimerkiksi huonojen liiketoimien tai uhkapeli-innon seurauksena. Varsinkin leskeksi jäänyt nainen saattoi olla vähävarainen, samoin köyhtyneen suvun tyttäret, joille ei löytynyt aviomiehiä. Jos suvulta ei löytynyt tukea, yritti koko sääty järjestää sitä: ritarihuone perusti neitsytapulaitoksen, jonka tulokset tosin jäivät vähäisiksi, ja erilaiset hyväntekeväisyysjärjestöt hankkivat avustuksia muille köyhille säätyläisille (*pauvres honteux*), jotta näiden ei tarvitsisi turvautua kunnalliseen köyhäinapuun.⁹⁴ Joka tapauksessa köyhätkin aatelin naiset yrittivät järjestää elämänsä säädyn tapojen mukaisesti niin paljon kuin mahdollista ja antaa lapsilleen asianmukaisen koulutuksen. Hyvä esimerkki tästä on Sophie Munsterhjelmin elämä leskenä Helsingissä. Kirjailija

90 Peltonen 1992, 115; Tandefelt ja Vainio-Kurtakko 2013, 190.

91 Snellman 2014, 280–282.

92 Vainio-Korhonen 2012, 124–128, 157–158, 173 ja 193–194. Pesäeroa Sofia kuitenkin haki vasta leskeksi jäätyään, ei avioliiton aikana, vaikka sekin olisi ollut täysin mahdollista. Snellman 2014, 127.

93 Gestrin 2006, 137–153.

94 Wassholm 2013, 169–173; Parland-von Essen 2013, 213–214; Vainio-Korhonen 2012, 127.

Charlotta Falkmanin äiti Maria Falkman toimi samoin varattomaksi leskeksi jäätyään: hän koulutti tyttärensä perusteellisesti, vaikka joutui tulemaan toimeen hyväntekeväisyysjärjestöjen avustuksilla.⁹⁵

Varsinkin taloudellisiin vaikeuksiin joutuneet aatelin naiset saattoivat toimia ammatinharjoittajina. 1800-luvun alussa hyvin harvojen palkkatöiden katsottiin soveltuvan aatelin naiselle, lähinnä vain toisten aatelisten avustaminen säädylle sopivissa tehtävissä. Kotiopettajattarena tai seuraneitinä toimiminen ja laadukas koristeompelu olivat tällaisia. Esimerkiksi Sofia Munsterhjelm, tuohon aikaan Sofia von Platen, toimi 1841 jonkinlaisena emännöitsijänä (tarkempi kuvaus tehtävistä ei ole säilynyt) Aurora Karamzinin (tuolloin Aurora Demidov) Träskändan kartanossa. Muutamaa vuotta myöhemmin leskenä hän teki koruompelutöitä sukulaisilleen.⁹⁶ Näiden lisäksi Sofia harjoitti maalaisaatelin normaalia tulonlähdettä, maanviljelystä ja maataloustuotteiden kauppaa. 1800-luvun puolivälistä lähtien alkoi aatelin naisten ammatinharjoitus hitaasti lisääntyä. Snellmanin väitöskirjan aatelinaineiston 30–70 vuotiaista naisista löytyi ammattitieto vuonna 1850 yhdeksältä (1%), 1870 30:lta (4%) 1890 109:lta (12%) ja 1900 jo 202:lta (20%). Tavallisimpia ammatteja olivat erilaiset opetustehtävät, sähköttäjä, postiaseman hoitaja, erilaiset konttoritehtävät, taiteenharjoittajat, kuten kirjailijat, ja 1900 myös sairaanhoitajat.⁹⁷ Ammatinharjoittaminen ei siis ainakaan 1800-luvun lopulla ollut aatelin naiselle aivan poikkeuksellista.

Poliittinen pääoma

Poliittinen pääoma tarkoittaa asemaa valtakunnan hallintojärjestelmässä. Tämän kaltainen asema antaa mahdollisuuden vaikuttaa lainsäädäntöön, lakien toimeenpanoon ja tuomiovallan käyttöön⁹⁸. Aatelmiehet olivat miehittäneet suuren osan näistä virka-asemista, mutta aatelin naisilla poliittinen pääoma ei ollut tavallista. Hallitsijoita lukuun ottamatta naisella ei voinut olla virkaa eikä hän voinut edustaa säätyään valtiopäivillä. Siksi politiikassa mukana olevat naiset vaikuttivat taustalla. Tämä ei toisaalta ollut mitenkään poikkeuksellista; hallitsijat ja muut vaikuttajat tekivät päätöksiä paljolti henkilökohtaisten tuttavuussuhteidensa tuella, olivatpa nämä tuttavat miehiä tai naisia.⁹⁹ Esimerkiksi Aurora Karamzinilla oli läheiset suhteet hallitsijaperheeseen ja siksi politiikassa vaikuttavat miehet

95 Vainio-Korhonen 2012, 194–225; Forssell 2001, 43–44.

96 Vainio-Korhonen 2012, 166–175 ja 197.

97 Snellman 2014, 157–161, 203–207 ja 253–257. Vertailun vuoksi mainittakoon että 1940, johon Snellmanin aineisto päättyy, löytyi ammatti 417 aatelin naiselta (39 %). Sairaanhoitajien työn arvotus näyttää nousseen 1800- ja 1900-luvun taitteessa, kuuluisimpana esimerkkinä vapaaherratar Sophie Mannerheim joka uudisti alan koulutusta voimakkaasti 1900-luvun alussa.

98 Snellman 2014, 29, taulukko 1.

99 Savolainen 1994, 229–249.

usein kuuntelivat hänen näkemyksiään. Hän vaikutti myös toiminnallaan: kun Aleksanteri II kutsui pitkän tauon jälkeen koolle Suomen valtiopäivät 1863, Aurora järjesti avajaisten aikaan hänelle metsästysretken kartanolla. Aurora pyrki tekemään tapahtumasta niin täydellisen kuin mahdollista, ei vain vieraansa aseman ja ystävyyden tähden vaan myös, jotta hallitsija olisi mahdollisimman suopea Suomelle. Hän mainitsee itse tästä tavoitteesta kirjeessään.¹⁰⁰ Tapahtuma oli siis selvästi poliittista vaikuttamista.

Vaikka mahdollisuudet vaikuttaa valtakunnan politiikkaan olivat aatelisnaisillekin harvinaisia, heillä oli paljon paikallispoliittista vaikutusvaltaa. Vuosien 1865 ja 1873 kunnallishallintolait antoivat äänioikeuden täysi-ikäisille naimattomille naisille ja leskille, mutta ei naimisissa oleville naisille, eikä naisia myöskään voinut valita valtuutetuiksi. Aatelisnaisten valta perustuikin siihen, että he olivat usein kuntansa ja seurakuntansa hankkeiden tärkeimpiä lahjoitusrahoittajia ja usein myös aktiivisia yhdistystoiminnassa, joten heidän näkemyksensä otettiin huomioon päätöksissä. 1800-luvun loppupuolella poliittisen aktiivisuuden lisääntyminen Suomessa sai naiset ottamaan kantaa myös yleispoliittisiin asioihin. 1880- ja 1890-lukujen naisasialiike oli jo täysimittainen poliittinen liike, joka otti kantaa paitsi naisten oikeuksiin, myös moniin muihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, kuten raittiusaatteeseen. Siihen osallistui myös aatelisnaisia, kuten Suomen Naisyhdistyksen puheenjohtajana vuosina 1889–1904 ja 1909–1913 toiminut vapaaherratar Alexandra Gripenberg, hänen kaksi sisartaan Maria Furuhjelm ja Elisabeth Stenius, Annie Furuhjelm ja Adelaide Ehrnrooth.¹⁰¹

Väkivaltapääoma

Snellman katsoo väkivaltapääoman kuuluvan aateliston piirissä lähinnä 1600-lukuja edeltävälle ajalle. Sen jälkeen kansallisvaltiot ottivat haltuunsa aatelisten yksityisarmeijat ja antoivat korvaukseksi vero- ja muita etuja.¹⁰² Mielestäni tämä on liian suppea tulkinta. Vaikka aateliset eivät käyttäneetkään väkivaltaa toisiaan kohtaan (kaksintaistelujen kaltaisia poikkeustapauksia lukuun ottamatta), oli aatelin miehittämällä virkamiehistöllä huomattavaa lakisäateistä päätösvaltaa valtiollisen väkivaltakoneiston, kuten poliisin ja armeijan, toiminnassa. Naisilla ei 1800-luvulla yleensä ollut väkivaltapääomaa, vaikka aatelisnainen saattoi kyllä tarvittaessa pyytää suojelusta tai jopa suoraa väkivallan käyttöä aatelismiehiltä, palvelijoiltaan tai virkavallalta. Olen nähnyt

100 Norrback 2006, 72.

101 Sainio 2021; Utrio 2005, 235–243; Mustakallio 1988, 65–69. Kaikki mainitut naiset olivat myös kirjailijoita lukuun ottamatta Elisabeth Steniusta, joka sen sijaan käänsi kirjallisuutta. Maria ja Annie Furuhjelm eivät olleet keskenään sukua: Annie oli Marian aviomiehen serkun tytär.

102 Snellman 2014, 26.

mainintoja muutamista harvoista Venäjän armeijassa keisarin erikoisluvalla palvelleista naissotilaista, mutta muuten väkivalta näyttää kuuluneen 1800-luvulla vain miesten toimenkuvaan. Aiempina vuosisatoina naiset kylläkin saattoivat erikoistilanteissa toimia myös väkivallankäytön johtajina: tunnettu esimerkki on, kuinka Klaus Flemingin leski Ebba Stenbock johti Kaarle-herttuan vastaista taistelua ja Turun linnan puolustusta miehensä kuoleman jälkeen 1597. Fiktiivisten hahmojen väkivaltapäätöksiin palaan kaunokirjallisuuden yhteydessä. Nykyaikana väkivallaksi laskettavaa lasten ”kohtuullista” kurittamista ei laskettu väkivallaksi kyseisenä ajankohtana. Sama olisi myös koskenut miesten palveluskuntaan, alustalaisiin ja naisiin koskevaa fyysistä väkivaltaa, jota kutsuttiin kotikuriksi.

1.4 Käytetyt metodit

Käytän tässä tutkimuksessa metodina lähilukua, teemoittelua ja sisällönanalyysia. Kiinnitän huomiota erityisesti aatelisnaisten vallankäytön ja toiminnan kuvauksiin ja tulkiten niitä valtapääomien kautta. Tarkastelen toistuvasti korostettuja luonteenpiirteitä ja sitä, miten niillä luodaan positiivisia tai negatiivisia näkökulmia aatelisnaisiin. Keskeisiä analyysin kohteita ovat myös kuvaukset aatelisnaisten suhtautumisesta muihin yhteiskuntaluokkiin sekä siitä, miten he teksteissä vertautuvat aatelismiehiin ja muiden yhteiskuntaluokkien naisiin. Aateluuden symboleiden kuvauksia ja niiden merkityksiä en tarkastele muuten kuin yleisten huomioiden tasolla, sillä Vuorisen väitöskirjassa on niistä kattava analyysi. Vaikka hän keskittyy aatelismiesten tunnusmerkkeihin, hän tuo myös esille aatelismiesten ja aatelisnaisten symboliikan eroja. Vuorisen mukaan median kuvauksissa esiintyy sekä ”pahoja” että ”hyviä” aatelismiehiä punnittuna 1800-luvun sivistyneistön näkökulmasta. Huonoina aatelismiesten piirteinä nähtiin esimerkiksi vallanhimo, piittaamattomuus ja ylimielisyys; hyvinä taas oikeudenmukaisuus, avuliaisuus ja kansanomaisuus. Sen sijaan aatelisnaiset esitettiin pääasiassa ”hyvinä” hahmoina, ”pahojen” aatelisnaisten kuvauksia Vuorinen löysi hyvin vähän. Aatelisnaisten huonoiksi piirteiksi hän listaa tunteettomuuden, itsevaltaisuuden ja kostonhimon, hyviksi itsenäisyyden, toimeliaisuuden ja lempeyden.¹⁰³ Yksi tarkastelun kohteeni tässä tutkimuksessa on se, miten tämä luokittelu soveltuu käsittelemiini aatelisnaisten kuvauksiin ja tarkentaa sitä, mitkä luonteenpiirteet kuvataan positiivisina ja negatiivisina. Ne eivät välttämättä olleet samoja kuin miehillä, koska naisilla ja miehillä on perinteisesti uskottu olevan erilainen perusluonne.

103 Vuorinen 2010, 68–117.

Lähdeaineistoni, julkinen media, on viestintää, tarkemmin sanottuna joukkoviestintää. Joukkoviestinnälle on kehitetty useita erilaisia malleja, jotka sisältävät vaihtelevan määrän erilaisia viestintään vaikuttavia elementtejä. Käytän tässä tutkimuksessa kuitenkin vain kaikkein yksinkertaisinta viestinnän mallia, jossa on kolme peruselementtiä. Ensimmäinen on lähettäjä, siis kirjoittaja tai puhuja, joka yrittää välittää sanomansa vastaanottajalle. Toinen on viestinnän väline eli media, puhe, teksti tai kuva, se minkä muotoisena sanoma siirtyy. Kolmas on vastaanottaja, siis lukija, kuulija tai katsoja, joka tulkitsee saamansa sanoman. Keskinäisessä viestinnässä, kuten keskustelussa, on myös neljäs elementti, vastaanottajan antama palaute, mutta joukkoviestinnässä sen vaikutus oli vähäisempi 1800-luvulla.¹⁰⁴ Tämä tutkimus analysoi enemmän itse sanomaa kuin sen lähettäjiä tai vastaanottajia. Luonnollisestikin joudun itse sanoman vastaanottajana tulkitsemaan sitä nykyajan lukijan näkökulmasta, mutta huomioin 1800-luvun maailmankuvan siltä osin kuin historiantutkimus on sitä pystynyt kuvaamaan. Arvioin yleisellä tasolla sitä, millaisia tulkintoja ja mielikuvia nämä median viestit ovat voineet vastaanottajissa aiheuttaa 1800-luvulla ja myöhempinä aikoina. Yksityiskohtainen selvitys siitä, miten eri lukijat ja eri aikakaudet ovat tulkinneet ja ottaneet vaikutteita näistä teksteistä olisi kokonaan oman tutkimuksensa arvoinen aihe ja vaatisi toisenlaisen lähdeaineiston keräämistä. Vastaavasti tarkastelen kirjoittajien tavoitteita vain yleisellä tasolla. Vuorisen ja muiden tutkimukset ovat jo osoittaneet, että uuden sivistyneistön mielipidevaikuttajilla oli kirjoituksissaan selvä ohjelma ja tavoite vanhan ”aatelisvallan” kumoamiseen ja kansallistunteen kohottamiseen. Yksittäisen kirjoittajan tai sanomalehden motiivien ja ajatusmaailman tarkka selvitys soveltuu paremmin kirjallisuuden ja median tutkimuksen alueille. Tämän tutkimuksen tavoite on tutkia sitä yleiskuvaa, joka muodostuu eri kirjoittajien aatelisnaisista antamista viesteistä ja selvittää onko eri medioiden välillä havaittavissa eroja niiden välittämän kokonaiskuvan sisällössä.

1.5 Lähteet

Lähdeaineistoni muodostavat 1800-luvun suomalainen kaunokirjallisuus ja sanomalehdistö sekä 1800-lukua kuvaavat muistelmateokset. Halusin käydä lähteet läpi perusteellisesti, joten jouduin työn laajuuden vuoksi rajoittumaan kussakin tapauksessa suppeaan mutta edustavaan valikoimaan. Valitsin materiaaliksi viisi romaania, yhden muistelmateoksen ja kansalliskirjaston digitoidun sanomalehtiaineiston kolmelta eri vuodelta. Kaikille lähteille yhteinen valintaperuste oli, että niiden

104 Wiio 1994, 75–103; Kunelius 2004, 10–11. En kiistä sitä, etteikö esimerkiksi kirjailija voisi saada palautetta lukijoiltaan, mutta palautteen antajat ovat vain pieni osa kaikista lukijoista, toisin kuin keskustelussa jossa palaute on usein välitöntä. Joukkoviestimissä on käyty myös keskustelua ja varsinkin 1800-luvun sanomalehdistö harrasti eri lehtien välistä väittelyä, mutta silloin palautteen antaa toinen kirjoittaja, ei laaja vastaanottajamassa. Palautteen antaja usein kyllä väittää edustavansa suuren joukon mielipidettä, mitä on vaikea sen paremmin todistaa kuin kumotakaan.

tuli käsitellä aatelin naisia. Tarkemmat valintaperusteet esitän tässä luvussa kunkin lähderyhmän kohdalla. Vuorinen käytti aatelismiehiä tutkiessaan lähteenään myös 1800-luvun historiankirjoitusta ja valtiopäivien keskustelupöytäkirjoja.¹⁰⁵ En ottanut niitä tämän tutkimuksen lähteiksi, vaikka niistäkin olisi saattanut löytyä mielenkiintoisia näkökulmia. 1800-luvun historiankirjoitus oli perinteisen tavan mukaan hyvin mieskeskeistä ja naiskuvaukset harvassa. Vaikka valtiopäivillä esitettiin hyväksyttäväksi useita naisten asemaa koskevia lakeja ja niistä varmasti myös käytiin keskustelua, suurin osa valtiopäivien työstä koski poliittisia ja hallinnollisia seikkoja, joissa 1800-luvulla muodollista valtaa käyttivät miehet. Kun vielä kaikki valtiopäiväedustajat ja historioitsijat olivat miehiä, ei näissä lähteissä kuulu lainkaan naisten omaa ääntä.¹⁰⁶

Fiktiivisen tekstin soveltuvuutta historiantutkimuksen lähteeksi on kyseenalaistettu. Faktoista sillä ei voikaan olla merkittävää todistusvoimaa muuten kuin esimerkiksi oman aikansa tapakulttuurista, mutta kirjoitusajankohdan mentaalihistorian lähteenä se on erinomainen. Kirjallisuushistoria on jo pitkään tehnyt päätelmiä kirjailijoiden maailmankuvista syventymällä heidän tuotantoonsa. Tällainen tutkimus voi olla mielenkiintoista henkilöhistorian näkökulmasta, mutta se ei sovellu yleisen julkisuuskuvan määrittämiseen, sillä yksittäisen kirjailijan henkilökohtainen näkemys voi poiketa suurestikin yleisistä käsityksistä. Silti kirjoittajan on aina otettava huomioon yleisönsä käsitykset. Jotta fiktiivinen tarina olisi lukijalle ymmärrettävä, siihen on pakko sisällyttää paljon sellaisia asioita, joita suuri yleisö piti uskottavina. Jos tekstissä esitetään lukijalle vieraita näkemyksiä, niitä täytyy selittää, esimerkiksi että menneinä aikoina asiat olivat näin tai että hahmolla on tällainen outo käsitys maailmasta, kun taas tutut asiat voidaan esittää ilman selityksiä. 1800-luvun lukijalle oli itsestään selvää, ettei oppinutkaan aatelin nainen voinut päästä valtion virkaan, mutta nykylukija voisi pitää sitä kummallisena. Erityisesti nämä tekstin ”rivien välistä” nousevat itsestäänselvytykset ovat hyvää lähdeaineistoa mielikuvien historialle.¹⁰⁷

Vuorinen katsoo kaunokirjallisen tekstin sisältävän historiantutkimuksen kannalta neljänlaista aineistoa: faktoja, jotka kirjoittaja tietää varmasti, uskomuksia, jotka kirjoittaja uskoo tosiksi, väitteitä, joista hänellä ei todellisuudessa ole tietoa ja tietoisia valheita. Faktaa on esimerkiksi, miten hänen aikansa ihmiset pukeutuivat, uskomusta käsitys oman kansan paremmuudesta, väitettä

105 Valtiopäivien keskustelut olivat jo 1800-luvulla julkista mediaa. Suomen sivistyneistö koki valtiopäivät erittäin tärkeäksi saavutukseksi, joten keskustelujen ja puheenvuorojen sisällöt ja kommentoinnit veivät suuren osan sanomalehtien sivuista valtiopäivien kokoontumisten aikana.

106 Kuten myöhemmin tässä tutkielmassa ja muissa tutkimuksissa käy ilmi, tämä ei tarkoita, ettei aatelin naisilla olisi ollut vaikutusvaltaa poliittisissa asioissa. Virallinen päätösvalta oli kuitenkin aina miehillä, joten naisten poliittinen vaikutusvalta ei tullut esille valtiopäivien kaltaisissa virallisissa yhteyksissä.

107 Historiallisen fiktion ja historiankirjoituksen suhteesta ks. Salmi 2004.

mielipide muiden maanosien ihmisten luonteesta ja valhetta keksitty historiallinen henkilö, joka vaikuttaa kansakunnan kohtaloon. Näistä kaksi ensimmäistä ovat todistusvoimaisia lähteitä ajastaan ja kaksi jälkimmäistä kirjoittajan ajatuksista ja päämääristä. Kolme viimeksi mainittua hän käyttää lähteenä käsityksille aatelista.¹⁰⁸ Tämä on hyvä analyysi, mutta yksinkertaistaisin sitä hieman: kirjoittaja useinkin sekoittaa nämä kolme käsitysaineistoa yhdeksi kokonaisuudeksi viestittääkseen tietyn kuvan. Ei ole välttämätöntä analysoida kirjoittajan todellisia käsityksiä ja tarkoitusperiä tutkittaessa sitä, millaisen kuvan hän antaa lukijalle. Se saattaa jopa olla aivan eri kuva kuin mitä kirjoittaja on tarkoittanut. Vuoriselle, joka tutki sivistyneistökirjoittajien tavoitteita, niiden erottaminen oli merkittävää, mutta tutkittaessa kirjoitusten vaikutuksia käsitykseen tarkoitus on sivuseikka. Vuorisen mukaan fiktio sopii erinomaisesti ideologisten ajatusten välittämiseen. Kirjoittaja voi muotoilla kaikki tilanteet ja dialogit tukemaan käsityksiään ilman todistamisen taakkaa. Toisaalta lukija tietää, että tapahtumat eivät varsinaisesti ole totta, jolloin hän ei odota vaikutustarkoitusta ja on alttiimpi hyväksymään käsityksiä.¹⁰⁹ Tästä olen täysin samaa mieltä: satuja ja tarinoita ei ole suotta käytetty vuosisatojen ajan moraaliopetukseen, joten romaanit ovat oivallinen lähde luotujen mielikuvien tutkimiseen.

Itse asiassa kirjallisuuden tutkijoiden mukaan yhden 1800-luvun romaanien lajityypin päätarkoitus oli luoda ideaalisia naiskuvia. Nämä kodin ja yksityisen piiriin keskittyvät kertomukset, joita eri tutkijat ovat kutsuneet kotikirjallisuudeksi (*domestic fiction*) ja sentimentaaliseksi romaaniksi (*sentimental novel*) olivat yleensä naisten kirjoittamia. Nancy Armstrong, jota Launis siteeraa, katsoo, että nämä romaanit muokkasivat käytösoppaiden naisten ihannekuvan fiktion muotoon ja antoivat naislukijoille mallin jonka luonteenpiirteitä ja elämäntapaa tulisi tavoitella.¹¹⁰ Tämä asenne tuotti uskoakseni suhteellisen realistisia kuvauksia 1800-luvun naisten maailmasta ja heidän elämästään, joskin ratkaisut ja lopputulokset saattoivat olla idealisoituja. On hieman yllättävää, että aikakauden suomalaiset kirjallisuuskriitikot – jotka edustivat sivistyneistöä kuten muutkin lehdistön edustajat – suhtautuivat vähätellen näihin naisten romaaneihin, joiden viesti naisen ihanteesta sopi täydellisesti heidän maailmankuvaansa. Luultavasti vika ei ollutkaan sisällössä vaan tekijän sukupuolella: naisia ei haluttu asettaa miesten vertaisiksi eikä heidän asioitaan pidetty tärkeinä tai kirjojen arvoisina.¹¹¹ Tämä ei lainkaan vähennä naisromaanien arvoa tutkimuslähteenä, päinvastoin: se osoittaa niiden kuvaavan asioita, joita ei muuten olisi tullut esille.

108 Vuorinen 2010, 66–67.

109 Vuorinen 2010, 68.

110 Launis 2001, 110–111.

111 Hatavara 2001, passim.

Kaunokirjallisuudesta käsittelen seuraavat romaanit:

Zacharias Topelius: *Välskärin kertomuksia (Fältskärns berättelser, 1851–1867)*

Fredrika Runeberg: *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä (Fru Catharina Boije och hennes döttrar, 1858)*

Zacharias Topelius: *Linnaisten kartanon viheriä kamari (Gröna kammaren i Linnais gård, 1859)*

Marie Linder: *Aikamme nainen (En qvinna af vår tid, 1867)*

Karl August Tavaststjerna: *Kovina aikoina (Hårda tider, 1891)*

Vuosiluku viittaa kirjamuodon ensimmäiseen julkaisuvuoteen. Osa romaaneista oli ilmestynyt jo aiemmin sanomalehdissä jatkokertomuksina ja osa on saatettu kirjoittaa useita vuosia aiemmin, mutta koska tutkin kaunokirjallisuuden osalta erityisesti pysyviä mielikuvia, katsoin kirjamuodon julkaisun merkittävimmäksi ajankohdaksi. *Välskärin kertomuksia* julkaistiin kirjoinakin hitaassa tahdissa osa kerrallaan, joten yksittäistä julkaisuvuotta on mahdotonta antaa. Valintaperusteena käytin useampaa kriteeriä. Halusin mukaan sekä aatelisia (Linder, Tavaststjerna) että aatelittomia kirjailijoita (Topelius, Runeberg) ja kummastakin ryhmästä sekä mies- että naiskirjailijan. Toinen kriteeri oli kirjan vaikuttavuus. Topeliuksen kirjat ovat hänen tunnetuimpiaan ja erittäin luettuja¹¹² ja myös Tavaststjernan *Kovina aikoina* on melko tunnettu. Monet 1800-luvun naiskirjailijoista ovat jääneet myöhemmin melko vähälle huomiolle, mutta sekä Fredrika Runebergin¹¹³ että Marie Linderin kirjat saivat omana aikanaan huomiota.¹¹⁴ Kolmas kriteerini oli saada mukaan 1800-luvun romaanien eri lajityyppejä. *Välskärin kertomuksia* ja *Rouva Katarina Boije* edustavat historiallista romaania. *Linnaisten kartanon viheriä kamari* ja *Aikamme nainen* ovat omaan aikaansa sijoittuvia romanttisia tarinoita ja *Kovina aikoina* edustaa realistista tyyliä.

Muistelmat ovat lähdemateriaalina hieman erilainen kuin romaani. Muistelmia lukevat myös ne, jotka ovat itse olleet mukana tapahtumissa tai ainakin heidän läheisensä ja jälkeläisensä. Kirjoittaja ei siksi voi esittää täysin keksittyjä tilanteita, vaikka voikin jättää asioita kertomatta ja esittää omia mielipiteitään ja näkemyksiään. Muistelmissa kuitenkin yleensä pyritään jonkinlaiseen tarinalliseen kerrontaan, jolloin se lähenee romaanin esitystapaa ja sen sisältämät käsitykset tulevat samalla tavalla mukaan kertomukseen. Romaaneihin verrattuna paradoksaalisesti juuri se, että muistelmia pidetään enimmäkseen totuudenmukaisina, lisää niihin sisältyvien ajatusten uskottavuutta. Nehän ovat tavallaan verrattavissa todistajanlausuntoihin, joita on totuttu pitämään totuuden ilmentymänä. Tämän

112 Suosiosta esimerkkinä Luukkaisen (2016) esittämät yhden kirjaston lainaustilastot.

113 Grönstrand 2005, 67, 238–239; Tuulio 1979, 52.

114 Launis 2001, 132. Lehto 1985, 272–276; Tuulio 1979, 120–121.

vuoksi käsittelen muistelmat yhdessä lehtiartikkeleiden kanssa, jotka lukija myös usein näkee samanlaisina asiantuntijalausuntoina, vaikka muotonsa puolesta muistelmat sopisivat paremmin yhteen romaanien kanssa. Tämä silminnäkijärooli lienee myös syynä siihen, että toisin kuin romaanit, muistelmat ovat perinteistä historian tutkimuksen lähdemateriaalia, vaikka niiden todistusten luotettavuutta onkin usein kyseenalaistettu. Toisaalta uudempi tutkimus on arvostanut muistelmissa nimenomaan sitä, että ne kuvaavat kirjoitusajankohdan näkemyksiä menneisyydestä.¹¹⁵ Muistelmista olen valinnut tarkasteltavaksi teoksen Anders Ramsay: *Muistoja lapsen ja hopeahapsen (Från barnår till silfverhår, 1904–1907)*.¹¹⁶ Ramsay kuului huomattavaan aatelissukuun ja kuvaa varsinkin lapsuutensa ja nuoruutensa osuuksissa useiden naispuolisten sukulaistensa ja tuttavien elämää.

Vuorinen kiinnittää huomioita niin lehdistön toimituskunnissa kuin suuren yleisön parissa 1800-luvulla vallinneeseen käsitykseen siitä, että lehdistö välittää todellisuuden mukaista tietoa maailmasta ja on avoin vapaalle keskustelulle arvoasemista riippumatta. Hän huomauttaa kuitenkin, että koska samaan aikaan lehdistö oli avoimen aatteellista ja poliittista, sen piirissä käytiin myös valtakamppailua yhteiskunnallisista asemista. Lehdistöllä oli poliittista vaikutusvaltaa, mutta ei varsinaisten vallanpitäjien vastuuta esittämiensä näkemysten vaikutuksista. 1800-luvun sensuuri tosin suitsi sen toimintaa ja vaimensi radikaaleimmat mielipiteet julkaisukielloilla ja toimittajien rangaistuksilla.¹¹⁷ Varmaankin juuri tämän journalistisen idealismin vuoksi lehdistön asemaa historian lähteenä ei ole kyseenalaistettu samassa määrin kuin kaunokirjallisuuden, vaikka sitä usein tarkastellaankin vain poliittisen aatesuunnan suodattimen läpi. Erityisesti kielipoliittisen jaon fennomaaneihin ja svekomaaneihin on katsottu kuvanneen myös suhtautumista aateliston asemaan, olihan aatelisto ruotsinkielistä. Kuitenkin myös aateliston joukossa löytyi fennomaaneja ja svekomaanien joukossa aateliston vastustajia.¹¹⁸ Lehdistö kokonaisuudessaan soveltuu siis hyvin aatelistielikuvien tutkimiseen. Lehti on kuitenkin ajallisesti melko lyhyt media: tosin kuin kaunokirjallisuutta ja muistelmia, lehtiä ei juurikaan lueta julkaisemista myöhempinä aikoina. Siksi sen vaikutus keskittyy vain julkaisuajankohtaansa välittömästi seuraaviin vuosiin.

Kansalliskirjaston digitoidusta sanomalehtiaineistosta hain aateliston liittyviä tekstejä kolmelta eri vuodelta: 1850, 1870 ja 1889. Näillä vuosiluvuilla ei ole muuta merkitystä kuin että ne sijoittuvat tasaisesti yli tutkittavan ajanjakson ja mahdollistavat näin sen tutkimisen, muuttuuko lehtien sisältö

115 Kurvinen 2014, 132–133.

116 Alun perin tarkoitukseni oli käyttää myös August Schaumanin muistelmia mutta tarkempi tarkastelu osoitti hänen kuvaavan aateliston vain hyvin lyhyesti ja yleisellä tasolla eikä ketään heistä erityisen henkilökohtaisesti.

117 Vuorinen 2010, 33–34 ja 198–199.

118 Vuorinen 2010, 24.

ja tyyli 1800-luvun kuluessa. Näinä vuosina ei myöskään Suomen tai Venäjän yhteiskunnissa tapahtunut niin suuria muutoksia, että ne olisivat vetäneet lehdistön kaiken huomion. 1870 alkoi Ranskan ja Preussin välinen sota, mutta sillä ei ollut suurempaa vaikutusta elämään Venäjällä. Valitsin viimeiseksi vuodeksi 1889, koska kesäkuussa 1890 keisari antoi postimanifestin, jolla Suomen aiemmin itsenäinen postilaitos siirrettiin Venäjän sisäministeriön alaisuuteen. Suomessa monet vaikuttajat pitivät päätöstä lainvastaisena ja oletan, että aihe vei suuren osan myös sanomalehtien sisällöstä. Tein hakuja useilla eri hakusanoilla, jotka voivat viitata aatelisnaiseen.¹¹⁹ En analysoinut systemaattisesti kaikkia löytyneitä viitteitä, vaan etsin kultakin vuodelta muutamia esimerkkejä aatelisnaisten kuvauksista eri lehdistä. Kaunokirjalliset tekstit — kuten runot ja jatkokertomukset — ohitin kokonaan, koska niitä käsitellään jo romaaniosuudessa: sen sijaan etsin sanomalehdistä asia-artikkelien, ilmoitusten ja mielipidekirjoitusten naiskuvauksia. En kuitenkaan tehnyt syvempää analyysia aineiston luonteesta tai luotettavuudesta, ja jätin pois vain ilmiselvät fiktiot.

119 Aviomiehen virkatehtävään viittaavat tittelit osoittautuivat ongelmallisiksi. Esimerkiksi upseerinvirka oli 1800-luvun alun Suomessa käytännössä aatelisten yksinoikeus, mutta 1800-luvun aikana yhä useampi ei-aatelinen suomalainen mies pääsi kadettikouluun ja upseeriksi. Monet heistä kohosivat hyvinkin korkealle, esimerkiksi Otto Nyberg (1825–1879) maaherraksi ja hänen kaksi veljeään Robert ja Frans kenraalimajureiksi. Otto Nybergin köyhä avioton poika Karl Emil Udd, myöhemmin Berg, eteni everstiksi ja Helsingin poliisimestariksi. Koska Suomessa, tosin kuin Venäjällä, mihinkään virkaan ei automaattisesti kuulunut aatelisarvoa, he pysyivät aatelittomina. (Gluschkoff 2008, passim). Tämän vuoksi olen tarkastanut mukaan otettujen lainausten yhteydessä epävarmoissa tapauksissa, onko henkilön sukunimi Suomen aateliston luettelossa ja merkinnyt sen viitteeseen.

2 Aatelisnaisten pääomat kaunokirjallisuuden kuvauksissa

Pohdin tässä luvussa tutkimuskysymyksiäni analysoimalla kaunokirjallista lähdemateriaalia. Elämäkerrat käsittelen yhdessä sanomalehtien kanssa, koska molemmat kuvaavat lähtökohtaisesti todellisia tapahtumia, toisin kuin fiktiivinen kirjallisuus. Teen tämän jaon vain käytännön syistä; käsittelen kaiken materiaalin samoilla periaatteilla. En voi olettaa lukijan tuntevan 1800-luvun suomalaista kirjallisuutta perusteellisesti, joten annan ensin lyhyet esittelyt käsittelemistäni teoksista ja niiden kirjoittajista. Molempia on käsitelty laajasti kirjallisuudenhistoriallisissa tutkimuksissa, joten sisällytän esittelyihin vain aiheeni kannalta keskeiset asiat.

2.1 Käsiteltävien teosten esittely

Zacharias Topelius: Välskärin kertomuksia (Fältskärns berättelser)

Zacharias Topelius (1818–1898) on yksi tunnetuimmista suomalaisista kirjailijoista. Hän oli lääkärin ja varakkaan kauppiantytären poika, siis ylempää porvaristoa ja oppineistoa. Hän toimi Helsingin yliopistossa historian professorina 1854–1878 ja rehtorina 1875–1878. Hän toimitti suosittua sanomalehteä *Helsingfors Tidningar* 1841–1860 ja osallistui aktiivisesti yhdistystoimintaan. Topeliuksen kirjallinen tuotanto on erittäin laaja sisältäen romaaneja, satuja, runoja, näytelmiä, yleistajuisia tietoteoksia ja ensimmäisen suomalaisen oopperan libreton. *Välskärin kertomuksia* julkaistiin alun perin jatkokertomuksina *Helsingfors Tidningarissa* 1851–1866. Kirjasarjana se ilmestyi ensimmäisen kerran ruotsiksi 1853–1867 ja suomennoksena 1878–1882. Sen jälkeen se on julkaistu useita kertoja erilaisina painoksina, ja teos ollut jatkuvasti hyvin tunnettu ja suosittu, mahdollisesti yksi luetuimmista suomalaisista romaaneista.

Välskärin kertomuksia on 1600–1700-luvuille sijoittuva sukukronikka. Se nivoutuu vahvasti Ruotsin ja Suomen historian tapahtumiin ja sen keskeisiä teemoja ovat säätyjen väliset suhteet ja suomalaisuus. Tarina alkaa 30-vuotisesta sodasta, jossa kuningas Kustaa II Adolf aateloi pohjanmaalaisen talonpoikaissotilaansa nimelle Bertelsköld. Vaikka asiaa ei sanota suoraan, hän on kuninkaan avioton poika. Hänen isoisänä vihaa aatelisia ja luovuttaa suuren tilansa Larssonin suvulle, joista tulee merkittäviä suurtalonpoikia ja kauppiaita. Tarina seuraa näiden sukujen yhteen kietoutuneita kohtaloita läpi suurvalta-ajan, reduktion, Suuren pohjansodan ja vapauden ajan aina Kustaa III:n vallankaappaukseen asti. Molemmat suvut ovat mukana Suomen ja Ruotsin valtapoliitikassa. Toinen tarinaa yhteen sitova tekijä on kuninkaan sormus. Ensimmäisen Bertelsköldin äiti oli saanut sen vanhalta tietäjältä ja antanut Kustaa II Adolfille. Sormus toi onnea

kantajalleen mutta väärä vala vei onnen pois. Lisäksi sen kantaja kuolisi väkivaltaisesti ja jos se kulkisi suvussa kolme sukupolvea, sukuun syntyisi mahtimiehiä, jos kuusi niin hallitsijoita. Sormus kulkee Bertelsköldin suvussa viisi sukupolvea, käy välillä Kaarle XII:lla ja päättyy lopulta Kustaa III:lle.

Zacharias Topelius: *Linnaisten kartanon viheriä kamari (Gröna kammaren i Linnais gård)*

Linnaisten kartanon viheriä kamari ilmestyi ruotsiksi 1859 ja ensimmäinen suomennos osana *Talvi-iltain tarinoita* 1881. Tarina sijoittuu 1830-luvulle ja sen keskeisiä teemoja ovat muodollinen aateluus vastaan hengen aateluus sekä aateliston muuttuva elämäntapa. Von Littowin suvun kartanossa vanhalla everstillä ei ole poikia vaan kaksi tyttärtä. Kartanoon saapuu kosijoita: hienostunut kreivi Spiegelberg, joka myöhemmin osoittautuu kiristäjäksi ja huijariksi, karkean maalaismainen serkku kapteeni Winterloo ja porvarissukuinen arkkitehti Lithau. Kummitteluun viittaavien tapahtumien kautta Lithau saa paperin joka kertoo hänen olevan todellinen von Littow ja everstin olevan porvarillinen Lithau, mutta hän on liian jalo kertoakseen siitä everstille. Eversti ei ensin hyväksy avioliittoa alempaan säätyyn, mutta taipuu lopulta. Kummittelukin saa luonnollisen selityksen ja vanha aateli siirtyy pikkuhiljaa uuteen yhteiskuntaan.

Fredrika Runeberg: *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä – kertomus isonvihan ajoilta (Fru Catharina Boije och hennes döttrar)*

Fredrika Runeberg (1807–1879), Johan Ludvig Runebergin vaimo, on jäänyt miehensä varjoon, vaikka hän oli Suomen ensimmäisiä merkittäviä naiskirjailijoita. Hän oli kamreerin tytär ja kuului sekä sukunsa että avioliittonsa kautta pappissäätyyn. Hän oli opiskellut ja tunsikin hyvin kieliä ja kirjallisuutta. Miehensä kanssa hän osallistui Lauantaiseuran keskusteluihin ja auttoi toimittamaan sanomalehti *Morgonbladia* 1832–1837 kirjoittamalla ja kääntämällä artikkeleja ja tarinoita. Tommila katsoo hänet Suomen ensimmäiseksi naistoimittajaksi. Ajan tavan mukaan hän käytti nimimerkinään nimiensä loppukirjaimia -a -g. Lehtiuran jälkeen hän kirjoitti useita julkaistuja lyhyitä kertomuksia ja kannusti muita suomalaisia naiskirjailijoita.¹²⁰

Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä julkaistiin ruotsiksi 1858 ja suomennoksena 1881, mutta tutkimus on osoittanut, että se kirjoitettiin jo 1840-luvulla. Jos se olisi julkaistu silloin, se olisi ollut ensimmäinen suomalainen historiallinen romaani. Se sai julkaisuaikanaan kehuja, mutta on sittemmin jäänyt vähälle huomiolle. Kirjan tarina sijoittuu alaotsikon mukaisesti Isonvihan eli Suuren

120 Tommila 1988, 116; Tuulio 1979, 7–29, naiskirjailijoiden yhteyksistä koko teos ja myös Grönstrand 2005.

pohjasodan aikaan Suomessa. Katarina Boije on ylpeä ja vahva aatellisleski, joka menettää kartanonsa venäläissotilaiden ryöstelyssä mutta saa apua näiden ystävälliseltä komentajalta. Hän ajautuu ristiriitoihin kahden tyttärensä kanssa, joista nuorempi, Cecilia, on heikkohermoinen ja vanhempi, Margareta, rakastuu aatelittomaan sotilaaseen pakoretken aikana ja menee salaa naimisiin. Katarina yrittää väkisin purkaa avioliiton ja naittaa kapinoivan Margaretan ylhäiseen sukuun, mutta Margareta vetoaa julkisesti suoraan kuningattareen ja äidin hanke kaatuu. Ceciliakaan ei haluaisi naimisiin äidin valitseman sulhasen kanssa, mutta ei uskalla vastustaa. Vasta kun Cecilia kuolee hääpäivänään järkytyksen aiheuttamaan kohtaukseen, äiti taipuu hyväksymään Margaretan avioliiton. Kirjan keskeisin teema ovat näiden kolmen eriluonteisen naisen suhteet ja heidän sisäiset ristiriitansa, vaikka historian tapahtumat vaikuttavatkin vahvasti taustalla.

Marie Linder: *Aikamme nainen. Luonteenkuvaus (En kvinna af vår tid. Karaktersteckning)*

Marie Linder (1840–1870) oli aikansa ylintä aatelia Suomessa. Hänen vanhempansa olivat venäläinen kreivi Vladimir Mushin-Puškin ja suomalainen Emelie Stjernvall, jonka suku menestyi keisariajan Suomessa erittäin hyvin. Äidin kuoltua 1845 Marie asui tätinsä Aurora Karamzinin luona; Aurora Karamzina on pidetty Suomen 1800-luvun vaikutusvaltaisimpana aatellisnaisena. Marie avioitui 1859 Constantin Linderin kanssa, mutta puolisoiden suhde oli vaikea. Marie alkoi 1865 kirjoittaa nimimerkillä Stella novelleja lehtiin *Hufvudstadsbladet*, *Helsingfors Dagblad* ja *Vecko-Biblioteket* ja julkaisi samalla nimellä romaanin *Aikamme nainen* vuonna 1867. Hän ei romaanin jälkeen kirjoittanut enää mitään muuta ennen kuolemaansa. Kirjaa on luonnehdittu goottilaiseksi romaaniksi, mutta samalla se on poleeminen yhteiskunnallinen kannanotto naisten itsenäisyyden puolesta. Se sai julkaisuaikanaan sekä melko hyväksyviä että ankaran kriittisiä arvioita.¹²¹

Aikamme nainen sijoittuu englantilaiseen aatellislinnaan, jossa päähenkilö Lucy Suffridge elää isänsä kanssa eristäytyneenä. Tyttären ja isän suhde on vaikea ja siihen liittyy synkkiä tapahtumia perheessä: lordi Suffridge on ollut kolmasti naimisissa ja uskoo aiheuttaneensa ensimmäisen vaimonsa Lucyn (joka tytär päähenkilö Lucy on) ja kolmannen vaimonsa Maryn kuolemat: hän saa ajoittain rajuja mielipuoisuuskohtauksia ja vaimot olisivat kuolleet niistä saamiinsa järkytyskohtauksiin.¹²² Lucy inhoaa isän valitsemaa kihlattuaan, Edward Starlingia, joka kirjan mittaan osoittautuu petolliseksi

121 Launis 2001.

122 Lordin toinen vaimo Elvine oli nuori mutta heikkokuntoinen ja kuoli sairauteensa muutaman vuoden avioliiton jälkeen. Tähän kuolemaan lordin mielisairaudella ei ollut osuutta. Se että äidillä ja tyttärellä oli sama etunimi ei ollut poikkeuksellista, vaikka tavallisempaa oli antaa tyttarelle isoäidin nimi tai muunnelma äidin tai isän nimestä. Sekavaa se kyllä saattoi olla ja siksi käytettiin usein kutsumanimiä. Koska äiti Lucy oli kuollut pian tytär Lucyn syntymän jälkeen, ei tämän tarinan sisäisen logiikan kannalta ollut mitenkään outoa, ettei erilaisia kutsumanimiä käytetty, sillä sekaannuksen vaaraa kuolleeseen henkilöön ei juuri ollut.

juonittelijaksi. Vaikka Lucy tekee sovun isänsä kanssa ennen tämän kuolemaa, hän ei suostu suunniteltuun avioliittoon vaan matkustaa ympäri maailmaa nähdäkseen ja oppiakseen elämää. Hän tutustuu sivistyneistöön ja saa johdatusta taiteisiin ja tieteisiin. Kotiin paluun jälkeen nuori ja kunniallinen Oskar Lejonstjerna kosii Lucyä. Isän kuoltua Lucy voisi itse päättää avioliitosta, mutta romaani päättyy ennen kuin hän antaa vastauksen Oskarille. Valinta avioliiton ja itsenäisen elämän välillä jätetään lukijalle.

Karl August Tavaststjerna: *Kovina aikoina. Kertomus Suomen viimeisten nälkävuosien ajoilta (Härda tider. Berättelse från Finlands sista nödår)*

Karl August Tavaststjernan (1860–1898) molemmat vanhemmat olivat vanhojen suomalaisten alempien aatelissukujen jäseniä. Hänen äitinsä kuoli 1868 Hausjärvellä lavantautiin hoidettuaan nälkävuosien kerjäläisiä sairastuvalla, joten hänellä oli henkilökohtaista kokemusta kirjansa aihepiiristä. Karl August valmistui arkkitehdiksi 1883 ja julkaisi ensimmäisen runokokoelmansa jo samana vuonna. Hän julkaisi useita runokokoelmia, novelleja, näytelmiä ja romaaneja, joista parhaiten menestyivät *Lapsuuden ystävät* 1886 ja *Kovina aikoina* 1891. Häntä on pidetty suomenruotsalaisen realismin keskeisenä kirjailijana.

Romaanin *Kovina aikoina* taustalla ovat tositahtumat Hausjärvellä nälkävuosien aikana 1866–1868. Työnhakuun tullut Kalle Pihl saa haltuunsa kartanon torpan ja kauniin morsiamen valehtelemalla olevansa naimaton ja ostamalla papinkirjan toveriltaan Kalle Lehtimaalta. Lehtimaa alkaa myöhemmin vaatia Pihlin torppaa ja vaimoa itselleen ja harhoissaan murhaa molemmat. Tragedian rinnalla kuvataan kartanoiden herrasväen elämää ja ihmissuhteita ja yläluokan vaihtelevia asenteita köyhien hätään. Vaikka nimet on muutettu ja kerronta fiktiivistä, päätapahtumat ovat ilmeisesti tosia. Kirjailija on jopa liittänyt tarinaan oman äitinsä kuolemaan viittaavan osan. Tarina sai ristiriitaisen vastaanoton: toisaalta sekä romaani että siitä tehty näytelmä *Uramon torppa* olivat suosittuja, toisaalta sitä kritisoitiin sekä yläluokan asenteiden kyseenalaistamisesta että epäihanteellisesta kansankuvauksesta.

2.2 Pääomalajit käsitellyissä teoksissa

Valitsemani romaanit esittelevät aatelisnaisten elämää eri aikakausina ja hyvin erilaisissa tilanteissa. Kirjailijoilla on erilaisia painotuksia eri pääomalajien välillä ja kaikkia lajeja ei välttämättä edes esiinny: esimerkiksi Tavaststjernan maalaiskartanon aatelisnaisia poliittinen toiminta ei näytä koskettavan millään tavalla. Toisaalta aateliston tärkeimmät pääomat ovat kaikissa tarinoissa esillä

tavalla tai toisella. Koska tärkein tavoitteeni on etsiä aatelisnaisista luotua yleiskuvaa, käyn pääomalaji kerrallaan läpi, miten kukin kirja esittää sitä. Samalla pystyn vertailemaan, mitä eroja kirjailijoiden välillä on kunkin pääoman kuvauksissa. 1800-luvun romaaneissa naishahmot perustuvat usein tunnistettaviin arkkityyppeihin. Vuorinen löysi useita aatelisnaisen arkkityyppejä, kuten suvun vanha matroona, romanttisissa haaveissa elävä nuori neito tai itsenäinen, rohkea nuori nainen.¹²³ Näihin voin oman aineistoni pohjalta lisätä ainakin huolehtivaisen kartanonemännän, tuhlaavaisen huvittelijan ja lapsiaan puolustavan äidin. Sama hahmo voi myös kuulua useampaan eri luokkaan saman tarinan aikana. Näillä arkkityypeillä painottuvat eri pääomat: matroonan tärkein pääoma on status, haaveilija ja huvittelija keskittyvät sosiaalisiin suhteisiin, itsenäinen nainen hakee kulttuuripääomaa ja kartanonemännällä on hoidettavanaan mittava taloudellinen pääoma. Sen sijaan lapsiaan puolustaessaan aatelisnainen käyttää näissä tarinoissa kaikkia saatavilla olevia keinoja, statustaan, omaisuuttaan ja sosiaalisia suhteitaan. Kirjoittajat asettavat äidinrakkauden kaiken muun yläpuolelle.

Uskonnollisuuspääoma

1800-luvun kirjailijat näyttävät pitäneen arvossa harrasta kristillisyyttä ja sen toteuttamista käytännössä riippumatta hahmon yhteiskuntaluokasta. Uskonnollisuus tulee korostetusti esiin Topeliuksella *Välskärin kertomusten* kolmannessa osassa Ester Bertelsköldin hahmossa. Jouduttuaan riitaan ylimielisen poikapuolensa Bernhardin kanssa alaisten kohtelusta ja asemastaan perheessä, kreivitär Ester päättää lähteä pois ja katkaista kaikki yhteydet perheeseensä. Kun Bernhard loukkaantuu vakavasti Tukholman mellakoissa, Ester saapuu naamioituneena hoitamaan häntä ja lukemaan ääneen uskonnollisia tekstejä. Bernhard asenne muuttuu täysin, hän ryhtyy kohtelemaan alaisiaan ystävällisesti ja pyytää anteeksi kaikilta, joita on loukannut, myös perheenjäseniltään.¹²⁴ Ester onnistuu siten yhdistämään perheensä uudelleen, eli käyttää uskonnollista pääomaansa palauttaakseen tärkeän sosiaalisen pääoman. Uskonnollisuuspääoma ei Topeliuksella kuitenkaan ole aatelisnaisten tyyppinen ominaisuus. Vahva uskonnollisuus on *Välskärin kertomuksissa* yleisempää aatelittomilla säädyillä, erityisesti aatelittomilla naisilla. Esterkin on syntyjään porvarissäätyä. Uskonnollisuus nähdään kansanomaisena ja Topelius esittää toistuvasti kansanomaisuuden ”hyvien” aatelisten piirteenä.

123 Vuorinen 2010, 136.

124 VK 3, 491–496, 696–706 ja 814–830.

Bergman näkee Esterin myyttisenä äitihahmona, miesten parantajana, mutta myös kansanvalistajana, koska hän kirjan lopussa perustaa koulun ja orpokodin.¹²⁵ Tämä on osuva näkemys: Ester vaikuttaa lähes luterilaiselta versiolta pyhimyksestä koettelemuksineen kaikkineen. Hatavara vertaa Esterin toimintaa raamatulliseen kaimaansa ja Jeesuksen toisen posken kääntämiseen sekä kuvauksiin ”näkyttömänä enkelinä” ja ”valaisevana aurinkona”. Hän kiinnittää myös huomioita siihen, miten lopussa ”Larssoneille tyypillinen iloinen perheyhteys toteutuu Bertelsköldien kesken”.¹²⁶ Ester siis rakentaa aatellisesta, usein erillään elävästä ja riitelevästä suurtalousperheestään porvarillisen ydinperheen, jolla kyllä on omaisuutta mutta joka saa onnen yhdessäolostaan vaatimattoman mökin eukon pihassa. Topeliuksen viesti on selvä: aatelisnaisten on kristillisellä kasvatuksella käännyttävä vallanhimoiset miehensä hillittyyn elämäntapaan ja toteutettava itseään perheen sisällä, ei sen ulkopuolella. Tämä on täysin uuden sivistyneistön ohjelman mukaista propagandaa.

Toinen vahvasti uskonnollinen aatelisnainen kirjasarjassa on ensimmäisen osan nuori ruhtinatar Regina von Emmeritz. Hän on tiukan katolinen mutta hyvin naiivi ja yrittää turhaan käännyttää protestantteja takaisin, ensin kuningas Kustaa II Adolfia ja sitten Korsholmassa mellakoivaa väkijoukkoa, kun joukko sotamiehiä halusi teloittaa ”etelämaalisen noidan”. Jälkimmäiset eivät hänen saksankielistä puhettaan ymmärrä, mutta hänen rauhallinen ja kuulas esiintymisensä tekee niin suuren vaikutuksen, että tappelijat kävelevät hiljaisina pois. Regina oli valmistautunut kuolemaan katolisena marttyyrina, ja kun teloittajat eivät päässeet linnaan, hän tuli itse ulos saarnaamaan ”väärauskoisille”. Hän oli perin pettynyt kun ei saanutkaan ”marttyyrikruunuaan”.¹²⁷ Tällainen esiintyminen lähenteli jo hurmoksellisuutta, ja vaikka 30-vuotisen sodan aika oli vahvasti uskonnollista, Regina on oli selvästi kiihkomielisempi kuin useimmat muut tarinan hahmot. Nimi Regina saattaa myös viitata uskonnollisuuteen, tunnetaanhan neitsyt Maria erityisesti katolisuudessa ”taivaan kuningattarena”.¹²⁸ Klinge kiinnittää huomiota nimenomaan Reginan voimakkaaseen neitsyt Marian palvontaan ja kytkee sen Maria-kultin uuteen nousuun Euroopassa 1800-luvulla. Hän jopa katsoo Topeliuksen aloittaneen suomalaisen Maria-kultin. Toisaalta samoissa tarinakohdissa korostuu taikuu, kun Regina käyttää Marian patsaasta vuoltua kultaa kuningas Kustaa II Adolfin kuolemaksi tarkoitettuun kuulaan ja seuraavaksi lukijalle paljastetaan kuningasta suojeleva sormus.¹²⁹ Katson, että Topelius rinnastaa tässä tarkoituksellisesti katolisuuden ja taikauskon saadakseen protestanttisen

125 Bergman 2008, 198–199.

126 Hatavara 2007, 249.

127 VK 1, 87–88 ja 189–204.

128 Nimi saattaa myös olla kaksoisviittaus: ensimmäinen Bertelsköld on kuninkaan poika, nai ”kuningattaren” ja nousee valtakunnan mahtimieheksi.

129 Klinge 1998, 304.

uskon näyttämään ”sivistyneemmältä”. Sama hyvän ja pahan vastakkainasettelu tulee esille Reginan uskoon vaikuttavien henkilöiden, kuninkaan ja jesuiitta Hieronymuksen, välillä.

Rouva Katarina Boijessa on pieni mielenkiintoinen kommentti uskonnollisuuteen. Tarina alkaa iltahartaudella, joka on harras mutta hyvin muodollinen ja jäykkä. Cecilia myöhästyy hämähäkkiä pelästyttyään ja saa moitteet äidiltään. Tarinan lopussa Cecilia on kuolemassa pelästyttyään jälleen hämähäkkiä ja tyttären kuolinvuoteen ääressä rouva Katarina järkyttyy Vapon, vanhan imettäjän, profetiamaisesta puheesta.¹³⁰ Tämä symmetria vaikuttaa tarkoitukselliselta. Alussa rouva Katarina on kyllä harras mutta ylpeä. Koko tarinan ajan hän uskoo tietävänsä mikä on oikein. Mutta kun Vappo puhuu kuin jumalan äänellä (”Minä en nyt voi istua, minua käskee puhumaan, sanomaan mitä hän ei enää voi sanoa.”), silmät puoliummessa ja ennustaa, että Katarinan vanhempikin tytär, Margareta, on vaarassa, Katarina nöyrytyy ja hyväksyy Margareta epäsäätyisen avioliiton. Ylpeän nöyrytyminen kohtalon edessä on klassinen hartaustarina, joka on tässä laitettu kehystämään muuta tarinaa. Ei jää epäselväksi kumpaa kristillisyyden lajia kirjoittaja arvostaa.

Kovina aikoina esittelee myös naisten uskonnollisuutta. Rouva von Blume luottaa vahvasti sallimukseen eikä pidä pilailusta kirkonmiesten kustannuksella. Hänen tyttärensä Louise taas uskoo nälänhädän olevan Jumalan rangaistus, jonka köyhät ovat käytöksellään ansainneet.¹³¹ Tavaststjerna esittää uskonnollisen pääoman nimenomaan aatelisnaisten ominaisuutena, miehet suhtautuvat siihen välinpitämättömämmin. Hän suhtautuu muita kirjailijoita kriittisemmin siihen, mitä uskonnolliset hahmot saavat aikaan. Von Blumet haluavat kyllä auttaa ja säälivät kärsiviä, mutta he eivät itse joudu kärsimään eikä heidän apunsa käytännössä vaikuta paljoakaan. He jättävät köyhien omaksi huoleksi muuttaa tapojaan. Sen sijaan Topeliuksen uskonnolliset naiset asettavat itsensä alttiiksi vaaralle muuttaakseen toisten asenteita. Tämä asenne-ero kuvaa laajemminkin kirjoittajien yhteiskunnallisia näkemyksiä: Topelius haaveilee säätyjen synnyttävän yhteistyöllä paremman maailman, Tavaststjerna näkee yläluokan eristävän itsensä köyhän kansan elämästä. Uskonto on kummallakin tärkeä osa tätä maailmankuvaa.

Aatelinen luonnepääoma

Linnaisten kartanon viheriän kamarin keskinen juoni perustuu juuri peritylle ja opitulle aatelisluonteelle tai sen puutteelle. Eversti Littow ja hänen vanhempi tyttärensä Anna Littow ovat luonteeltaan aatelisia ja ylpeitä siitä, vaikka todellisuudessa eversti ei ole aatelistta verta. Arkkitehti

130 RKB, 17–19 ja 201–204.

131 KA, 75, 87 ja 104–105.

Lithau saa tietää olevansa oikea Littow, mutta hänen jalo luonteensa estää häntä paljastamasta sitä vanhalle everstille. Kreivinä esiintyvä huijari taas ei osoita aatellisluonnetta tyylikkäästä käytöksestä huolimatta vaan alentuu käyttämään kiristystä. Kapteeni Winterloo ei ole lainkaan aatellisluonteinen vaan pikemmin maalaismainen ja tietää sen: hän yrittää esiintyä ylhäisesti vain äitinsä mieliksi. Naisista everstin vanhempi tytär Anna on isänsä kaltainen, älykäs ja kohtelias, mutta erittäin ylpeä suvustaan ja aateluudestaan.¹³² Nuorempi tytär Ringa taas on lapsellinen ja leikkisä, mutta empaattinen. Hän ymmärtää oman luonteensa ja sen puutteet ja toisin kuin sisarensa hän hyväksyy aatellittoman puolison.¹³³ Kun Annassa on opittua aateluutta, Ringassa on verenperinnöstään huolimatta enemmän luonteen jaloutta ilman ylpeyttä. Tämä lienee ollut sivistyneistölle aatellisnaisen ihannekuva. Sisarten tädin, Justina von Littow'n (todellisuudessa Lithau), tärkein luonteenpiirre on oikeudenmukaisuus ja vääryyksien korjaaminen.¹³⁴

Hovineuvoksetar Winterloo, kapteenin äiti, on aatellisnaisen pilakuva. Hän on köyhä, mutta yrittää ylläpitää ulkoista näyttävyyttä ja aatelistaa tyyliä, mikä sinänsä oli aivan normaalia ja jopa arvostettavaa, mutta koska koko tarinan idea on menneen ja (tuolloin) nykyaikaisen maailman vastakkainasettelu, Topelius esittää hovineuvoksettaren käytöksen täysin ylimitoitettuna ja töksähtelevänä. Hovineuvoksetar puhuu ylettömän ylevästi ja korjailee poikansa karkeuksia naurettavilla selityksillä, mutta menettää tyyliänsä ja hätääntyy kun uskoo poikansa kadonneen myrskyssä. Hän laittaa perheen kaikki varat suureen juhlaan, johon kutsutaan ainoastaan alueen harvat aateliset, korostaakseen perheensä asemaa. Juhla päättyy huolimattomuudesta aiheutuneeseen tulipaloon, jonka aikanakin hän yrittää esiintyä kohteliaana emäntänä. Hän kauhistuu, kun poika aikoo naida porvarisneidon, ”juustokauppiaan”, mutta joutuu vastahakoisesti sopeutumaan tilanteeseen.¹³⁵ Häneen on sivistyneistön näkökulmasta tiivistetty aatellisen kaikki naurettavat ja ylettömyyksiin menevät aatellispiirteet ja toimintatavat. On syytä huomata, että hänen etunimeään ei mainita kertaakaan, tosin kuin muiden naisten. Tämä on omiaan etäännyttämään häntä sekä lukijasta että muista kirjan hahmoista: hän ei ole persoona, vain hovineuvoksetar, aatellinen. Hovineuvoksettaren verrattuna Littowit käyttäytyvät hillitysti ja arvokkaasti, todellisen aatellisesti. Molemmat Winterloot taas ovat aatellisille, joiden arvokkuus on vain ulkonäössä, ei luonteessa.

132 LKVK, 224, 228–233 ja 366–369.

133 LKVK, 224–225, 243–244, 332–333, 351–353 ja 366–369.

134 LKVK, 355–356 ja 369–370.

135 LKVK, 234–263, 320–328 ja 371–372.

Rouva Katarina Boijessa rouva itse on erittäin vahvaluonteinen ja ylpeä aateluudestaan. Hänen mielensä ei järky edes kasakoiden ryöstäessä ja hävittäessä hänen kartanoaan.¹³⁶ Hän ei hyväksy heikkoluonteisuutta eikä vastaväitteitä suvultaan eikä alaisiltaan ja on klassisen aatelmatriarkan perikuva. Vanhempi tytär Margareta on yhtä vahvaluonteinen: mentyään luvatta naimisiin hän pitää päättäväisesti kiinni epäsäätyisestä liitostaan, vaikka se johtaa välirikoon äidin kanssa.¹³⁷ Nuorempi tytär Cecilia on paljon pehmeämpi, romanttinen ja taikauskoinen. Kun hän tarinan alussa järkyttyy nähtyään hämähäkin ja pitää sitä kuoleman enteena, äiti moittii häntä kovin sanoin aatelliselle sopimattomasta luonteen heikkoudesta.¹³⁸ Grönstrand kiinnittää huomiota hämähäkin toistuvan näyttäytymisen ja Cecilian kohtalon väliseen symboliikkaan. Hämähäkki liittyy Grönstrandin mielestä erityisesti Cecilian sulhaseen Carl Lejonankariin, josta Cecilia pitää yhä vähemmän mitä paremmin tutustuu mieheen. Hääpäivänä kun Cecilia ennen vihkimistä on vetäytynyt huoneeseensa ja tehnyt päätöksen, ettei mene Carlin kanssa naimisiin, hämähäkki laskeutuu hänen rinnalleen. Tämä aiheuttaa Cecilialle niin voimakkaan mielenjärkytyksen, että hän pyörtyy ja kuolee muutaman tunnin kuluttua.¹³⁹ Carl ei missään vaiheessa tarinaa arvosta Cecilian mielipiteitä. Hän esimerkiksi vaatii Ceciliaa käyttämään naamiaisasuja juhlissa, vaikka Cecilia pitää asuja typeränä ilveilynä. Hän myös haluaa eristää Cecilian sisarestaan ja ajattelee avioliiton edistävän poliittista tulevaisuuttaan.¹⁴⁰ Cecilia ei uskalla vastustaa äitinsä sulhasvalintaa, mutta päättää hääpäivänään, ettei voi mennä vaimoiksi miehelle, jota ei kunnioita. Hän sanoo kuoleman olevan vapautus avioliitosta. Molemmat tyttäret siis lopulta osoittavat sitä aatellisuutta, jota äiti heiltä alussa vaati: Margareta on lojaali vihitylle miehelleen ja Cecilia kuolee mielummin kuin pettää aatteensa.

Grönstrand näkee romaanin yhteiskunnallisena kannanottona naisten itsemääräämisoikeuden puolesta.¹⁴¹ Lisäksi Grönstrand katsoo romaanin olevan myös suomalaiskansallinen poliittinen kannanotto: Cecilia korostaa olevansa luonnoltaan enemmän suomalainen kuin äitinsä ja sisarensa ja puhuu ongelmistaan vanhan suomalaisen imettäjänsä kanssa. Samalla tarina on myös laajempi kannanotto naisten asemasta yleensä: Cecilia toteaa, että miehet pitävät naisia vähemmän älykkäinä vain siksi, etteivät naiset ole niin innokkaita tuomaan näkemyksiään julki ja että heidän odotetaan

136 RKB, 29–30.

137 RKB, 166, 186.

138 RKB, 18–20.

139 Grönstrand 2005, 177–178. Nykyään Cecilian varmaankin tulkittaisiin saaneen paniikkikohtauksen ja kuolleen siitä aiheutuneeseen sydämen vajaatoimintaan. Cecilian kuolema esitetään tarinassa väistämättömänä kohtalona: Margaretan aateliiton aviomies käy hetkeä aiemmin huoneessa ja aikoo tappaa hämähäkin, mutta rouva Katarina löytää hänet ja ajaa pois. Katarina siis tietämättään aiheutti tyttärensä kuoleman.

140 RKB, 172–174 ja 190–193; Grönstrand 2005, 228–229.

141 Grönstrand 2005, 223–231.

vain hiljaa tekevän käsitoitään. Hän myös ennustaa, että tulevaisuudessa koneet tekevät käsityöt eikä hän tiedä, mitä naiset sitten tekevät.¹⁴² *Rouva Katarina Boije* siis kuvaa aatelisnaisissa paitsi kolmea eri luonnetta, myös kolmea eri yhteiskuntanäkemyistä. Katarina Boije on perinteinen perittyä valtaa käyttävä aatelinen, Margareta uudistusmielinen, joka kapinoi vanhaa järjestystä vastaan, ja Cecilia vanhaan mukautuva mutta sitä katkerasti kritisoi. Loppuratkaisullaan Runeberg antaa selvän viestin: alistuminen vanhoihin valtarakenteisiin johtaa tuhoon, perinteisten aatteiden kannattajien on väistyttävä ja uudistusmielisten noustava valtaan. *Kovien aikojen* rouva von Blume on selkeästi aviomiestään hallitsevampi persoona. Hän ei esimerkiksi hyväksy tämän jatkuvaa huolehtimista sadosta vaan pyytää isäänsä puuttumaan asiaan. Tätä ei esitetä positiivisena piirteenä vaan ennemmin ongelmien aiheuttajana. Toisaalta kuitenkin hänen vilpitön intonsa auttaa hädänalaisia on kunnioitettava, vaikka tulokset ovatkin tehottomia ja johtavat hänen kuolemaansa.¹⁴³ Tytär on vielä lapsellisen häilyvä ja sinisilmäinen, mutta aikuistuu nopeasti ihastuttuaan vanhempaan mieheen.¹⁴⁴ Kaikkiaan *Kovina aikoina* ei pidä aatelisnaisten luonteenpiirteitä kovinkaan kehuttavina.

Aatelisluonne on siis hyvin keskeinen osa 1800-luvun kirjallisuuden hahmoja. *Välskärin kertomuksissa* luonne kerran toisensa jälkeen ratkaisee hahmon lopullisen kohtalon: jalo ja epäitsekäs palkitaan, omaa etuaan ajava saa rangaistuksen. *Aikamme naisessa* jo alaotsikkokin on *Luonteenkuvaus (Karaktersteckning)*. Vuorinen puhuu luonnepääomasta henkisinä sukupiirteinä ja verenperintönä ja näkee sen keskeisenä teemana monissa tarinoissa niin romantikoilla kuin realisteillakin. Hän kuitenkin huomauttaa, ettei perittyä luonnetta aina esitetä etuna vaan myös esteenä sopeutua muuttuneeseen yhteiskuntaan, jolloin se ei tietenkään ole pääomaa.¹⁴⁵ Näen tähän periytyvän luonteen korostamiseen useita syitä. Ensinnäkin se sopi aikakauden romanttiseen tyyliisuuntaukseen, mikä selittää myös sen, että Tavaststjerna realistina käsitteli aatelisluonnetta kriittisemmin. Toiseksi aatelisto oli itse korostanut aatelisia luonteenpiirteitä muista säädyistä erottavana tekijänä ja kolmanneksi 1800-luvun ajattelutavassa ihminen nähtiin kokonaisuutena: kaunis ulkonäkö, terveys, hyvä luonne ja viisaus peilasivat toisiaan. Sankarin piti siis olla myös luonteeltaan jalo, jotta hän sopisi lukijan maailmankuvaan.

Vuorinen tulkitsee kirjallisuuden aatelishahmoja, myös naisia, humoraaliopin luonnetyyppien kautta. Wirilanderin tapaan hän katsoo aatelin olevan koleerikkoja tai sangviinikkoja. Hän tekee nelijaon hyvään ja pahaan koleerikkoon ja sangviinikkoon. Hyvä koleerikkonainen on itsenäinen ja

142 RKB, 104; Grönstrand 2005, 231–232; Hatavara 2007, 124–125.

143 KA, 75, 101, 164–166 ja 187.

144 KA, 87, 90, 103–107 ja 170–172.

145 Vuorinen 2010, 91–93.

päätäväinen, esimerkiksi vahva matriarkka tai neito, joka pelastaa itsensä vaarasta. Paha koleerikko on kylmä ja kostonhimoinen nainen, harvinainen hahmo. Hyvä sangviinikko on ystävällinen, lapsellinen ja epäitsenäinen, paha sangviinikko on hyvin harvinainen, lähinnä hetken mielijohteesta toimiva ja vastuuton.¹⁴⁶ Nämä kuvailut ovat mielestäni liian suppeita, vaikka jätettäisiin huomiotta se, että humoraalioppi todistettiin pätemättömäksi ja vuosikymmeniä sitten. Ne voivat jossain määrin sopia siihen, miten aikalaiset luokittelivat hahmoja, mutta monet hahmot eivät sovi näihin muotteihin. Esimerkiksi *Rouva Katarina Boijen* Cecilia on lapsellisen idealistinen mutta samaan aikaan tekee terävää havainnointia siitä, miten miehet väheksyvät naisten älykkyyttä. Voi tosin olla, että kirjailijat tietoisesti yrittivät rikkoa yleisiä ajattelutapoja, mutta joka tapauksessa sillä on vaikutusta aatellisnaisista luotuihin kuviin.

Grönstrandin mukaan *Murgrönanin* vapaaherratar on ystävällinen ja hyväntahtoinen, vaikka onkin esittävinään päätäväistä ja taipumatonta suojattinsa avioliittoasiassa. Lopussa käy ilmi, että hän oli aikoinaan rakastunut suojattinsa isään ja korvaa näin sitä ettei voinut naida rakastettuaan.¹⁴⁷ Siinä siis korostetaan aatellisnaisen oikeudenmukaisuutta ja hyväntekijyyttä, kun hän auttaa nuorta naista onnelliseen avioliittoon. Avioliitto nähdään monessa romaanissa naisten tärkeimpänä tavoitteena ja hyvä äitiys parhaan luonteenpiirteenä, näin esimerkiksi Charlotta Falkmanin kertomuksissa, joissa esiintyy sekä onnistuneita että epäonnistuneita äitejä.¹⁴⁸ Runebergilla ja Linderillä on tästä aihepiiristä hieman kriittisemmät näkemykset. *Rouva Katarina Boijen* nimihenkilö epäonnistuu äitinä, mutta yhden tyttären menetys saa hänet parantamaan tapansa ja suomaan toiselle tyttärelle toivotun avioliiton. Häntä ei kuitenkaan esitetä pahana hahmona, vaan kyse on eri aikakauden sinänsä hyviin aatteisiin lukittautuneiden vahvojen naisten ristiriidoista. Avioliitto rakastetun kanssa on silti naiselle onnellinen loppu. *Aikamme naisen* Lucy taas näkee isänsä avioliitot onnettomina eikä pidä avioliittoa ja äitiyttä tärkeänä tavoitteena verrattuna oppimiseen ja sivistykseen. Vaikka hän rakastuu ja vaikka rakastettu lupaa antaa hänen pitää vapautensa, jätetään valinta kertomatta. Linder sallisi naiselle muista aikakautensa kirjailijoista poiketen molemmat tiet.¹⁴⁹

Toinen *Murgrönanissa* ja muualla esiin tuleva luonteenpiirre on kärsivällisyys ja itsehillintä, joka miellettiin aatellisille ominaiseksi. Sekä kirjeromaanin kirjeiden kirjoittaja Mathilde että vuosia aiemmin vapaaherratar ovat nöyrästi hyväksyneet heille määrättyt avioliitot, vaikka se on aiheuttanut

146 Vuorinen 2010, 112–115; Wirilander 1974, 36–45.

147 Grönstrand 2001, 34 ja 36.

148 Forssell 2001, 60–64.

149 Launis 2001, 111–112 ja 117–120.

heille paljon henkistä tuskaa.¹⁵⁰ Sama kohtalonsa hyväksyminen esiintyy monissa muissakin romaaneissa: *Välskärin kertomusten* useilla niin aatelisilla kuin aatelittomilla naisilla, voimakkaammin Ester Larsson/Bertelsködillä, *Rouva Katarina Boijen* tyttärillä jotka tottelevat vaikka eivät hyväksy, *Aikamme naisen* Lucylla joka vaikkakaan ei suostu järjestettyyn avioliittoon hoitaa silti kärsivällisesti mielisairasta isäänsä. Kohtaloon alistuminen tuo mieleen marttyyrihanteen.¹⁵¹

Lasten kuului aikakauden käsitysten mukaan olla kuuliaisia vanhemmilleen ja tämä koski vielä voimakkaammin tyttäriä kuin poikia. Kuitenkin vanhemman ja tyttären ristiriitaa käsitellään näistä tarinoista kolmessa: *Välskärin kertomusten* Ester Larsson osallistuu vastoin isänsä kieltoa aatelishuveihin, aiheuttaa skandaalin ja haluaa puolisoakseen aatelisten. *Rouva Katarina Boijen* Margareta haluaa pitää aatelittoman avioliittonsa äidin vastustuksesta huolimatta ja *Aikamme naisen* Lucy ei huoli isänsä valitsemasta puolisoa. Lopputulokset ovat kuitenkin hyvin erilaisia: Ester Larsson nöyrytyy mutta pitää toivoa yllä vuosikausia, kunnes isä suostuu liittoon. Margareta riitelee äitinsä kanssa loppuun asti, kunnes äiti perääntyy. Lucy suostuu isänsä itsemurhauhkauksen jälkeen, mutta isä vapauttaa hänet lupauksesta kuolinvuoteellaan. Kaikkiin näihin liittyy kuitenkin ylikuonnollisen tuntuinen väliintulo, joka muuttaa vanhemman mielen. Larsson löytää päivälliskalan vatsasta kuninkaan sormuksen, jonka on itse heittänyt mereen. Katarina Boije kuulee toisen tyttärensä kuolinvuoteella vanhan naisen profeetallisen puheen. Lordi Suffridgen luo tulee aiotun sulhasen äiti, joka sekä todistaa poikansa kelvottomuudesta että vapauttaa lordin itsesyytöksistä. Launoksen mukaan viimeksi mainitun kaltainen sairausteema on tavallinen aikakauden kirjallisuudessa ja itse lukisin kaksi muuta tapausta samaan kastiin.¹⁵² Tällainen itsestä riippumaton, ”jumalallinen” ilmoitus vapauttaa tyttären vastuusta ja sallii tapojen rikkomisen. Se ei silti vähennä sitä, että nämä kuvaukset sallivat tyttäreiden rikkoa vanhoja tapoja, jos se tapahtui oikeasta syystä.

Bergman huomauttaa villin tyttöjän sopivan aikakauden goottilaiseen tyyliin ja kiinnittää huomiota myös siihen, miten nöyrytynyt Ester vetäytyy puutarhaan miettimään säätyeroja ja naisen ja miehen eriarvoisuutta, mutta kuitenkin avioliitossa yllättäen alistuu miehen valtaan.¹⁵³ Mielestäni se sopii tarinan kaareen, jossa Ester sovittaa nuoruuden rikkomuksiaan ja hyväksyy yhteiskuntansa tavat, ensin isänsä ja sitten miehensä alamaisena. Tosin vain siltä osin kuin kirjoittaja katsoo aiheelliseksi: rakkaus ja säätyrajan murtaminen sen vuoksi eivät ole rikkomuksia, kunhan ne

150 Grönstrand 2005, 148–156 ja 168–171.

151 Positiivisena mielikuvana kaiken kestävästä hyväntekijästä, ei negatiivisena ”marttyyriksi heittäytymisenä”.

152 Launis 2001, 115–116.

153 Bergman 2008, 198–199.

tapahtuvat ylempien luvalla. Myöhemmin, kun Ester riitaantuu poikapuolensa kanssa, hän ei taistele vaan nöyrästi vetäytyy pois, katoaa ja alkaa salaa ohjata perheen miehiä oikeamieliseen suuntaan. Hän täyttää täydellisesti sivistyneistön näkemyksen naisesta kasvattajana, joka ei uhmaa perheen eikä yhteiskunnan järjestystä.

Yleinen kulttuuripääoma

Tyypiesimerkki kulttuuripääoman merkityksestä aatellisnaiselle on *Välskärin kertomusten* ensimmäisen osan kreivitär Ebba Bertelsköld, joka oli syntyjään Sparre, siis yhdestä Ruotsin vanhimmista ja korkeimmista aatelissuvuista ja saanut sen mukaisen kasvatuksen. Hänen järjestämänsä juhlat olivat täynnä tyylikkyyttä, ilotulituksia ja näytöksiä sekä hahmoja historiasta ja taruista.¹⁵⁴ Niiden tarkoitus oli viihdyttää muita aatelisia ja vahvistaa sosiaalisia suhteita, siis vaihtaa kulttuuripääomaa (ja myös taloudellista pääomaa) sosiaaliseen pääomaan. Toinen esimerkki kulttuuripääoman käytöstä on yksi harvoista *Kertomusten* negatiivisessa sävyssä esitetyistä aatellisnaisista, kreivitär Aurora Köningsmark. Hän pyrki sotilasleirissä kuningas Kaarle XII:n puheille taivuttaakseen kuninkaan palauttamaan Auroran miehen reduktiossa menettämän omaisuuden. Kun Kaarle itsepäisesti kieltäytyy tapaamasta kreivitärtä, hän yrittää hurmata ja suostutella Kustaa Bertelsköldin saattamaan itsensä kuninkaan luo. Hän käyttää kaiken sivistyksensä, sanantaitonsa, viehätysvoimansa ja vetoaa jopa sukulaisuuteen, mutta Kustaa on jääräpäisen uskollinen kuninkaalleen ja kieltäytyy.¹⁵⁵ Kuitenkin juuri edellisessä kertomuksessa Topelius on kuvannut Kustaan isän epätoivoista taistelua reduktiota vastaan hyvin myötätuntoisesti. Aatellisnaiselle ei siis ole sopivaa sama mikä aatelmiehelle eikä hänen varsinkaan sovi käyttää viehätysvoimaansa taloudellisen edun saamiseksi. Vuorinen tulkitseekin kreivitär Köningsmarkin paitsi paheellisen ja siksi tuomittavan naisen esimerkiksi, myös houkuttelevaksi ja seksuaalisesti aikuiseksi naiseksi.¹⁵⁶ Seksuaalinen ja paheellinen ylhäisönainen on yleinen teema ja usein juuri sankarimiehelle asetettu testi, mutta kulttuuripääoman näkökulmasta tässä kohtauksessa on myös kyse kahdesta erilaisesta pääomasta. Kustaa on aatelisen soturin ideaalikuva: vahva, päättäväinen ja lojaali hallitsijalleen. Kreivittären pääoma on tässä tilanteessa vaihtokelvotonta, koska Kustaa edustaa toisenlaista aateliskulttuuria.

154 VK 1, 652–668 ja 675–676.

155 VK2, 69–80.

156 Vuorinen 2010, 105.

Kertomusten kolmannen osan markiisitar Herminie Egmont omaa kulttuuripääoman, joka ylittää ruotsalaisen aatelistonkin, mutta hän onkin elänyt ajan kulttuurin keskuksessa, Ranskan hovissa.¹⁵⁷ Hän on seurapiirien keskushahmo, joka vaihtaa sujuvasti pääomia kulttuurin, sosiaalisten suhteiden, talouden ja politiikan välillä. 1700-luvulla hän oli aatelisnaisen ihannekuva: osaa ja tietää kaiken, on näennäisen leikkimielinen mutta samalla huomaamatta ohjaa asioita haluamaansa suuntaan ja pelaa poliittista peliään. 1800-luvun hillityn aatelisnaisen kaavaan hän ei enää sopinut, joten Topelius antaa hänen menehtyä epäonniseen rakkauteen itsemurhan kautta. Tulkitsen tämän siten, että Topelius arvosti aatelisnaisten kulttuuripääomaa mutta ei halunnut kannustaa heitä politiikkaan tai 1700-luvun vapaisiin rakkaussuhteisiin. Kielitaito ja etenkin ranskan kieli oli ylhäisön ja diplomatian *lingua francana* tärkeää kulttuuripääomaa. Vuorinen kiinnittää huomiota siihen, että *Linnaisten kartanon virheriässä kamarissa* ranska on vahvasti esillä: useimmat henkilöt käyttävät lyhyitä ranskalaisia kommentteja ja Littowin tytärten kotiopettajatar on Sveitsin ranskalainen.¹⁵⁸ Tämä on erittäin hyvä ajankuva: olen itse tutkinut Aurora Karamzinin kirjeitä, joissa käytetään jatkuvasti pääkielenä ranskaa, seassa venäjän- ja ruotsinkielisiä ilmaisuja. Tosin on todettava, että Aurora oli jo nuorena saanut erittäin hyvän kotikoulutuksen ja osasi kirjoittaa ranskaa ehkä jopa paremmin kuin äidinkieltään ruotsia.¹⁵⁹ Kaikki aatelistet eivät olleet yhtä taitavia ja käyttivät vain ulkoa oppimiaan ranskankielisiä sitaatteja itsekorostuksena milloin missäkin tilanteessa. Tätä käytettiin huumorin lähteenä varsinkin, jos tilanne itsessään ei ollut mitenkään hienostunut.

Rouva Katarina Boijen nimihenkilöllä on vahva kulttuuripääoma. Vaikka Venäjä ja Ruotsi ovat sodassa ja Katarina julkisesti kannattaa Ruotsin valtaa Suomessa, hän pystyy keskustelemaan sujuvasti ja kohteliaasti venäläisten komentajana toimivan ruhtinaan kanssa saaden tältä jopa suosionosoituksia.¹⁶⁰ Vihollisuus tai vangituksi joutuminen ei ollut aatelisten kesken syy poiketa kohteliaista tavoista: on esimerkiksi olemassa aikalaismainintoja, joissa sotivien armeijoiden upseerit ovat vierailleet toistensa leireissä taistelujen välillä. Se että ruhtinas auttaa rouva Boijea osoittaa aatelisten rajat ylittävää yhteisyyden tunnetta ja näyttää miksi kulttuuripääoma oli niin tärkeää. Margareta taas onnistuu audienssilla hovissa protokollan rikkomisesta huolimatta vetoamaan kuningattaren tunteisiin ja saa estettyä avioliittonsa purkamisen.¹⁶¹ Hän taiteilee tässä kahden erilaisen kulttuuripääoman rajalla: hän käyttäytyy muuten tapojen mukaan mutta rikkoo etikettiä juuri sen verran että pystyy tarjoamaan kuningattarelle tilaisuuden toimia hyvätahtoisena tuomarina ja

157 VK 3, 600–604.

158 Vuorinen 2010, 99–100.

159 Norrback 2006, 43.

160 RKB, 80–86.

161 RKB, 188–189.

antaa rakkauden mennä tapojen edelle. Juuri tällaisia tekoja hyvät hallitsijat tekevät klassisissa tarinoissa, joten kuningatar kasvattaa mainettaan ja omaa kulttuuripääomaansa. Cecilia on jälleen heikoin: hän ei ymmärrä Tukholman seurapiirielämän toimintatapoja ja pettyy sulhasensa sydämättömään valtapeliin.¹⁶² Hänen kulttuuripääomansa rajoittuu luonnepääomaan ja tapakulttuurin alkeisiin, joilla ei hovissa ole suurtakaan vaihtoarvoa.

Aikamme naisen Lucy kerää itse oman kulttuuripääomansa. New Yorkissa ja Pariisissa hän tutustuu salonkikulttuuriin, taiteeseen ja politiikkaan. Kirjoittaja kritisoi naisten rajoitettua maailmaa ja kyvyttömyyttä olla hyödyksi muille. Lucylla sen sijaan "oli onni saada tehdä mitä häntä miellytti, kaikkea mikä häntä kiinnosti ja oppia kaikkea mitä hän halusi tietää."¹⁶³ Kannanoton mukaan naisilla kuuluisi olla samat mahdollisuudet ja oikeudet kuin miehillä, tai ainakin selkeästi laajemmat kuin kyseisenä ajankohtana. Linder ei ollut ensimmäinen kirjailija, joka vaati naisten aseman parantamista, mutta aihe oli kuitenkin tuona aikana poikkeuksellinen ainakin suomalaisessa romaanissa. Samalla se korostaa tärkeää seikkaa kaikista pääomista: niillä ei ole arvoa, ellei niitä saa käyttää. Romaanissa on kuitenkin keskeistä se, että Lucy tietoisesti rikkoo aikansa normeja. Hän matkustaa ilman miesseuraa, hän ei halua alistua naisen rooliin ja järjestettyyn avioliittoon, haluaa oppia ja nähdä maailmaa ja kiintyy mieheen, jonka kanssa hänelle muodostuu tasavertainen älyllinen suhde.¹⁶⁴ Launiksen mielestä tämä itsenäisyys on oleellinen ero aikakauden muiden romaanien naishahmoihin, joille avioliitto on onni ja päämäärä, vaikka usein vaikeuksien kautta. *Aikamme naisen* loppu on avoin eikä lukijalle kerrota, valitseeko Lucy avioliiton vai ei, mutta joka tapauksessa ratkaisu on hänen omansa eikä ympäröivän yhteiskunnan sanelema.¹⁶⁵ Lucy ei siis vain vaihtanut pääomaa toiseen vaan käytti pääomiaan muuttaakseen asemaansa. Kyse ei ole varsinaisesti statuspääoman muutoksesta, sillä muutos oli paljon tärkeämpi hänelle itselleen kuin muille. Tällainen "itsensä nostaminen" oli sääty-yhteiskunnan arvojen vastaista mutta hyvin tyypillinen tavoite luokkayhteiskunnalle. Kirja ennakoii yhteiskunnallista muutosta, jossa pääomien käyttötapa muuttui. Aatelin naiset eivät olleet pelkästään yhteiskunnan sääntöjen seuraajia vaan myös aktiivisia muutosten ajajia.

Kovien aikojen rouva von Blume seurustelee sujuvasti ja pitää yllä hyvää mielialaa. Louise osaa soittaa pianoa ja laulaa kauniisti. Molemmat ihailevat ajan hengen mukaisesti vaatimatonta maalaiselämää, paimenidylyä, ja unelmoivat luonnon helmassa kauniina kesäpäivänä.¹⁶⁶ *Kovina*

162 RKB, 182–185 ja 190–193.

163 AN, 123–124.

164 AN, 11, 87–89 ja 128.

165 Launis 2001, 117–124.

166 KA, 21–22, 45 ja 84–85.

aikoina poikkeaa muista käsitellyistä romaaneista siinä, että vaikka kartanoiden herrasväki on aatelista, sen elämäntapa on jo selvästi sivistyneistön porvarillisen ihanteen mukaista. Rouva von Blume jopa harmistuu kapteeni Thoreldin kartanon ”koreudesta” ja sanoo tottuneensa vaatimattomampaan.¹⁶⁷ Perinteisten asenteiden aatelistasunnon nimenomaisesti pitäisi olla mahdollisimman näyttävä, vaikka se miten näyttävyyttä ilmaistiin vaihtelikin sisustusmuodin mukaan. Tarkoitus oli paitsi asettua muiden aatelisten tasolle, myös erottua alempien säätyjen asumuksista. Porvarillisen talon taas piti olla hyvälaatuisesti mutta hillitysti sisustettu, ja liiallinen koreilu nähtiin yrityksenä nostaa itsensä muun säätynsä yläpuolelle. Sen sijaan sisustusesineiden määrä kertoi porvaristalon varakkuudesta, kun taas aateliset suosivat harvoja mutta näyttäviä esineitä. 1800-luvulla sitä mukaa kuin aatelis- ja porvarissäätyjen raja-aita madaltui ja ne yhtenäistyivät sivistyneistöksi, myös sisustustyyliille kävi samoin ja sivistyneistön tyyli suuntautui enemmän porvarilliseen kuin aateliseen perinteeseen.¹⁶⁸ Rouva von Blume siis esiintyy edistyksellisenä aatelistena ja pitää kapteenia vanhoillisena. Mielestäni tässä toistuu sama tilanne kuin hyväntekeväisyydessä: kapteeni ei yritä koreilla vaan on vain pitänyt kartanonsa sisustuksen käytännöllisesti entisellään modernisoinnin sijaan. Lukijalle rouvan asenne luo vaikutelman pinnallisesta vaatimattomuudesta, vaikka se ehkä kumpuaakin aidosta idealismista. Tavaststjerna ei siis ylistä aateliston porvarillistumista tosin kuin esimerkiksi Topelius, vaan pikemminkin kritisoi uuden sivistyneistön esiintymisen näennäistä vaatimattomuutta, moralismia ja tehotonta hyväntekeväisyyttä. Aatelissyntyisenä Tavaststjernalla saattoi olla parempi ja porvariskirjoittajia realistisempi näkökulma siihen, miten siirtyminen sivistyneistöön oli muuttanut aatelistoa. Ei hän tosin myöskään haikaile vanhan sääty-yhteiskunnankaan perään vaan ennemmin ennakoi pian tapahtuvia suuria muutoksia yhteiskuntaluokkien valta-asemissa.

Suhtautumisessa naisten kulttuuripääomiin erottuu oppineisuus omaksi erityisalueekseen. Joissakin tapauksissa sivistynyttä naista ihailtiin, toisissa haukuttiin ”sinisukaksi” ja väheksyttiin naisten älyllisiä kykyjä. *Aikamme naisen* Lucy sai kokea molempia, koska hänen opinhalunsa ja sen esteet olivat tarinan keskeisiä teemoja.¹⁶⁹ Oleellista oli, että oppinutta tai muuten älykstä naista pidettiin

167 KA, 39.

168 Nokela 2004, 131–268; Koskinen & Hagelstam 2006, 9–43; Ramsay 1966, 155–161 (1). 1800-luvun alun aatelinen sisustustyyli oli empire (vanhemmissa taloissa saattoi olla jäljellä vielä kustavilainen sisustus), 1800-luvun keskivaiheen ja loppupuolen porvarillisia tyylejä biedermeier ja kertaustyyliä. 1800-luvun lopulla oli tavallista sisustaa jokainen huone eri tyylin mukaisesti. Ramsay ei lainkaan arvostanut porvarillista sisustusta. Hän piti empireä avoimena ja valoisana, mutta uudemmissa tyyleissä ”koko huone on niin täynnä kapineita, että on vaikea hapuilla tuon teeskenneltyyn epäjärjestykseen asetetun, mutta lopultakin omalla tavallaan järjestyksessä olevan tavarapaljouden läpi”. Kun hän sai 1856 Björkbodan kartanon, hän yritti palauttaa sinne mahdollisimman paljon vuosikymmentä aikaisemmin poistettua kustavilaista kalustusta. Hän oli siis samaa mieltä kuin kapteeni Thoreld.

169 Launis 2001, 112–113.

erikoistapauksena, kummajaisena, ja miehet yleisesti pitivät älykkyyttä vain oman sukupuolensa piirteenä. *Rouva Katarina Boijen Cecilia* esittää tästä suorasanaisen kannanoton miespuoliselle ystävälleen, mutta vastaus jää saamatta keskustelun kääntyessä toisiin asioihin.¹⁷⁰ On hyvin mahdollista, että Runeberg jätti tahallaan vastaamatta, jotta kysymys jäisi vaivaamaan lukijan mieltä, samaan tapaan kuin Linder lopetti romaaninsa ennen kuin Lucy antoi vastauksensa kosintaan. Molemmissa tarinoissa on selviä varhaisfeministiä ajatuksia.

Sosiaalinen pääoma

Sosiaalinen kanssakäyminen ja siten myös sosiaalinen pääoma olivat 1800-luvulla — ja vielä suuren osa 1900-lukuakin — vahvasti sukupuolittuneita. Naisilta odotettiin sosiaalisissa suhteissa erilaista toimintaa kuin miehiltä ja myös asenteet näiden sääntöjen rikkomiseen saattoivat riippua paitsi yksilöstä myös sukupuolesta. *Välskärin kertomukset* on pääosin kerrottu miesten näkökulmasta, mutta ei kokonaan. Topelius antaa ääntä paikoitellen myös naisille ja heidän sisäisille ajatuksilleen, tosin kaikkitietävän kertojan kautta. Silti näkökulma on selvästi maskuliininen. Naisen täytyy tuntea paikkansa, rajojen rikkojaa rangaistaan, niiden noudattaja palkitaan. Tämä tietenkin sopii erinomaisesti yhteen sivistyneistön ohjelman kanssa. *Välskärin kertomuksissa* kreivitär Ebba Bertelsköldillä ja markiisitar Egmontilla on laaja suhdeverkosto muihin aatelisiin, ja sitä pidetään yllä erityisesti juhlilla ja muilla tapaamisilla.¹⁷¹ Aateliston sosiaaliset suhteet eivät kuvauksissa kuitenkaan rajoittuneet toisiin aatelisiin. Palveluskunta ja alaiset olivat osa aatelistaloutta ja lähimmät ja tärkeimmät heistä olivat hyvin luotettuja. Vaikka he eivät olleet ystäviä tai sukulaisia, heillä oli lähes yhtä merkittävä asema. Heidän neuvoihinsa luotettiin, heille uskottiin tärkeitä tehtäviä ja kerrottiin hyvin yksityisiäkin asioita. Kreivitär Ebba Bertelsköld luotti paitsi kamarineitoonsa, myös kotiopettajatar Sinclairiin ja hovimestari Jenseniin.¹⁷² Jensen osoittautui petolliseksi, mutta mielestäni tämä on lähinnä draamallinen tehokeino. Todellisuudessa korkeassa asemassa oleva palvelija ei varmaankaan suunnittelisi pitkällistä kostoja. Hän saattaisi ehkä myydä tietonsa, jos ei uskoisi jäävänsä kiinni, mutta tuntuisi epätodennäköiseltä, että hän kevytmielisesti vaarantaisi hyvää asemaansa. Aateliset käyttivät paljon vaivaa luottopalvelijoidensa valintaan ja heille maksettiin hyvin, annettiin suuria taloudellisia vapauksia, huolehdittiin vanhoina ja muistettiin testamentteissa. Alempi palvelusväki vaihtui usein, mutta ylemmät palvelijat saattoivat pysyä samassa palveluspaikassa vuosikymmeniä.¹⁷³ Aatelinainen saattoi myös käyttää sosiaalisia suhteita aivan

170 RKB, 104.

171 VK 1, 644–645 ja 648–649; VK 3, 602–604, 617–621 ja 749–751.

172 VK 1, 645–649.

173 Ilmakunnas 2012, 289–296.

tavalliseen kansaan. Kreivitär Ester Bertelsköld käyttää miehensä alaisten ystävyyttä apunaan piilotellessaan ja esiintyessään naamioituneena. Eeva Falkenberginkaan matka läpi Suomen ja Kustaan parantaminen ei olisi onnistunut ilman täydellistä luottamusta palvelijansa Topiaksen neuvoihin ja taitoihin.¹⁷⁴

On huomionarvoista, että Topelius kiinnittää näin paljon huomiota eri säätyjen yhteistyöhön. Muissa käsittelemissäni tarinoissa tavallinen kansa esiintyy aatelisille taustalla olevana apuväkenä, ongelmia aiheuttavina typeryksinä (*Rouva Katariina Boije*) tai avuntarvitsijoina (*Kovina aikoina*). Eräs 1800-luvun Suomen itsestäänselvyyksistä oli, että aateliset olivat tekemisissä tavallisen kansan kanssa. Heillä ei yksinkertaisesti ollut niin paljon palvelijoita, että he olisivat voineet eristäytyä kansasta, kuten Pietarin upporikkaat ruhtinassuvut. Muun Euroopan aatelisten näkökulmasta tällainen läheinen kanssakäyminen aatelittomien kanssa oli poikkeuksellista, mutta siihen suhtauduttiin yllättävänkin positiivisesti.¹⁷⁵ Topelius halusi nimenomaisesti korostaa sitä, kuinka tärkeitä nämä suhteet olivat aatelisille. Hän luo kuvaa kansasta joka on jakautunut säätyihin mutta on kuitenkin yhtenäinen ja saavuttaa tuloksia yhteistyöllä. Vuorinen kiinnittää aateliskartanoiden yhteydessä huomiota siihen, miten eri tavalla kirjallisuudessa kuvataan aatelismiestä kartanon isäntänä ja aatelisnaista emäntänä. Emäntien kuvauksille on tyypillistä ahkera työnteko ja käytännöllisen hyvät suhteet paikallisiin talonpoikiin sekä oikeudenmukaisuus, kun taas isäntiä kuvataan tarkoituksellisen joutilaina ja rahvasta sortavina.¹⁷⁶ Tämä sopii hyvin yhteen sen ajatuksen kanssa että aatelismiehet olivat sivistyneistön vihollisia, eivät aatelisnaiset. Vain Tavastsjerna näyttää suhtautuvat aatelisten kansanomaisuuteen kriittisesti: *Kovien aikojen* aatelishahmoista ne jotka esiintyvät kansanomaisina näyttävät vain leikkivän, kun taas perinteisen aatelisesti käyttäytyvät todella tekevät parhaansa kansan hyväksi. Mutta Tavastsjernankaan kritiikki ei siis kohdistu kansanomaisuuteen itseensä, vaan niihin aatelisiin jotka tekevät sitä vain näön vuoksi.

Ebba Bertelsköld nuorempi keskittää sosiaalisen pääomansa sukuunsa ja lähimpään ystäväänsä, Eeva Falkenbergiin. Hän yrittää sovittaa toisten välejä ja rakentaa rauhaa.¹⁷⁷ Hän ei hyväksy veljensä Torstenin poliittista peliä, mutta ei yleensä aktiivisesti vastusta tätä. Hänen ainoa syntinsä on 14-vuotiaana kuninkaan sormuksen varastaminen Torstenilta.¹⁷⁸ Kumma kyllä, Topelius ei tuomitse tätä vaan lukee sen lapselliseksi kepposeksi. Tämä voi johtua siitä, että Torsten käyttää sormuksen voimaa

174 VK 2, 342–358; VK 3, 814–821.

175 Ijäs 2020 (1), 364–365.

176 Vuorinen 2010, 77 ja 140.

177 VK 2, 301–312, 386–396 ja 774–780.

178 VK 2, 97–100, 259–267 ja 499–505.

haaliakseen lisää valtaa itselleen ja on siten perikuva juuri siitä aatelistyypistä, jota sivistyneistö vastusti. Ebba siis tietämättään esti Torstenin vallantavoittelua ja Topeliuksen näkökulmasta toimi kohtalon välikätenä oikeamielisessä asiassa, aatelisvallan vähentämisessä. Toisaalta hän laittaa Ebban käyttämään koko loppuelämänsä rikkomuksensa sovitustyöhön eli toisten auttamiseen. Eeva Falkenbergin sosiaalinen pääoma on toisenlaista. Hän on ylpeä ja rohkea. Kun hänen rakastettunsa Kustaa Bertelsköld on Isonvihan aikana Suomessa taistelemassa, hän hakee henkensä uhalla kuninkaalta lupauksen avusta Suomelle. Sitten hän mieheksi naamioituneena kulkee läpi sotivan maan Kustaan luo, hoitaa tämän haavoja ja varmistaa että naiset ja lapset säilyvät hengissä. Hän siis on rohkea, muttei kuitenkaan voi olla sotilas vaan hoitaja. Myöhemmin hän suojelee ja auttaa Ester Larssonia, muttei hyväksy tämän ja Kustaa Victorin avioliittoaikkeitä.¹⁷⁹ Vaikka Topelius selvästi kannattaa säätyrajat ylittäviä avioliittoja, hän näyttää ymmärtävän myös säätyrajojen kannattajia. Bergman kiinnittää huomiota erityisesti Eevan pukeutumiseen mieheksi ja toteaa että aihe on ikivanha *epifania*, kätkeytyneen ilmitulo. Bergman katsoo Topeliusta kiinnostavan feminiinisen ja maskuliinisen vaihtelun. Hän myös kiinnittää huomiota siihen Eevasta käytetään ilmaisua ”miehekäs” nainen ja toteaa että sota-aikana voidaan poiketa sukupuolirooleista.¹⁸⁰ Ensimmäisestä väitteestä olen samaa mieltä: rakastettunsa pelastava nainen miehen vaatteissa on toistuva aihe, tunnetuin esimerkki on ehkä Shakespearen *Venetsian kauppiaan* Portia. Mielestäni väite Eevan maskuliinisuudesta ei kuitenkaan pidä paikkaansa: Eeva ei suorita miehisiä tehtäviä, hän vain piiloutuu valepukuun. Miehin olemus on vain näyttelemistä, ja heti kun tilanne sallii, hän palaa naisen rooliin. Sen jälkeen kaikki hänen toimintansa on Topeliuksen kontekstissa naiselle sopivaa. Hän ei ylitä sukupuolirajaa muuten kuin vaaran edessä eikä häntä siksi rangaista. Topeliuksella on selvä käsitys miehen ja naisen rooleista, joita ei sovi vaihtaa, vaikka niitä voi hädän tullen olla tarpeen peitellä.

Markiisitar Egmontin koko elämän täyttää erilaisten sosiaalisten suhteiden käyttö ja ylläpito. Hän näyttää käyttävän miesten ihastuksia häikäilemättömästi hyväkseen, mutta kompastuu omaan ihastukseensa Paul Bertelsköldiin. Kun hän käyttää hyväkseen Ranskan kuninkaan ihastusta hankkiakseen varoja Kustaa III:lle, hän mieluummin tekee itsemurhan kuin lunastaa hinnan: tulla kuninkaan rakastajattareksi rakastamatta tätä.¹⁸¹ Bergmanin mielestä Topelius kuvaa markiisitaressa valistusaikaa, joka on toisaalta ihailtavaa kansainvälisyyttä ja eleganssia, toisaalta arveluttavan

179 VK 2, 319–335, 342–369, 774–780 ja 793–813.

180 Bergman 2008, 196.

181 VK 3, 608–610, 713–719, 778–784, 798–800 ja 805–807.

eroottisesti aktiivista ja ateistista.¹⁸² Mielestäni tämä on oikean suuntainen mutta liian yksipuolinen näkemys. Topelius kuvaa myös vaikeuksia ja sisäisiä ristiriitoja rakkaussuhteessa Pauliin erittäin myötätuntoisesti. Markiisittaren kovan pelurin kuoren alla Herminie on moniulotteinen, tunteva ihminen joka kärsii mutta alistuu kohtaloonsa. Samalla kuitenkin tuomitaan naisen aktiivinen rooli: vaikka markiisittaren tarkoitusperät ovat ihailtavia, hänen keinonsa tuomitsevat hänet sovituskuolemaan. Topelius ihannoii romanttisia sankareita ja näiden idealismia sekä miehissä että naisissa. Rationaaliset opportunistit ovat hänellä halveksittavia. Markiisitar Egmont on idealisti opportunistin valepuvussa – tai ehkä hän on puoliksi kumpaakin leiriä. Se erottaa hänet Topeliuksen näkökulmasta Aurora Köningsmarkista, joka ei sovita viettelyään millään tavalla – paitsi jäämällä ilman tavoiteltua omaisuutta. Niin tai näin, itsenäiselle naiselle käy aina huonosti.

Rouva Katarina Boijen perheellä on sotatilan ja rouvan venäläisvastaisen asenteen vuoksi hyvin vähän sosiaalisia suhteita käytettävissään, mutta rouva pitää kuitenkin huolta suhteista alaisiinsa ja palatessaan tuhottuun kartanoonsa kestittää ja ylistää heitä.¹⁸³ Päähenkilö ovat korostuneen yksinäisiä, heidän on vaikea keskustella keskenään ristiriitojen vuoksi ja muita keskustelukumppaneita on harvoin. Tämä on poikkeuksellinen tilanne aatelisille. Uskon Runebergin valinnee tarkoituksellisesti sota-ajan tarinan tapahtumille, jotta tilanne pääse kärjistymään ilman jonkun ystävän tai sukulaisen väliintuloa. Myös *Aikamme naisen* Lucylla on hyvin rajoitettu sosiaalinen verkosto, mutta se johtui isän masennuksesta ja vaikeasta luonteesta sekä äitipuolen tietoisesta eristyksestä. Lähdettyään linnasta hän alkaa kuitenkin tavata uusia ihmisiä ja rakentaa omia itse valitsemiaan ystävyys-suhteita.¹⁸⁴ Se oli oleellinen osa hänen vapautumisestaan, mutta toisin kuin oikeus opiskeluun, joka naisilla oli usein rajoitettua, se oli pääsyä nuoren aatellisen normaalin elämäntavan pariin. Eristäytyminen oli poikkeus yleisestä tapakulttuurista ja sitä saatettiin pitää jopa terveydelle vaarallisena. Tämä ei koskenut vain aatelisia: läpi koko yhteiskunnan pidettiin normina vähintään kohtuullista seurustelua saman säätyisten kanssa. Erakoituminen kertoo lukijalle heti, että Lycyn isän asiat eivät ole kohdallaan. *Kovien aikojen* kartanoissa on vilkas sosiaalinen elämä. Vieraita käy jatkuvasti sekä naapureista että kauempaa. Yhden kartanon vieraanvarainen emäntätytär on ”vähän alakuloinen” kun päivällisellä väkeä on ”vain” 40 henkeä.¹⁸⁵ Kirjassa esitetään myös sosiaalisten velvollisuuksien nurjempi puoli: rouva von Blume pitää kapteenin moraalialia kyseenalaisena huhujen ja pitkän poikamieselämän vuoksi eikä halua tämän kosiskelevan tyttärtään,

182 Bergman 2008, 198.

183 RKB, 111.

184 AN, 37–38, 50–57, 84–85 ja 130–131.

185 KA, 18 ja 21.

mutta ei voi suoraan katkaista välejä. Siksi hän ilmaisee kautta rantain kapteenille mielipiteensä seuraavissa juhlissa sanomatta kuitenkaan mitään suoraan. Vasta kuolinvuoteellaan hän yrittää sovittaa riitaa.¹⁸⁶ Sosiaaliseen elämään osallistuminen oli aatelisille niin välttämätöntä että riidan osapuolienkin piti tavata ja esittää kohteliasta. Se oli heille ikään kuin työpaikka jota ei voi vaihtaa, pienen kaupungin ainoa tehdas jossa on pysyttävä, vaikka joku siellä ärsyttäisi kuinka paljon tahansa.

Kaikkiaan aateliston sosiaalinen elämä keskittyi kirjallisuudessa enemmän tanssiaisiin ja juhliin kuin pienimuotoisempaan seuraelämään. Vuorinen kiinnittää huomiota juhlatapausten eroon aiemmissa ja myöhemmissä ei-aatelisten teksteissä: vanhemmat kuvaukset vaikuttavat ulkopuolisemmilta, myöhemmät kuvaukset, jolloin sivistyneistön seurapiirit olivat jo yhdistyneet, tasa-arvoisemmilta ja asiantuntevammilta. Sama koskee myös hienostuneita käytöstapoja ja henkilökohtaisten suhteiden luomista ja hyväksikäyttöä eli juonittelua.¹⁸⁷ Pienimuotoisempien tapaamisten puuttumiseen löydän useita yksinkertaisia selityksiä: ensinnäkin kirjoittava sivistyneistö itsekin harrasti niitä runsaasti, joten niitä oli vaikea tuomita. Toiseksi haluttiin kritisoida aateliston kevytmieliseltä näyttävää elämäntapaa: tarinat antavat kuvan, ettei aateli muuta tehnytkään kuin juhli, leikki ja juonitteli. Kolmas syy on puhtaan kerronnallinen: suurten tapahtumien vastaparina olivat kahdenkeskiset tapaamiset, joissa keskustelijat saattoivat puhua avoimesti salaisista asioista ja tunteista. Vähemmälle huomiolle kirjallisuudessa jää säätyläisten seurapiirielämän raskaampi puoli. Grönstrand mainitsee artikkelissaan kuinka *Murgrönänin* kertoja kritisoi Tukholman seurapiirien jokapäiväisten juhlien kevytmielisyyttä, kilpailua huomiosta ja toisten arviointia ja arvostelua ja tunsikin henkisesti rasittavaksi.¹⁸⁸ Todellisessa elämässä Aurora Karamzinilla oli samantapaisia kokemuksia. Hän mainitsee kirjeissään ”seuraelämän tuhansien järjettömien velvollisuuksien täyttämistä” ja ”paluusta sydäntä köyhdyttävään toimeikkuuteeni ja seuraelämän turhamaisuuksiin ja henkisesti köyhiin velvollisuuksiin”.¹⁸⁹ Sosiaalinen elämä saattoi siis olla henkisesti erittäin raskasta.

Statuspääoma

Välskärin kertomusten Regina von Emmeritzin status on vaihteleva. Piiritetyssä linnassaan ja vielä vankina Kustaa II Adolfin leirissä häntä kohdellaan arvonsa mukaisesti, mutta joutuminen vankina Korsholman linnaan asettaa statuksen kyseenalaiseksi. Hänen vartijansa on kyllä aatelinen, rouva Martta Ulfsparre, mutta vaikka hän on alemmaa aatelistoa, hän edellyttää ruhtinatar Reginan

186 KA, 162–168 ja 184–186.

187 Vuorinen 2010, 94–98.

188 Grönstrand 2001, 30–31.

189 Långvik-Huomo 2006, 161–162.

kumartavan syvään ja tekevän työtä kuten muutkin.¹⁹⁰ Huomiota kiinnittää se, että aatelinainen vartioi toista aatelinnaista. Tässä asetetaan vastakkain muodollinen ja tilanteen mukainen status. Regina ja etenkin hänen seuranaan vaativat muodollisen aatelisarvojen järjestyksen noudattamista, mutta Martan mielestä Reginalla, joka on kuninkaan vanki ja vääräuskoinen, ei ole oikeutta täyteen statukseen. Reginan status palautuu, kun hän solmii avioliiton Kustaa Bertelin kanssa, joka nousee nopeasti kenraaliksi ja kreiviksi. Tarinassa Kaarle XI:n metsästysretkestä hovin ylhäiset aatelinnaiset kuningatar ja kuninkaan morsianehdokasta myöten pyrkivät salaamaan statuksensa.¹⁹¹ Se on tarkoitettu huvitteluksi, mutta kääntyy vakavaksi riidaksi, kun samoin toimiva kuningas paljastuu keskellä kansanjuhlaa. Myöhemmin kreivitär Ebba Bertelsköld tekee korkean asemansa täysin selväksi alaisilleen heti saapuessaan Mainiemen linnaan.¹⁹² Seuraavan sukupolven aikana Eeva Falkenberg käyttää statustaan päästäkseen kuninkaan puheille esittämään pyynnön josta kuningas ei pidä, mutta josta ei voi suoraan kieltäytyäkään. Toisaalta myöhemmin Eevan matkattua miehitettyyn Suomeen hän ja Kustaa tekevät valittamatta ja asemastaan piittaamatta rahvaan työtä Venäjän vankeina ollessaan sekä pakomatallaan sieltä Ruotsiin.¹⁹³ Aatelinnaiselle ei siis ole häpeäksi luopua statuksestaan tarvittaessa: tällainen nöyryys esitettiin päinvastoin hyvänä ja ihailtavana ominaisuutena. Päätöksen statuksen unohtamisesta täytyy kuitenkin tulla aateliselta itseltään: muut eivät voi sitä vaatia eikä edes kuningas voi ilman syytä sivuuttaa aatelista.

Poikkeuksellisen suuri statuspääoman muutos oli aatelittoman naisen pääsy aatelissäättyyn avioliiton kautta. Porvarillisen Ester Larssonin ja Kustaa Viktor Bertelsköldin avioliitto on *Välskärin kertomusten* loppupuolen keskeisiä teemoja. Topelius ei anna se tapahtua helposti: vaikka Ester on saanut aatelistasaisen kasvatuksen, vastustavat molemmat suvut liittoa ja pari joutuu odottamaan vuosikausia ennen kuin Esterin isä taipuu, silloinkin vasta sadunomaisen ennusmerkin jälkeen.¹⁹⁴ Statuspääoman muutos oli niin suuri että tarina vaati alkuun villiltä ja tottelemattomalta Esteriltä korvauksena pitkää kärsivällistä odotusta ja nöyryyden opiskelua. Vuorinen katsoo että vaikka kaunokirjallisuudessa miesten osalta aatelisaseman havittelu ja siihen nostamista usein kritisoitiin, naisten osalta tie aateliseksi avioliiton kautta oli luonnollinen.¹⁹⁵ Mielestäni tämä kuvaa sitä, että aateliseksi korotettua naista ei pidetty uhkana samalla tavalla kuin miestä: ehkä porvarillinen tausta

190 VK 1, 73 ja 178–182.

191 VK 1, 498–546.

192 VK 1, 631–632.

193 VK 2, 373–377 ja 387–389.

194 VK 3, 187–210, 286–291 ja 299–300.

195 Vuorinen 2010, 83–84.

oli pikemminkin etu joka rajoitti aatelista ylimielisyyttä ja muita säädyn paheita. Tämä vaikutelman saa ainakin Esterin luonteen kehityksestä tarinan aikana.

Aatelistarvon merkitys tulee selvästi esille, kun kreivitär Ester Bertelsköldin poikapuoli Bernhard Bertelsköld asettaa hänen statuksensa kyseenalaiseksi porvarillisen syntyperän vuoksi. On huomionarvoista että nuori kreivi omien sanojensa mukaan ei kiistä äitipuolensa *arvoa* vaan tämän *vallan*.¹⁹⁶ Arvoa hän ei voi kiistää, sillä aatelistarvo on vain kuninkaan tai oikeuden kumottavissa, mutta hän kiistää kreivittären vallan kumota päätöksiään. Tämä oli vakava väite, sillä sääty-yhteiskunnan perheessä (tai talossa, kuten sitä usein kutsuttiin) emäntä oli kyllä isännän alainen, mutta lapsia ja palveluskuntaa ylempi. Lisäksi sekä kristinusko että laki vaativat lapsia kunnioittamaan vanhempiaan. Bernhard siis kiisti Esterin oikeuden olla hänen äitinsä ja kartanon emäntä. Ester vastasi tähän katoamalla, käytännössä siis luopumalla väliaikaisesti statuksestaan. Bernhardin isä ei ottanut asiaan kantaa, joten ainoa tapa Esterille puolustaa statustaan olisi ollut viedä asia oikeuteen. Siitä olisi kuitenkin saattanut seurata Bernhardille ankara tuomio, skandaali ja suurta surua perheelle, mitä hyväsydäminen Ester ei halunnut. Hän valitsi väistämisen, odottamisen ja työskentelyn salassa Bernhardin luonteen muuttamiseksi. Tukholman hovipiireissä taas markiisitar Egmontin muodollisella statuksella ei ole suurta merkitystä. Kaikilla tärkeillä henkilöillä on joka tapauksessa ylhäinen status ja todellinen vaikutusvalta riippuu sosiaalisesta pääomasta. Palvelusväki ja muu kansa tietenkin suhtautuvat häneen aatelistena automaattisen kunnioittavasti. Tässä tulee jälleen esiin tilanteen mukainen status: ylhäiset kreivit kohtelevat alempiaatelistia markiisitarta vertaisenaan, jotkut hänen kauneutensa vuoksi, jotkut käyttääkseen hänen henkilösuhteitaan. Pääomia käyttäen markiisitar vaihtaa mittavaa kulttuurista ja sosiaalista pääomaansa statuspääomaan, jota hän taas käyttää poliittisiin tarkoituksiin.

Rouva Katarina Bojessa äiti Katarina pitää tiukasti kiinni aatelistatuksestaan ja sitä kunnioitetaan. Jopa vihollisen päälliköt yrittävät parhaansa mukaan säästää häntä sodan julmuuksilta.¹⁹⁷ Hatavara kiinnittää huomioita siihen, miten varovaisia kaikki muut ovat rouvan ympärillä: alun iltahartaudessa kaikki muut laulavat virttä epävarmasti ja hiljaisesti, vain Katarinan ääni on voimakas. Kun rouva on paikalla, tyttäretkään eivät puhu keskenään ja vastaavat vain äidilleen.¹⁹⁸ Katarinan status antaa hänelle täyden henkisen yksinvallan kaikkien sukulaistensa ja alustalaistensa yli. Vain venäläistä ruhtinasta hän puhuttelee vertaisenaan ja vain kuningatarta ylempänään. Tämä yksinvaltiutus tarkoittaa

196 VK 3, 492–496. Korostus sama kuin kirjassa.

197 RKB, 33 ja 84–86.

198 Hatavara 2007, 147–148.

myös sitä, että hän tekee kaikki päätökset, uskoo aina olevansa oikeassa eikä kuuntele muiden toiveita. Tyttäret sen sijaan eivät tunnu välttävän paljoakaan arvoasemista. Syitä tähän statuksen vähättelyyn vaikuttaa olevan useita eikä niitä kaikkia sanota kirjassa suoraan. Osittain kyse voi olla kapinoinnista äidin asenteita vastaan, mutta toisaalta myös siitä, että äiti on perheen ja talon kiistaton johtaja, jolloin tytärten asemalla ei ole paljoakaan väliä. Osittain syynä ovat tyttärien luonteet: Margareta on päättänyt mennä naimisiin alhaissäätyisen kanssa, joten oman statuksen korostus olisi ristiriitaista, ja Cecilia kommentoi kirjassa sitä, että miehet eivät arvosta naisten älykkyyttä, joten itsekorostus olisi hyödytöntä. *Aikamme naisessa* aatelisstatus on sekä etu että rajoite. Lordi Suffridgen kolmas vaimo, Mary, käyttää asemaansa lordin puolisona lähinnä oman etunsa edistämiseen. Toisen vaimonsa, Elvinen, lordi taas hankkii yksinkertaisesti matkustamalla muutamaksi viikoksi tämän isän kartanoon ja pyytämällä sitten tytön kättä. Kuusitoistavuotiaan Elvinen mielipidettä siitä haluaako hän mennä naimisiin 40-vuotiaan vieraan lordin kanssa ei edes kysytä.¹⁹⁹ Statuksen nousu korkea-arvoisen avioliiton myötä oli normaalia, mutta sen häikäilemätöntä hyväksikäyttöä voitiin pitää kunniaattomana. Korkea status rajoitti voimakkaasti nuoren aatelnaisen valittavana olevien sulhaskandidaattien määrää, ainakin mitä morsiamen suvun näkemykseen tulee, joten vähemmän mieluiset puoliset eivät olleet harvinaisia. Ja koska avioliitto oli sukujen välinen taloudellinen ja sosiaalinen sopimus, ei morsiamen mielipiteelle aina annettu suurta arvoa. Huono avioliitto ei tietenkään ollut tavoite, mutta se saattoi olla ainoa hyväksyttävä mahdollisuus, sillä naimattomaksi jääminen ei ollut lupaava elämänura naiselle.

Kaiken kaikkiaan aatelinen avioliitto, säädynmukainen tai epäsäätyinen, ja siihen liittyvät statuspääomat ovat hyvin yleinen teema 1800-luvun kirjallisuudessa. Vuorinen korostaa sitä, kuinka tarinoissa säädynmukainen liitto tuo suvulle statusta ja poliittista pääomaa, kun taas epäsäätyinen liitto voi tuoda taloudellista pääomaa mutta heikentää statusta. Keskeinen rooli on naittajalla eli naisen holhoojamiehellä, joka pyrkii painostamaan naista sopiviin naimisiin ja kieltämään epäsuotavan liiton vetoamalla suvun kunniaan ja uhaten suvusta erottamisella. Kirjailijat ovat tavallisesti rakkausavioliiton puolella ja näkevät säätypuhtaan avioliiton vaatimuksen aatelissäädyn taantumuksena. Huomasin itse saman ilmiön lähteissäni ehkä lukuun ottamatta teosta *Kovina aikoina*, jossa romantiikka on sivuteema. Asenne ei kuitenkaan rajoitu vain aatelisiin: *Välskärin kertomuksissa* Esterin isä vastustaa tyttärensä liittoa Bertelsköldin kanssa koska aateliset haluavat vain hänen sukunsa rahat mutta eivät anna arvoa niiden hankkijoille. Tämähän on täysin vastakkaista sille perinteiselle mielikuvalle jossa rikas porvari ”ostaa” aatelisarvon naittamalla itsensä tai perheensä

199 AN, 45–46 ja 52–53.

köyhtyneeseen aatelissukuun. Tällaiseen ”aviolliseen kaupankäyntiin” on yleensä suhtauduttu halveksivasti kaikilta tahoilta, vaikka sitä epäilemättä on tapahtunut todellisuudessakin.²⁰⁰

Kovina aikoina esittää rouva von Blumen yhtenä paikkakunnan arvostetuimmista hahmoista. Hän johtaa talonsa elämää ja erityisesti hyväntekeväisyyttä ja on alaistensa ihailema vielä kuolemansa jälkeenkin: hänen hautajaissaattonsa on näyttävä.²⁰¹ Maaseutukartanon aateliset olivat automaattisesti paikkakunnan arvojärjestyksessä korkeimmalla. Kaikki tunsivat heidät ja he luultavasti tunsivat kaikki alueensa aikuiset näöltä ja nimeltä. Aatelisten ei siis tarvinnut erikseen korostaa asemaansa. Toisaalta heidän odotettiin toimivan ”aatelille sopivalla” tavalla, mitä paikalliset sen sitten katsoivatkin merkitsevän. Asioilla oli vakiintunut järjestys ja niin hyvät kuin pahat asiat muistettiin varmasti pitkään. Asun itse Hausjärvellä ja olen havainnut, että tässä suhteessa asiat eivät ole juurikaan muuttuneet 150 vuodessa. Se miten paljon paikalliset surivat rouva von Blumen hautajaisissa kertoo, että häntä todella arvostettiin kartanonrouvana. Jonkun vähemmän pidetyn tai ilkeäksi mainitun hautajaisia olisi ehkä tultu katsomaan, muttei niinkään suremaan. Ja olihan hän tietysti ”heidän” aatelisrouvansa, paikallishenki on pienillä paikkakunnilla aina ollut voimakasta. Väittäisin, että aatelisnaisen oli maaseudulla helpompi ylläpitää statustaan mutta myös helpompi menettää arvostustaan.

Taloudellinen pääoma

Välskärin kertomusten Ebba Bertelsköld oli tyypillinen ylhäisaatelinen rahankäytön suhteen. Hän käytti rahaa huolettomasti, loukkaantui kun hovimestari tarjoutui tekemään juhlan hankinnat säästävääsiksi ja kirjoitti tälle velkakirjan. Hän oli lainannut rahaa hovimestariltaan ennenkin, mutta tämä velkakirja oli kohtalokas. Kun kreivin tullessa linnaan käy ilmi että he ovat menettäneet lähes koko omaisuutensa lainatukuina ja reduktiossa, petollinen hovimestari käyttää velkakirjaa kiristykseen.²⁰² Aatelinen saattoi nopeasti menettää suuren omaisuuden, mutta toisin kuin porvari jonka koko asema riippui omaisuudesta, aatelinen oli menetyksen jälkeen edelleen aatelinen. Bertelsköldit selvisivät kohtuullisen hyvin: he eivät enää olleet maan mahtavimpia, mutta saivat pelastettua omaisuudestaan aateliselämään riittävän osan. Lisäksi Ebballa oli takanaan isänsä suku johon tukeutua hätätilanteessa, eikä hänen tarvinnut pelätä itsensä tai lastensa taloudellisen turvallisuuden puolesta.

200 VK 2, 809–813; Vuorinen 2010, 87–90.

201 KA, 101, 187–189.

202 VK 1, 646–648, 677–697 ja 794.

Taloudelliset asiat eivät juuri tule esille *Välskärin kertomusten* aatelisnaisten kuvauksissa lukuun ottamatta reduktion aiheuttamia kriisejä: varallisuutta ei yksinkertaisesti mainita, ellei siitä ole puutetta. Markiisitar Egmont liikuttelee valtavia rahasummia hallitsijoiden välillä, mutta koska rahoja ei ole tarkoitettu hänelle itselleen, kyse on enemmän poliittisesta kuin taloudellista pääomasta. Ei hänellä itselläänkään vaikuta olevan puutetta rahasta, mutta sen alkuperä jää kirjassa kertomatta. Sama koskee muitakin aatelisnaisia: heillä ilmeisesti oletetaan olevan riittävästi varoja ilman että heidän tarvitsisi tehdä mitään asian eteen. Tilojen ylläpidosta ja alustalaisten tarpeista huolehtivat miehet. Tämä kuva ei vastannut todellisuutta edes 1800-luvulla. Useista lähteistä, mm. yksityiskirjeistä, on todettu, että vaikka aatelistilat olivat laillisesti miesten hallussa, useissa tapauksissa niiden todellisesta ylläpidosta ja juoksevien asioiden hoidosta ovat huolehtineet naiset, joko puoliset, sisaret, tyttäret tai äidit. Ylläpito vaati paljon työtä, kuten tarkkaa kirjanpitoa, jota on säilynyt, huolellista suunnittelua, töiden ja kuljetusten järjestelyä ja valvontaa, hankintoja, tuotteiden myyntiä ja palkkojen maksua. Näistä asioista puhutaan toistuvasti naisten kirjeissä ja keskustellaan parhaista ratkaisuksista. Ja vaikka aviomies tai palkattu tilanhoitaja tekisi nämä työt, jäi aatelisnaisille silti paljon tehtävää kotitaloustöiden johtamisessa, jossa harkittu rahankäyttö oli yhtä tärkeää. Tämä naisten taloudellisen toiminnan sivuuttaminen tuntuu kummalliselta, sillä Topelius ei todellakaan väheksynyt aatelisnaisia. Hän tunsu hyvin Helsingin säätyläistön ja tiesi varmasti, ettei aatelisnaisten elämä ollut pelkkää ajantuhlausta. Hän kannatti naisyhdistysten perustamista ja osallistui itsekin niiden toimintaan. Miksi hän siis romaanissaan kuvasi aatelisnaisia niin toisin? Uskon että kyse oli propagandasta. Sivistyneistön ohjelman mukaisesti hän esitti, että aiemmin maata johti muutama aatelmies, nimenomaan mies, ja heidät oli saatava pois vallasta. Sivuttamalla naisten vaikutusvallan hän tavallaan antoi aatelisnaisille synninpäästön: heillä ei ollut muodollista poliittista valtaa, joten heitä ei tarvinnut syrjäyttää eikä siksi ollut tarpeen syyllistääkään. Sen sijaan se antoi tilaisuuden esittää, että aiemmin syrjässä olleet aatelisnaiset voisivat nyt astua esiin ja tehdä yhteiskunnalla hyödyllistä työtä kuten köyhäinhoitoa. Näin katsoen tässä esitystavassa on Topeliuksen näkökulmasta paljon hyviä puolia.

Rouva Katarina Boijessa naisten taloudellisen pääoman käyttöön kiinnitetään enemmän huomioita. Kasakoiden ryöstäessä kartanoa rouva koettaa säästää taloa ja alaisiaan pahemmalta kertomalla kohteliaasti mutta nöyristelemättä sotilaille arvoesineiden kätköpaikkoja. Palattuaan hävitettyyn kartanoon hän hakee toisista kätköistä lisää omaisuutta ja sen avulla alkaa rakentaa kartanoa ja viljellä sen peltoja uudelleen.²⁰³ Hän on siis valmis käyttämään omaisuutta tarvittaessa mutta tarkkaan

203 RKB, 29–30 ja 113–114.

harkitusti ja vain näennäisen välinpitämättömästi ja pitää huolta siitä, että hänellä pahimmassakin tapauksessa on varoja säästössä. Runebergilla on sama asenne kuin Topeliuksella: aatelinaisen ei tarvitse tehdä työtä varallisuutensa eteen. Tässä voi olla kyse paitsi propagandasta, myös säätyerojen aiheuttamasta harhakuvasta: Runebergin ja Topeliuksen suvut kuuluivat oppi- ja porvarissäätyihin, joiden näkökulmasta katsoen 1800-luvun aatelisilla oli paljon perittyä omaisuutta, joten aiemmilla aatelliskupolvilla oli varmaakin ollut sitä vielä enemmän. Muut säädyt joutuivat tekemään paljon töitä pitääkseen yllä varallisuuttaan, kun taas aateliset perinteisesti esiintyivät kuin heillä ei olisi rahahuolia lainkaan.

Aikamme naisessa ei aatelinaisen taloudellinen pääoma ole itsestäänselvyys. Lucy on perinyt äidiltään huomattavan omaisuuden, mutta aikuisen naisen holhoojana isä ei anna lupaa sen käyttämiseen, ellei Lucy toimi hänen haluamallaan tavalla. Lucy pystyy lähtemään matkalleen vasta kun isä taipuu luovuttamaan perinnön tyttären sitkeiden pyyntöjen jälkeen.²⁰⁴ Aatelinainen saattoi siis olla varakas, muttei pystynyt käyttämään varojaan ja saattoi jopa joutua taloudellisen painostuksen kohteeksi. Tämä oli tuttua aatelisille, mutta porvarilliset kirjoittajat eivät joko huomanneet sitä aatelisten kalliin elämäntavan vuoksi tai ohittivat sen tarkoituksellisesti. Linder halusi selvästi rikkoa huolettoman aatelinaisen kuvaa ja tuoda esille paitsi naisten alisteisen aseman, myös sen, että edes aateluus ei tuonut naiselle taloudellista ja sosiaalista vapautta. Aatelinaisia ei voinut niputtaa yhden kuvauksen alle: käytettävissä olevat varat riippuivat hänen holhoojansa tahdosta, joten toisilla saattoi olla paljon rahaa käytettävissään ja toisilla ei.

Kovissa ajoissa aatelinaisilla ei ole hätää nälänhädän aikanakaan. Heillä on kova into auttaa ja tuoda se esille, vaikka itse asiassa avustuksiaan vähättelevä kapteeni auttaa paljon tehokkaammin ja antaa enemmän. Silti rouva von Blume ja muut pitävät häntä kitsaana.²⁰⁵ Tavaststjernerin aatelinaisilla on runsaasti, joskaan ei ilmeisesti rajattomasti, taloudellisia resursseja käytettävissään. Kun he käyttävät niitä köyhäinapuun, he tekevät sen näyttävästi eli vaihtavat taloudellista pääomaa sosiaaliseen pääomaan. Saattaa olla, että he tekevät avustustyötä kristillisen aatteen ja etiikan pohjalta eivätkä omaa etuaan tavoitellen, mutta se ei muuta lopputulosta mitenkään. Tavaststjerna kritisoi tätä ylimielistä asennetta, ei vain siksi että se on tehoton vaan myös moraaliselta kannalta. Kapteenin salassa tehtyä avustusta hän arvostaa selvästi enemmän. Tulkitsen kuvausta kuitenkin niin että

204 AN, 91–92.

205 KA, 101–102.

julkinen avustustoiminta oli aatelisten yleinen tapa ja salainen avustus enemmän poikkeus kuin sääntö ja että se oli merkittävä taloudellisen pääoman käyttötapa.

Vuorisen tulkinta kaunokirjallisuuden aatelistosta on samansuuntainen: aatelisto oli oletusarvoisesti rikasta ja rahvas vastaavasti köyhää. Köyhä aatelinen oli poikkeus ja sellaisena aihe erityiselle korostukselle. Toisaalta hän myöntää että Topelius historiaa hyvin tuntevana nosti *Välskärin kertomuksissa* esiin rikkaan porvariston ja että 1800-luvun lopun realistit kuvasivat nousevaa keskiluokkaa joka oli tulotasoltaan lähempänä aatelia kuin muu kansa.²⁰⁶ Itse huomioisin tässä myös *Linnaisten kartanon viheriän kamarin* talousasetelman: aateliset ovat heikoissa varoissa ja velkaantuneita. Taloudellinen pelastus tulee siirtymisestä porvarillisiin ammatteihin. Näin kävi usein myös todellisuudessa: moni aatelismies siirtyi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa liike-elämän palvelukseen.²⁰⁷ Sen oliko tämä Topeliuksen kaukonäköisyyttä, historiaan perustuvan trendin havainnoimista vai itseään toteuttava ennuste osana sivistyneistön ohjelmaa, jätän tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Toisaalta se, että köyhtynyt aatelinainen elätti itsensä jollakin ”arvolleen sopivalla” työllä ei ollut vierasta 1800-luvun kirjallisuudessa. Esimerkiksi Charlotta Falkman kuvaa köyhtyneitä säätyläisnaisia jotka hankkivat tuloja korusompelulla. Hänen kuvauksensa ei ole kaunistelevaa vaan tuo esiin pitkät työpäivät ja sairastumiset ja ilmeisesti omakohtaisesta kokemuksesta nousevaa.²⁰⁸

Poliittinen pääoma ja väkivaltapääoma

Välskärin kertomusten markiisitar Egmont on esimerkki erittäin poliittisesta aatelinmaisesta. Hän toimii Kustaa III:lle eräänlaisena tiedustelupäällikkönä, kerää suhteidensa kautta tietoja sekä Ruotsista että ulkomailta, erityisesti tärkeimmästä eli Ranskan hovista.²⁰⁹ Hän myös järjestää sosiaalisilla suhteillaan Kustalle Ranskalta suuren lainan, jonka turvin kuningas pystyi toteuttamaan vallankaappauksensa. Topeliuksen mukaan se pelasti ruotsin Puolan kohtalolta, siis tulla heikoksi tasavallaksi ja naapurimaiden jakamaksi. Kaikki tämä tapahtuu sosiaalisen kanssakäymisen savuverhon takana ja itse asiassa juuri se mahdollistaa asioiden hoitamisen salassa. Julkisesti markiisitar on vain kuninkaan ystävätär, jolla on vilkas sosiaalinen elämä ja lukemattomia hovimiesten sydämen valtauksia takanaan. Miehet epäilemättä näkivät, että hänellä oli suhteita, mutta useimmat eivät varmaankaan pitäneet häntä poliittisena toimijana. Bergman näkee hänet Tukholman madame Pompadourina. Hänen uransa päättyy kuitenkin pettymykseen ja itsemurhaan. Bergmanin

206 Vuorinen 2010, 82.

207 Snellman 2014, 280–283.

208 Forssell 2001, 55–57.

209 VK 3, 745–747.

mielestä se johtuu siitä, että hän on 1700-luvun perikuva avoimen eroottisuuden ja ateismin vuoksi, aatteita jotka kirjoittaja haluaa haudata.²¹⁰ Tämä oli varmasti osasyy, mutta mielestäni vähintään yhtä tärkeää on huomata että markiisitar tekee liian aktiivista poliittista työtä. Hän astuu miesten alueelle, kun hän pelkän suostuttelun sijaan muuttaa poliittista järjestelmää. Vaikka tulos, Kustaa III:n vallankaappaus, on kirjoittajalle mieleen, naisen puuttuminen siihen ei ole. Muista Topeliuksen aatelisnaisista vain Eeva Falkenberg puuttuu politiikkaan pyytäessään kuningasta lähettämään sotajoukkoja Suomen avuksi. Toisin kuin Egmont, hän ei tee muutoksia vaan anoo niitä kuninkaalta. Naiset saattavat kyllä kritisoida politiikkaan sekaantuneiden sukulaismiestensä toimintatapoja ja moraalittomuutta, mutta eivät puutu itse politiikan sisältöön: sen he jättävät miesten päätettäväksi. Aatelisnaiset ovat siis politiikassa ensisijaisesti moraalinvartijoita, hyvin samaan tapaan kuin heidän odotettiin toimivan oman perheensä ja alaistensa osalta. *Rouva Katarina Boijessa* taas poliittiset tapahtumat kyllä vaikuttavat huomattavasti päähenkilöiden elämään, mutta he eivät ole itse poliittisia vaikuttajia.²¹¹ Rouva Katarina itse asiassa yrittää voimakkaasti pysytellä niin politiikan kuin sodankin ulkopuolella. Vaikka hän on vahvasti Ruotsin puolella, hän ei epäröi pyytää apua venäläisten komentajalta. Hänen tyttärensäkään eivät halua puuttua politiikkaan. Vaikka Ceciliaalla on ajelle radikaaleja mielipiteitä esimerkiksi naisten asemasta, hän ei pyri muuttamaan niitä. Sulhasensa Tukholmassa käymää seurapiiripoliittista peliä ja pyrkyryyttä hän ei ymmärrä eikä haluaisi olla osallisena siinä. Nämä naiset haluaisivat vain elää omaa elämäänsä rauhassa ja jättää politiikan miehille. Kaikkiaan tämä näyttää romaaneissa olevan useimpien aatelisnaisten näkökulma politiikkaan.

Väkivaltapäätöä ei naisilla yleensä ollut, vaan se katsottiin miesten alueeksi. Vuorinen huomauttaa että naisen vaaratilanteessa osoittamaa fyysistä rohkeutta saatettiin tarinoissa pitää jopa suvun kunniaa tahraavana.²¹² *Välskärin kertomuksissa* on kuitenkin yksi aatelisnainen joka sekä omaa että käyttää väkivaltapäätöä. Rouva Martta Ulfsparre komentaa miehensä poissa ollessa Korsholman linnan pientä varusväkeä, jolla kuitenkin on tuliaseita ja pari tykkiäkin, menestyksellisesti mellakoivaa kansanjoukkoa vastaan: hänen kerrotaan kokeneen nuoruudessaan useita linnojen piirityksiä.²¹³ Väkivaltapäätöä käyttävän naisen katsottiin siis kuuluvan jonnekin historian

210 Bergman 2008, 197-198.

211 Hatavara on esittänyt tulkinnan, jossa *Rouva Katarina Boije* on yhdellä tasolla allegoria Ruotsin, Suomen ja Venäjän suhteille. Kaikki päähenkilöt, sekä miehet että naiset, esittävät yhtä näistä kansakunnista. Tämä tulkinta on mielenkiintoinen mutta ei anna mitään tälle tutkimukselle, sillä allegorian tasolla päähenkilöt eivät enää varsinaisesti kuvaa aatelisnaisia ja heidän ominaisuuksiaan, aateluus on vain kerronnallinen keino joka antaa hahmoille toimintavapautta ja naiseus ehkä symbolista: kansakunnathan esitetään usein naisina. Hatavara 2007, 137-155.

212 Vuorinen 2010, 85.

213 VK 1, 193-199.

hämärään, väkivaltaiselle ja ”pimeälle” keskiajalle.²¹⁴ ”Sivistyneeseen” yhteiskuntaan sellainen ei enää sopinut, ellei kyseessä ollut suuri hätätilanne. Kaikki väkivalta ei kuitenkaan suoraan liity sodankäyntiin tai ihmisten pakottamiseen. Tietystä mielessä väkivaltapääomaan voisi lukea myös ruhtinatar Julianan osallistumisen Kaarle-kuninkaan metsästyksen.²¹⁵ Hirvenmetsästys ei tässä ole pelkästään odottamista ja ampumista kuten nykyään, vaan vauhdikasta ja vaarallista ratsastusta läpi tiheän metsän. Juliana ei ole mikään sivustakatsoja, vaan ratsastaa ja ampuu paremmin kuin useimmat jahtiin osallistuvat miehet. Bergmanin mielestä Juliana esitetään eroottisesti aktiivisena naisena, varsinkin kun metsästyksen sekoittuu rakkaus- ja kihlausdraama Julianan, kreivi Bernhard Bertelsköldin ja kuninkaan kesken. Samalla kuitenkin annetaan ymmärtää Julianan intohimoisuuden olevan naiselle sopimatonta. Hän vertautuu suoraan Bernhardin todelliseen rakkauteen, papinvaimo Kreetaan, joka on vaatimaton ja uskollinen perheenäiti, sivistyneistön ihannenainen.²¹⁶ Olen samaa mieltä Bergmanin kanssa metsästyskohtauksen eroottisuudesta, mutta kiinnittäisin huomiota myös siihen, miten Juliana rikkoo aikakauden sukupuolirajoja miehisellä esiintymisellään. Samoin kuin rakkaudessa, hän halusi päättää itse mitä tekee eikä sopeutua annettuihin rooleihin. Tarina rankaisee häntä pettymyksellä rakkaudessa, toisin kuin myös miehisesti esiintyvää Eeva Falkenbergia. Ero on siinä, että Eeva vain naamioituu mieheksi ja palaa heti naisen rooliin, Juliana yrittää kieltää naisen roolin. Naamiroleikki on sallittua, pysyvä muutos ei. Topelius kritisoi tässä aateliston sopimusavioliittoja, mutta antaa samalla ymmärtää, että Juliana aiheuttaa itse ongelmansa itsenäisellä käytöksellään. Hurja ratsastus johtaa loukkaantumiseen, jolloin sattuman oikusta kuningas kuulee hourailevan Julianan puhuvan Bertelsköldistä. Julianan myöhemmistä vaiheista ei kerrota mitään, mutta hän menettää sekä kuninkaan että Bertelsköldin, minkä voi tulkita rangaistukseksi aktiivisuudesta. Juliana metsästysinnossa voidaan nähdä jopa dominantti ja vaarallinen nainen, johon miehet tuntevat eroottista vetoa juuri fyysisyyden vuoksi. On merkittävää, että Julianan ja markiisitar Egmontin kohtalot ovat lähes identtiset. Kumpikin on aktiivinen miesten hallitsemalla alueella, selviää loistavasti, vetää miehiä puoleensa mutta joutuu tunteidensa vietäväksi, menettää rakkautensa kohteen ja katoaa näyttämöltä. Eroottisesti aktiivinen ja sukupuolten rajoja rikkova nainen on *Välskärin kertomuksissa* tuomittu epäonnistumaan. Tunteellisille ja rakastuneille miehille sen sijaan käy aina lopulta hyvin. Naiset pitää siis ohjata eri muottiin kuin miehet. Ehkä kuva voimakkaasta, väkivaltaista toimintaa johtavasta amatsoninaisesta on 1800-luvun kirjailijoille ja lukijoille

214 *Välskärin kertomuksissa* Korsholman linnan tapahtumat sijoittuvat 1600-luvulle, joten historiankirjoituksen perinteisen käsityksen mukaan Martta Ulfsparre ei ollut elänyt keskiajalla. Kuitenkin 1500-luvun Kustaa Vaasan ja hänen poikiensa valtakaudet olivat Ruotsin valtakunnassa hyvin levotonta ja väkivaltaista aikaa. Uskoisin että 1800-luvulla vasta 1600-luvun suurvalta-ajan Ruotsi nähtiin kunnolla järjestäytyneenä ja ”sivistyneenä” yhteiskuntana.

215 VK 1, 515–519.

216 Bergman 2008, 196.

houkutteleva mielikuvitusleikki, varsinkin jos nainen luovuttaa väkivaltapääoman takaisin miehelle heti tilaisuuden tullen.

Rouva Katarina Boijessa rouva kieltää alaisiaan taistelemasta venäläisiä vastaan, toisin kuin kertaalleen aiemmin, kun nämä olivat karkottaneet pienen venäläisjoukon. Tämä olisi selvää väkivaltapääoman käyttöä, koska myös väkivallan estäminen vaatii oikeutta sen käytöstä päättämiseen, mutta osa alaisista kieltäytyy tottelemasta. Erityisesti puutarhuri, vanha sotilas, pitää ”vaimoväen hommina” sellaista että jätetään vihollinen rauhaan. Vaikka tämä johtaa kartanon tuhoon, ei puutarhuri saa tästä rangaistusta: rouva pyytää hänelle armoa ja että hänet lähetettäisiin sananviejänä Ruotsiin, ja ruhtinasta puutarhurin epäkunnioittava puhe vain huvittaa.²¹⁷ Kirjoittaja tuntuu sanovan, ettei alhaissäätyisen mutta rohkean miehen tarvitse noudattaa ylhäisen naisen käskyä, kun se koskee sotaa joka ei ole ”naisten asia”. Tämä vaikuttaa sääty-yhteiskunnan vastaiselta, mutta sen voi tulkita myös myönteisesti kansallisromanttisessa hengessä: oman maan puolustaminen on tärkeämpää kuin käskyjen noudattaminen. Toisaalta viisas aatelinainen yrittää suojella alaisiaan turhalta verenvuodatukselta, joten tarina tuo mielenkiintoisesti vastakkain kaksi oikeutettua aatetta eikä lopulta ota kantaa siihen onko tottelevaisuus vai isänmaallisuus tärkeämpää. *Rouva Katarina Boijessa* korostetaan useissa kohdin suomalaisuutta ja täytyy muistaa myös se, miten paljon kirjoittajan puolison kuuluisin teos *Vänrikki Stoolin tarinat* ylistää Suomen sodan rivimiehiä. Kyseessä ei siis ehkä olekaan kannanotto aatelistoa vastaan vaan suomalaisuusaatteen puolesta. Joka tapauksessa romaanista jää kuva jossa ylhäinen aatelinainen haluaa välttää väkivaltaa ja ovat valmiita käyttämään niin taloudellista kuin myös statuspääomaansa sen estämiseksi.

2.3 Kirjailijoiden erot aatelinnaisten kuvauksissa

Kaikkien neljän kirjailijan antama yleiskuva aatelinnaisista on melko yhtenevä. Vaikka hahmoilla on eroja persoonallisuudessa ja asenteissa, lähes kaikki aatelinnaiset ovat yleviä, hyväntahtoisia ja auttamishaluisia. Monet ovat myös ahkeria ja tarvittaessa vähään tyytyviä. He saattavat erehtyä ja tehdä virheitä, usein ylpeyttään tai väärinkäsityksen vuoksi, mutta ovat valmiita korjaamaan ne. Vain parissa tapauksessa aatelinnaisten esitetään joko omaa etua tavoittelevana viettelijänä tai koomisena teeskentelijänä. Aatelisto yleensä ja aatelinnaiset sen osana esitetään sinänsä tarpeellisena luokkana, mutta usein haluttomana muuttamaan vanhoja asenteita ja valtarakenteita muuttuvassa maailmassa. Aatelinnaisilla oli kuvauksissa aina huomattavat määrät kulttuuripääomaa, statuspääomaa ja taloudellista pääomaa, yleensä myös ainakin kohtuullisesti sosiaalista pääomaa. Painotuksissa on

217 RKB, 21–24 ja 82–84.

kuitenkin selviä eroja kirjailijoiden välillä. Selvin esimerkki on suhtautuminen säätyrajat ylittäviin avioliittoihin. Ei-aateliset kirjailijat Topelius ja Runeberg nostavat ne keskeisiksi teemoikseen: säätyrajat ylittävää rakkautta ihaillaan, sen aiheuttamia vaikeuksia kuvataan laajasti ja niistä syntyvät avioliitot ovat aina onnellisia, kun taas säädynmukaiset liitot voivat olla joko onnellisia tai onnettomia. Aatelisilla Linderillä ja Tavaststjernalla avioliitot ovat systemaattisesti säädynmukaisia, ja jo pelkkä epäsäätyinen ihastuminen johtaa turmioon. Pääomien näkökulmasta avioliitto voidaan katsoa sekä statuspääomaksi että sosiaalisiksi pääomaksi. Aatelisille säädynmukainen avioliitto nosti statusta, koska aatelinen suku saattoi jatkua, mutta epäsäätyinen avioliitto laski statusta, vaikutti aina virallista asemaa. Säädynmukainen avioliitto vahvisti sukujen välistä verkostoa, mutta epäsäätyinen avioliitto saattoi johtaa suhteiden viilenemiseen omiin lähisukulaisiinkin. Nämä näkökulmat saattoivat olla selvempiä aatelisperheissä kasvaneille kuin niiden ulkopuolisille kirjoittajille. Tätä voisi mahdollisesti selittää sillä, että ne tuskin olivat sopivia aiheita sivistyneeseen seurapiirikeskusteluun: pikemmin niistä luultavasti puhuttiin kahden kesken tai perheen sisällä.

Toinen ero on suhtautumisessa taloudelliseen pääomaan. Topeliuksella ja Runebergilla aatelisnaisten varallisuus on kyllä usein uhattuna sodan tai muun kriisin vuoksi, mutta jollain tavalla ongelmista aina selvitään. *Välskärin kertomuksissa* reduktio loppuu juuri ajoissa kuninkaan kuollessa, *Linnaisten kartanon viheriässä kamarissa* löytyy asiakirja joka todistaa uhkaavan velan pätemättömäksi ja *Rouva Katarina Boijessa* omaisuutensa menettäneellä rouvalla onkin piilossa suuret varat. Silloinkin kun omaisuus on vähentynyt aatelisnaisilla tuntuu aina olevan huomattavat käyttövarat. *Kovien aikojen* rouva von Blume luottaa kaitselmuksen järjestävän asiat, kun sato on uhattuna eikä kannu huolta taloudellisista näkökohdista. Linderillä tilanne on toinen: Lucylla on kyllä omaisuutta, mutta häneltä puuttuu käyttöoikeus siihen. Tämä saattaa osittain liittyä Linderin henkilökohtaisiin kokemuksiin perintönsä käytöstä. Yksi ero on myös siinä, mitä sosiaalisia suhteita korostetaan. Topeliuksella ja Tavaststjernalla korostuvat rakkaussuhteet ja muiden suhtautuminen niihin, Runebergilla ja Linderillä niiden ohella korostetaan myös perheiden sisäisiä ihmissuhteita. Tämä sukupuoliero saattaa kertoa 1800-luvun aatemaailmasta, jossa naisten tärkein vaikutusalue oli kodin, perheen ja suvun sisällä, ulkopuolisen maailman asiat ja tapahtumat olivat vahvemmin miesten aluetta. Vaikka jako ei ollut jyrkkä, sillä saattoi olla paljon vaikutusta kirjailijan näkemykseen asioiden tärkeysjärjestyksestä. Toinen selvä ero näiden mies- ja naiskirjailijoiden välillä on suhtautuminen naisen päätösvaltaan avioliitostaan. Runebergille ja Linderille se on selvästi periaatteellinen ja keskeinen kysymys, Topeliuksella ja Tavaststjernalla se nousee esiin vain juonielementtinä, esteenä parinmuodostuksen tiellä. Huomattavaa on myös, että sekä Linder että

Tavaststjerna jättävät naisen valinnan puolisosta kirjansa lopussa avoimeksi, lukijan arvattavaksi. Tämä on selvä haaste lukijoille valita näkökantansa ja luultavasti tarkoitettu keskustelun avaukseksi.

3 Aatelisnaisten pääomat lehdistön ja muistelmien kuvauksissa

Käsittelen tässä luvussa tutkimukseni sanomalehtimateriaalin ja muistelmat. Molempien tekstilajien sisällöt ovat ensisijaisesti faktapohjaisia ja siis yleisesti todeksi uskottuja ainakin kirjoittajansa näkökulmasta. Teksti voi sisältää kyseenalaisiakin mielipiteitä, mutta se on tarkoitettu uskottaviksi. Vaikka tutkimustietoa asiasta ei olekaan, uskon voivani olettaa lukijoidenkin käsittäneen ne pääosin todellisuutta kuvaaviksi.

3.1 Suomen sanomalehdistö 1800-luvulla

Sanomalehdistön sisältö on pääosin ajankohtaista ja laajalle lukijakunnalle suunnattua asiatekstiä, esimerkiksi uutisia, ilmoituksia ja mainoksia. On tosin syytä huomata, että sanomalehdet ovat aina sisältäneet myös fiktiivistä aineistoa, kuten pakinoita. 1800-luvulla sanomalehdissä esiintyi erityisen paljon jatkokertomuksia, jotka tavallisesti sijoitettiin omiin osioihinsa sivujen alalaitoihin, ns. alioihin, ruotsiksi *följetong*.²¹⁸ Etsin viittauksia aatelisnaisiin Kansalliskirjaston digitaalisesta sanomalehtikokoelmasta useilla eri hakusanoilla vuosina 1850, 1870 ja 1889. Valitsin hakusanoiksi titteleitä, joita tyypillisesti käytettiin aatelisnaisista, kuten kreivitär tai everstinna sekä ruotsinkielisinä että suomenkielisinä. Käytetyt hakusanat ja löytyneet osumat on esitetty tarkemmin liitteessä 1. Tulokset eivät todennäköisesti ole kattavia, sillä titteleiden kirjoitusasu vaihteli ja digitoinnissa käytetty tekstintunnistus ei aina ollut saanut selvää vanhasta painojäljelmästä. Löytyneistä viitteistä jätin käsittelemättä viittaukset muihin kuin suomalaisiin aatelisnaisiin ja kaikki selkeästi fiktiiviset tekstit kuten aliot. Määrittelin sanomalehtiaineistossa suomalaiseksi aatelisnaisen, joka sukunimen perusteella oli syntynyt suomalaisesta aatelissuvusta tai naitu sellaiseen sukuun, mutta en tehnyt tarkempia sukuselvityksiä. Vaikka aatelismiehen vaimo olisi syntynyt ulkomaalainen tai ei-aatelinen, katson että hänen asemansa julkisessa mediassa vastasi melko tarkkaan syntyperäisen aatelisnaisen asemaa. Karsin pois selvästi ulkomaalaisiksi mainitut, mutta otin erottelematta mukaan kaikki naiset, joilla oli aatelistitteli tai joiden aviomiehen virkatitteli viittasi aatelisstatukseen. Tästä aiheutui varsinkin upseerinarvojen kohdalla ongelma, sillä osa upseeristosta oli aina ollut aatelittomia ja 1800-luvun kuluessa aateliston osuus pieneni jatkuvasti.²¹⁹ Ratkaisin tämän käsittelemällä kaikki upseeritittelleillä nimetyt naiset mutta tarkastamalla lainauksiin otetuista sukunimen aatelisstatuksen ja kirjaamalla sen viitteeseen. Säätyrajojen alentuessa 1800-luvun loppupuolella monet upseerien

218 Alioiden käyttö levisi Suomeen Ranskasta 1845, ensiksi *Morgonbladetiin* mutta nopeasti myös muihin lehtiin. Tommila 1988, 145, 212 ja 229–231.

219 Wirilander 1974, 184; Snellman 2014, 93.

vaimosta olivat todennäköisesti syntyjään aatelisia ja joka tapauksessa he olivat selkeästi säätyläisiä.²²⁰

Ainestoa käsitellessäni havaitsin siinä sekä ajallisia muutoksia että toistuvia ilmiöitä. Maininnat aatellisnaisista lisääntyivät 1800-luvun edetessä, mikä ainakin osittain selittyy julkaistujen lehtien määrän lisääntymisellä.²²¹ Pelkkä julkaisujen määrä antaa kuitenkin aivan liian kapean kuvan tekstimäärän lisääntymisestä. Useiden lehtien julkaisutiheys kasvoi, tosin jo vuonna 1850 virallinen lehti *Finlands Allmänna Tidning* ilmestyi joka arkipäivä. Lehdet pysyivät nelisivuisina muutamaa poikkeusta – kuten Hufvudstadsbladetin 1889 sunnuntainumeroita – lukuun ottamatta, mutta tekstin määrä sivulla kasvoi huomattavasti, sillä lehtien sivukoko ja samalla palstojen lukumäärä kasvoi jatkuvasti 1890-luvulle asti.²²² Suomenkielisten lehtien määrä kasvoi tutkittuna ajanjaksona huomattavasti ja ne vaihtuivat vähemmistöstä enemmistöksi. Löydettyjen viittausten määrässä ei kuitenkaan ole samaa suhdetta. Vaikka suomenkielisten viittausten määrä kasvoi, suuri enemmistö aatellisnaisten maininnoista oli kaikkina vuosina ruotsinkielisissä lehdissä.²²³ Tämä selittyy mielestäni sillä, että aatelisto kuului sivistyneistöön, joka käytti tai vähintäänkin osasi hyvin ruotsia. Suomenkielisten suuri enemmistö oli talonpoikaisväestöä ja työläisiä. Oli luonnollista kirjoittaa kummallekin ryhmälle sen omia jäseniä koskevista asioista. Poisjätetyistä teksteistä sekä ulkomaan uutisissa että aliojatkokertomuksissa esiintyi paljon mainintoja aatellisnaisista. Ulkomaan uutisissa uskon tämän johtuvan aatelisten tärkeästä asemasta monien valtioiden hallinnossa ja kulttuurielämässä. Jatkokertomuksissa taas aateliset henkilöt varmaankin antoivat tarinalle kiinnostavan ja romanttisen sävyn, minkä lisäksi korkea asema myös antoi naishenkilölle paremmat mahdollisuudet päättää asioista ja puhua suoraan, jolloin aatelinen naishahmo saattoi olla aktiivisempi ja kiinnostavampi.

Sanomalehti mielletään usein vain akuuttien uutisten levityskanavaksi, joka on tietysti yksi sen päätehtävistä, mutta kautta koko historiansa sanomalehdet ovat sisältäneet hyvin monenlaista materiaalia. Ne ovat julkaisseet mm. mielipidekirjoituksia, arvioita kirjallisuudesta ja taiteesta, tieteellisiä artikkeleita, kotimaista ja käännettyä runoutta ja kertomakirjallisuutta, mainoksia ja pikkuilmoituksia ja näitä kaikkia oli usein paljon enemmän kuin itse uutisia. Tämä materiaalin

220 Wirilander 1974, 240–243. Esim. Nybergin aatelittomassa suvussa ainakin kahdella upseerilla oli aatelissyntyinen vaimo. Gluschkoff 2008, 52 ja 229.

221 Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot: Sanomalehdet. Julkaistujen ruotsin- ja suomenkielisten sanomalehtien määrät vuosina 1850, 1870 ja 1889 on listattu liitteessä 1.

222 Tommila 1988, 208–215; Landgren 1988, 375–376.

223 Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot: Sanomalehdet. Eri hakusanoilla löytyneet osumat kunakin vuonna on listattu liitteessä 1.

monimuotoisuus antaa yhtä aikaa sekä sekavamman että monipuolisemman kuvan aiheistaan kuin juonellinen romaani tai jäsenetty tutkimus. Tällä monipuolisella näkökulmalla saattoi olla merkittävä vaikutus lukijoiden näkemyksiin. Nykyään on tavallista, että lukija poimii sanomalehdestä vain kiinnostavat osat ja jättää muut lukematta, mutta 1800-luvulla tilanne saattoi olla toinen. Ensinnäkin sanomalehdet olivat monipuolisuudestaan huolimatta ohuita, tyypillisesti vain neljä sivua kuten edellä totesin. Ne saattoi kohtuullisessa ajassa lukea kokonaan läpi. Sanomalehti oli myös uusi ja ihmisiä kiinnostava tiedonvälitystapa. Vielä muutama vuosikymmen aiemmin ei ollut tarjolla mitään sen kaltaista, joten uskon sen kiinnostaneen monia. Voimme myös olettaa, että ainakin suurempien kaupunkien sivistyneistö luki useampaa kuin yhtä lehteä. 1800-luvulla ei ollut olemassa mitään Helsingin Sanomien kaltaista ”päälehteä”, vaan useita sekä taloudellisesti että aatteellisesti enemmän tai vähemmän tasaveroisia kilpailevia lehtiä. Eri lehdet kävivät usein sivuillaan keskinäisiä väittelyitä ja piikittelivät toisiaan, joten yleisölle oli mielenkiintoista seurata useampaa lehteä.²²⁴ Hyvin todennäköisesti lehtien kirjoitukset olivat silloinkin tavallisia keskustelunaiheita, joten voidaan olettaa että sanomalehtien tiedot levisivät laajalle.

On hyvä myös muistaa, että Suomen lehdistö oli sensuurin alaista, ja sensuurin sallimat aiheet vaihtelivat suuresti eri vuosikymmenillä. Esimerkiksi 1810- ja 1820-luvuilla joiltakin lehdiltä kiellettiin virallisesti ulkomaan uutiset, mutta sensuuri ei silti puuttunut niiden julkaisuun, jos aihe ei ollut poliittinen. Sen sijaan ”Euroopan hulluna vuonna” 1848 määrättiin että yleisistä asioista ja ulkomaan uutisista sai lehdissä kirjoittaa vain Suomen ja Pietarin virallisten, viranomaisten valvonnassa olevien lehtien mukaisesti. Kaikkina aikoina kiellettyjä olivat uskontoa, hallitsijaa, hallintoa, lakeja, hyviä tapoja tai kansalaisten kunniaa loukkaavat kirjoitukset. Pahimmillaan 1840- ja 1850-luvuilla tätä tulkittiin niin, että myös hallinnon kehuminen oli kiellettyä, samoin yhteiskunnan, ulkopoliittikan ja jopa rikosten ja onnettomuuksien käsitteleminen. Tutkimanani vuonna 1850 sensuuria kiristi vielä 8.4. voimaan tullut kieliasetus, joka kielsi julkaisemasta suomeksi mitään muuta kuin taloudellista tai uskonnollista tekstiä.²²⁵ Kieliasetuksella on hyvin luultavasti ollut vaikutusta kaikkien kolmen vuonna 1850 ilmestyneen suomenkielisen lehden sisältöön, sillä niistä ei löytynyt ainoatakaan mainintaa aatelisnaisista.²²⁶ Asetusta kuitenkin lievennettiin 1854 ja se purettiin 1860, joten se ei vaikuttanut enää 1870 ja 1889 suomenkielisiin lehtiin. Ennakkosensuuri pidettiin silti voimassa (paitsi vuosina 1865–1867), ja vaikka sensuurin linja lieveni, yhteiskunnalliset ja poliittiset kannanotot johtivat usein painokieltoon. Niistä saattoi seurata myös sakkoja, varoituksia

224 Tommila 1988, 137 ja passim; Landgren 1988, 384–387.

225 Tommila 1988, 90, 95, 103–105 ja 173–174.

226 Ks. liite 1.

tai lehden lakkauttaminen, joten toimittajien oli aina mietittävä mitä ja miten kirjoitetaan.²²⁷ Arvohenkilöiden kuvauksissa jouduttiin olemaan hyvin varovaisia, joten suuri osa havainnoistani on luettu ”rivien välistä”.

3.2 Aatelisnaiset sanomalehdissä

Lyhyitä uutisia

Tietyt uutistyyppit sisälsivät aatelisnaisia vuodesta toiseen. Yksi näistä olivat matkustajaluettelot. 1800-luvun sanomalehdissä oli tapana luetella julkaisukaupunkiin saapuneet ”merkittävät” matkustajat. Vuosien 1870 ja 1889 lehdissä oli lisäksi luetteloita eri kylpylöiden vieraista. Molemmissa luetteloissa olivat kaikki eri aatelisnaisten hakusanat hyvin edustettuina. Näiden luetteloiden julkaiseminen lehdissä tuntuu nykylukijasta kummalliselta ja jopa yksityisyyttä loukkaavalta, mutta 1800-luvun kontekstissa sillä on täytynyt olla merkittävä funktio, koska luetteloiden julkaisu jatkui vuosikymmenien ajan. Tulkitsen itse tämän siten, että koska erilaisten henkilösuhteiden ylläpitäminen oli sivistyneistölle äärimmäisen tärkeää, oli kätevää lukea lehdestä koska tuttavat olivat samalla paikkakunnalla, jotta saattoi tehdä tarpeelliset kohteliaisuuskäynnit ja mahdollisesti samalla edistää omia tärkeitä asioitaan. Toisaalta samalla nämä luettelot korostivat paikkakunnan merkittävyyttä, korkea-arvoiset vieraat nostivat arvostusta. Matkailu ja varsinkin kylpylätoiminta olivat myös tärkeitä elinkeinoja 1800-luvulla: esimerkiksi Helsingin Ullanlinnan kylpylän ja Kaivuhuoneen mineraalivesihoitojen suosio 1840-luvulla vilkastutti kaupungin talouselämää merkittävästi ja arvovieraiden luettelot olivat tietenkin tärkeää mainosta kylpylöille.²²⁸ Näyttää siltä, että aatelisnaiset matkustivat paljon kotimaassa. Matkojen syyt eivät lehdistä selviä. Osa saattoi liittyä erilaisten asioiden hoitamiseen kuten ostoksiin tai talousasioihin, osa saattoi olla puhtaasti sosiaalisia vierailuja. Kylpylävierailu saattoi johtua joko terveydellisistä syistä tai sosiaalisesta kanssakäymisestä. Koska matkustaminen vaati aikaa, vaivaa ja rahankäyttöä, on luultavaa, että yhteen matkaan yleensä yhdistettiin useita näistä elementeistä. Joka tapauksessa tieto lehdessä takasi sen, että matkaan sisältyi aina sosiaalinen osuus. Lisäksi kylpylämatkailu oli yleiseurooppalainen yläluokan tapa, joten maininta vierailijalistalla korosti vierailijan asemaa.²²⁹ Matkustajat siis vaihtoivat taloudellista pääomaa, matkan kustannuksen, sosiaaliseen ja statuspääomaan.

227 Landgren 1988, 277–279.

228 Tommila 1982, 99–118 ja passim.

229 Norrback 2006, 72–75.

Toinen uutistyyppi jossa aatelisnaiset toistuvasti ja hyvin luonnollisesti esiintyvät ovat kuolin- ja avioliittoilmoitukset. Tämä ei yllätä lainkaan koska on selvää, että valtakunnan merkkihenkilöiden kuolemat ja aviosäädyn muutokset kerrottiin julkisesti, nämähän ovat nykyisenkin lehdistön tärkeä aihepiiri. Tieto avioliitosta oli tärkeää myös siltä kannalta, että nainen oli suuren osan 1800-lukua lain mukaan vajaavaltainen, joko sukulaismiehensä holhouksen tai aviomiehensä edusmiehisyyden alla, joten muiden oli oleellista tietää, kuka hänen ”valvojansa” oli. Näissä ilmoituksissa en näe merkitystä suoraan naisten omien pääomien kannalta, paitsi tietysti siinä tilanteessa, että avioliitto nosti naisen statuspääomaa. Toki ilmoitukset pitivät yllä statuspääomaa: rahvaannaisen merkkipäivistä tuskin olisi lehdissä ilmoitettu. Sen sijaan sukujen väliset avioliitot ja sukulaisten kuolemat vaikuttivat suvun asemaan, joten välillisesti niillä saattoi olla suurikin merkitys. Leskinaiset sen sijaan olivat oikeudellisesti itsenäisiä ja heitä esiintyy kolmannessa toistuvassa uutistyyppissä, kantajina oikeuden päättämässä riita-asioissa, joskin melko harvoin. Lehdessä on yleensä vain maininta asian käsittelystä, ei tarkempia tietoja eikä edes oikeuden päätöksiä. Nämä riidat näyttäisivät yleensä koskeneen taloudellista pääomaa, velkoja tai omistusoikeuksia. Tässä ei ole mitään erikoista: kaikissa säädyissä oltiin hyvin tietoisia omista oikeuksista ja niitä loukkaamisesta nostettiin herkästi kanteita. Myös kunnianloukkauskanne saattaisi tulla kyseeseen, sillä aatelisnaisille ja aatelisille yleensä kunnia oli erittäin tärkeää ja sen menetys olisi johtanut sosiaalisen pääoman menetykseen, mutta sellaisesta ei aineistossa löytynyt suoraa mainintaa. Toisin kaikissa tapauksissa ei edes mainittu riita-asiaa, ainoastaan osapuolten nimet. Oikeudenkäynti tietenkin kulutti myös taloudellista pääomaa jos haluttiin käyttää lainoppinutta avustajaa.²³⁰

Hyvin usein aatelisnaiset esiintyvät erilaisten yhdistysten toimihenkilöinä ja tapahtumien järjestäjinä. Vuosina 1870 ja 1889 heitä valitaan usein myös koulujen johtokuntiin. Näissä aatelisnaiset käyttivät statuspääomaansa ajaakseen mielestään tärkeitä asioita, sillä korkea-arvoisen naisen mielipiteellä oli merkitystä sekä kokouksissa että hankittaessa tukea toiminnalle. Toisaalta koska nämä olivat usein hyväntekeväisyys- tai muita yleishyödyllisiä yhdistyksiä, keräsivät naiset samalla itselleen sosiaalista pääomaa yhteisön arvostuksen muodossa. Yhdistystoiminta näyttää olleen yläluokan naisille erittäin tärkeää 1800-luvulla. Varsinkin rouvasväenyhdistykset on useissa tutkimuksissa tuotu esille yläluokan naisten ensimmäisinä suorina yhteiskunnallisina vaikutuskanavina ja samalla eräänlaisina yhteiskunnallisen toiminnan kouluina, jotka osaltaan johtivat esimerkiksi naisasialiikkeen ja raittiusliikkeen syntyyn 1800-luvun lopulla.²³¹ Myös erilaisia julkisten tietojen luetteloita julkaistiin

230 Wirilander 1974, 71–73; Vuorinen 2010, 107.

231 Ramsay 2002.

lehdissä. Tämäkään ei ole mitenkään erikoista, luetteloita suurimmista veronmaksajista julkaistaan edelleen. Parissa tapauksessa ilmoitettiin aatelislesken palovahinkokorvauksista ja vuonna 1889 julkaistiin useissa lehdissä paikkakunnan kunnallisveroluettelot, joissa on mainittu useita aatelisleskiä. Tämä on huomionarvoista, sillä yksi tunnettu aateliston ominaispiirre on verovapaus, joka oli osittain kumottu vuonna 1865.²³² Veroluettelo osoitti konkreettisesti, että aatelisetkin maksoivat veroja. Yhdessä tapauksessa ilmoitettiin myös suoritettavasta perunkirjoituksesta. Tämä ei näytä olleen yleinen tapa, mutta tässä tapauksessa saattoi olla, että kuolinpesällä oli runsaasti velkojia ja lehti-ilmoitus oli helpompi tapa kuin jokaisen tavoittaminen henkilökohtaisesti. Muutamaan kertaan aatelinaisia esiintyy myös postikonttorien ilmoituksissa noudettavana olevista lähetyksistä. Tässäkään ei ole mitään erityistä, aatelisto kävi aktiivista kirjeenvaihtoa ja sai pakettitoimituksina erilaista tavaraa.²³³ Ilmoitukset kuitenkin osoittivat konkreettisesti että postilaitos ei antanut aatelisille mitään erikoispalvelua vaan kohteli kaikkia lähetyksiä samanarvoisina.

Kaikki edellä mainitut uutis- ja ilmoitustyypit ovat niin lyhytsanaisia, ettei niitä ole syytä käsitellä yksityiskohtaisesti. Ne kuitenkin osaltaan luovat kuvaa aatelin naisten asemasta yhteiskunnassa. Matkustajaluettelot sekä kuolin- ja avioliittoilmoitukset korostivat aatelin naisten statusta, niissä nostettiin aina esille tittelit, avioliittoilmoituksissa myös vanhempien arvoasema. Toisaalta esimerkiksi oikeudenkäynnit ja veroluettelot näyttivät aatelin naiset samanveroisina kuin muutkin keisarin alamaiset. Yhdistystoiminta taas esitti aatelin naiset yhteiskunnallisesta toiminnasta kiinnostuneina sivistyneistön aktiivisina jäseninä.

Ilmoituspalstat

Lyhyitä mutta tarkemman huomion arvoisia ovat erilaiset aatelin naiseihin liittyvät pikkuilmoitukset, koska ne antavat perin inhimillisen ja muuten syrjään jäävän kuvan heidän elämästään. Ei ollut lainkaan yllättävää, että aatelin naiset etsivät ilmoitusten kautta palvelijoita, mutta yllättävää oli, että näitä ilmoituksia esiintyi vain viimeisenä tutkituista vuosista. Ehkä aiempina vuosina palvelijoita oli saatavilla paremmin. Vaatimukset ainakin olivat joissakin tapauksissa korkeat, esimerkiksi kreivitär Berg vaati palvelijoiltaan kielitaitoa:

232 Snellman 2014, 147.

233 Ijäs 2020, 356; Vainio-Korhonen 2012, 197. Oletettavasti Sofie oli lähettänyt tekemänsä kaulukset postitse koska kiitokset saapuivat kirjeitse.

En jungfru, wan wid twätt och andra inom hus förekommande göromål erhåller genast anställning wid anmälan (kl. före 11 på morgonen) hos grefwinnan Berg i Fredrikshamn, Sandby förstad n:o 14. Ryska, tyska och swenska språket nödigt.²³⁴

Vapaaherratar von Troil taas halusi ammattitaitoisen kokin eikä ilmeisesti heti löytänyt sellaista koska ilmoitus oli kahteen kertaan viikon välein:

I tjenst åstundas.

En köksa, kunnig i finare matlagning, bakning och slägt. erhåller plats nu genast å en större landtegendom i närheten af Ekenäs. Närmare med friherrinnan von Troil, Gertrudsgatan 3.²³⁵

Pätevä kokki saattoi olla välttämätön juhlia järjestävälle aatelisnaiselle, mutta pesijättärelle kolmen kielen osaaminen vaikuttaa melkoiselta vaatimukselta. Ilmeisesti palvelijan piti ymmärtää kaikkien talon asukkaiden puhetta. Ilmoituksista saa myös sen kuvan, että rouvat itse haastattelivat ehdokkaat. Nämä asiat viittaavat siihen, että aatelisnaiset osallistuivat aktiivisesti talonsa hoitotyön johtamiseen sen sijaan että olisivat delegoineet kaikki tehtävät alaisilleen. Samaan viittaavat myös useat muut lähteet. Kaikki eivät kuitenkaan olleet yhtä vaativia palvelusväkensä suhteen:

Nu genast en ung anspråkslös tjensteflicka, willig att under par månader hjelpa till med städning och uppässning. Närmare hos öfwerstinnan Procopé, bataljonskasärn.²³⁶

En frisk amma sökes till Hangö; adressere sig: Gardes kasern. Friherrinnan Silfverhjelms.²³⁷

Nämä ilmoituksen osoittavat kuinka tärkeitä palvelijat olivat aatelistolle. Pysyväksi palveluskunnaksi haettiin pätevää väkeä, kun taas lyhytaikaisiin aputehtäviin riitti ahkera ja vapaana oleva henkilö, kunhan hän oli käytettävissä välittömästi. Kun aatelisnaiset näkivät näin paljon huolta ja vaivaa palvelusväkensä hankintaan, heillä luultavasti oli kohtuullisen läheinen suhde palvelijoihinsa. Sitä voisi ehkä verrata nykyaikaiseen pienyritykseen, jossa johtajalle on tärkeää, että hän voi luottaa työntekijöidensä hoitavan työt kunnolla. Ehkä yllättävämpää kuin palvelijoiden haku itselle on se, että aatelisnaiset auttoivat kansannaisia työnhaussa:

En ung flicka, som genomgått kurs i boksöring önskar sig anställning som kontorist, kassör eller ock på bokhandel. Presentationera små. Samwetsgrannhet i arbetet utloswas. Närmare genom Friherrinnan Kothen; träffas 4-6. Michaelsgatan 27.²³⁸

234 'I tjenst åstundas', *Hufvudstadsbladet*, 19.11.1889, 4.

235 *Åbo Tidning*, 21.2.1889, 4 ja 28.2.1889, 4; *Åbo Underrättelser*, 21.2.1889, 4 ja 28.2.1889, 4.

236 'Lediga tjänster', *Wasa Tidning*, 18.7.1889, 4 ja 19.7.1889, 4. Procopé on suomalainen aatelissuku (Snellman 2014, liite 2).

237 'I tjenst åstundas', *Hufvudstadsbladet*, 19.6.1889, 4.

238 'Tjenstsökande', *Hufvudstadsbladet*, 29.10.1889, 4.

Ett äldre anspråkslöst, ogift fruntimmer önskar sig plats inom en familj, uti staden eller på landet, för att sy, värda och handleda mindre barn uti läsning och skrifning samt derjemte gå frun tillhanda. Ingen lön åslundas endast ett godhelsfullt bemötande. Närmare underrättelser lemna Löjtnantskan Bosin skriftligen eller muntligen, boende uti gården N:o 104.²³⁹

Syitä voi vain arvailla, mutta ehkä kyseessä oli alainen, jota haluttiin auttaa tai vain tehdä hyväntekeväisyyttä auttamalla köyhää alkuun. Kumpikin vaihtoehto toi aatelisnaiselle sosiaalista pääomaa kunnioituksen muodossa. Se sopii myös hyvin yhteen sen kanssa, että aatelisnaiset näyttävät toimineen laajasti erilaisissa hyväntekeväisyysyhdistyksissä. Ehkä tämä oli vain suurempi ja helpompi tapa toimia yhteiskunnan hyväksi. Joka tapauksessa tämäkin osoittaa, että aatelisnaisten ja alempien yhteiskuntaluokkien naisten välillä oli sosiaalisia suhteita.

Toinen yleinen aatelisnaisten ilmoitustyyppi on huoneiden tarjoaminen vuokralle. Yläluokan kaupunkitalot olivat suuria ja ilmoituksissa käytetään niistä aina sanaa *gård*, kirjaimellisesti 'piha'. Taloissa oli aidattu piha-alue, johon saattoi kuulua useita eri rakennuksia, joten tilaa oli kaikenlaisille vuokralaisille. Tiloja vuokralle tarjoavat naiset esiintyvät usein miehensä tittelillä mutta taloja kutsutaan heidän nimellään, mikä viittaa todennäköisesti leskeen. Ei olisi mitenkään yllättävää, että aatelisleski joutuisi hankkimaan lisätuloja, sillä köyhtyneistä leskistä on useita kuvauksia.²⁴⁰ Vuokrausilmoituksia löytyi sekä vuodelta 1850 että 1889, mutta jostain syystä ei yhtään vuodelta 1870.

Från den 1 Oktober; en wåning bestående af 5 rum och kök, samt dertill nödiga uthus, uti Friherrinnan v. Rosenkampffs gård vid Kaserntorget.²⁴¹

Nu genast: Twå möblerade rum med värme och uppassningsamt skild ingång, Manegegatan 2, a. a. nedra wåningen hos friherrinnan F. von Born.²⁴²

Ilmoitusten perusteella näyttää myös siltä, että jotkut aatelisnaiset vuokrasivat taloistaan työtiloja naisille, joita nykyaikana voitaisiin kutsua pienyrittäjiksi. Vaasassa julkaistiin 1889 seuraavia ilmoituksia:

All slags tvätt och strykning mottages i öfverstinnan Rosenbergs gård Stora Långgatan N:o 25 af Mina Hannuksela.²⁴³

239 'Palvelusta hakeva:', *Hämäläinen*, 17.2.1870, 4. Lehti oli suomenkielinen mutta ilmoitus oli ruotsiksi. Kielirajat eivät muutenkaan näytä olleen tiukat: huomasi monissa lehdissä käytetyn ainakin ilmoituksissa ja mainoksissa molempia kieliä. Bosin on suomalainen aatelissuku (Snellman 2014, liite 2).

240 Esimerkiksi Sofie Munsterhjelm, Vainio-Korhonen 2012.

241 'Utbjudes Hyra', *Helsingfors Tidningar*, 29.5.1850, 4.

242 'Utbjudes hyra', *Hufvudstadsbladet*, 13.1.1889, 4 ja 15.1.1889, 4.

243 'Diverse', *Wasa Tidning*, 11.1.1889, 4. Rosenberg ei ole suomalainen aatelissuku (Snellman 2014, liite 2), mutta everstin arvoinen mies ja hänen vaimonsa tai leskensä ovat aatelistoon verrattavaa säätyläistä.

Från 1 Juni bagarstuga och kammare med ingång från gatan äfven passande till försäljningslokal i öfverstinnan Rosenbergs gård.²⁴⁴

Maskinstickning emottages i Öfverstinnan Rosenbergs gård Berggatan 22. På samma ställe finnes äfven jästbröd, tort hållbröd samt Fåborgs äkta giftfria färger för hemfärgning, till salu. Mathilda Österman.²⁴⁵

Fåborgs äkta giftfria färger finnas endast hos Katharina Österman, boende i öfwerstinnan Rosenbergs gård, Bergsgat. 22. På samma ställe emottages äfwen maskinstickning.²⁴⁶

Everstinna Rosenbergin talo näyttää olleen jonkinlainen naisten pienliiketoimintakeskus. Tällainen vuokraustoiminta saattaisi olla paitsi taloudellista myös yhteiskunnallista toimintaa. 1800-luvulla esitettiin usein että rahan antaminen köyhille vain laiskisti heitä: oli parempi antaa työtä ja siitä palkkaa.²⁴⁷ Työtilan tarjoaminen mahdollisti naisille itsensä työllistämisen. Vuokraustoiminnan lisäksi aatelisnaiset myivät omaisuuttaan, niin tavaraa kuin kiinteistöjäkin:

En elegant pedal-harpa af bästa qualité, i Friherrinnan Hjärnes gård.²⁴⁸

En stor ock präktig björnhud, i gården n:o 5 wid Wladimirsgatan, hos löjtnantskan Andsten.²⁴⁹

Diverse möbel hos öfverstinnan Scheele uti major Bergs gård.²⁵⁰

Egendomshandel. Herr Edw. Wahlström har nyligen för 60,000 mark, af fru grefwinnan Ewa Mannerheim, inköpt det wackra, midt emot Åbo slott och Runsala belägna Artutais.²⁵¹

En i godt skick warande kasansk släde for twenne hästar säljes omedelbart till 200 mark. Aftal med friherrinnan F. von Born, Manegegatan 2 a a.²⁵²

Gården N:o 81 vid Kejsaregatan. Närmare hos Öfverstinnan E. Berg.²⁵³

244 'Utbjudes hyra', *Wasa Tidning*, 8.2.1889, 4. Ilmestyi myös useana muuna päivänä helmi-maaliskuussa 1889 samassa lehdessä.

245 'Diverse', *Wasa Tidning*, 14.7.1889, 4. Ilmestyi myös useana muuna päivänä heinäkuussa 1889 samassa lehdessä.

246 'Till Salu', *Vasabladet*, 23.10.1889, 3. Ilmestyi myös useana muuna päivänä loka-marraskuussa 1889 samassa lehdessä.

247 Samaa keskusteluahan käydään yhä edelleen 2000-luvulla, joten en lähde arvioimaan väitteen paikkansapitävyyttä.

248 'Till Salu', *Helsingfors Tidningar*, 27.7.1850, 4. Vapaaherratar Hjärnesillä oli saman vuonna lukuisia myytävänä- ja vuokralle tarjotaan -ilmoituksia samassa lehdessä.

249 'Till Salu', *Hufvudstadsbladet*, 2.2.1870, 4. Andsten ei ole suomalainen aatelissuku (Snellman 2014, liite 2), mutta luutnantti ja hänen perheensä ovat säätyläistöä.

250 'Till Salu', *Wiborgs Tidning*, 31.8.1870, 3, 17.9.1870, 4 ja 21.9.1879, 4. Scheele ei ole suomalainen aatelissuku, kreivillinen suku Berg löytyy (Snellman 2014, liite 2), mutta Berg on niin tavallinen nimi, ettei voi olla varma onko kyseessä sama suku. Joka tapauksessa eversti ja majuri ovat aatellisen veroisia säätyläisiä.

251 *Åbo Underrättelser*, 24.11.1870, 2.

252 'Till Salu', *Hufvudstadsbladet*, 21.3.1889, 3 ja 22.3.1889, 4.

253 'Till Salu', *Östra Finland*, 12.3.1889, 1. Ilmestyi myös useana muuna päivänä maaliskuussa 1889 samassa lehdessä sekä kahtena päivänä lehdessä *Wiborgbladet*. Sukunimestä ks. viite 230.

Nämä ilmoitukset osoittavat, että aatelisnaiset olivat kykeneviä hankkimaan itsenäisesti taloudellista pääomaa tarvittaessa useilla eri tavoilla. Ainakin lesket olivat selvästi itsenäisiä taloudellisia toimijoita, jotka hoitivat asioitaan parhaaksi katsomallaan tavalla. Lisäksi ne osoittavat, että ainakaan nämä aatelislesket eivät hävenneet rahantarvettaan. Aatelisten ja varsikin ylhäisaateliston perinteinen elämäntapa-ideaali oli olla huolehtimatta rahasta ainakaan julkisesti. 1800-luvun todellisuudessa kuitenkin säätyläistyttöjä, myös aatelisia, koulutettiin muiden taitojen ohessa järkevään taloudenpitoon. Yksityiskirjeistä käy ilmi, että kulutusta ja varojen riittävyttä suunniteltiin tarkkaan etukäteen. Tästä näkökulmasta tarpeettoman omaisuuden myynti oli aivan luonnollista. Oli kuitenkin aivan eri asia ilmoittaa siitä julkisesti kuin myydä yksityisesti tuttavalle. Tietysti myytävät tavarat olivat kalliita ja niitä ostivat lähinnä toiset säätyläiset, mutta julkinen myynti tarkoitti, että ostaja saattoi olla joku muukin kuin tuttava. Tässä mielessä nämä ilmoitukset asettavat aatelisnaiset samalle tasolle aatelittomien säätyjen kanssa. Aina taloudellinen suunnittelu ei kuitenkaan onnistunut:

Konkursansökan inlemnades i dag till rådsturätten i Helsingfors af kollegiassessorskan, friherrinnan Emma von Tuxen härstädes.²⁵⁴

Tässäkin tapauksessa vapaaherratar von Tuxen on ilmeisesti leski, sillä naimisissa oleva vaimo ei olisi todennäköisesti itse hakeutunut konkurssiin, se olisi ollut aviomiehen tehtävä. Vaikka 1889 naisten oli jo mahdollista erottaa omaisuutensa miehen omaisuudesta, tuntuisi oudolta, että vaimo siinäkin tilanteessa joutuisi konkurssiin asti. Ilmoituksesta ei käy ilmi konkurssihakemuksen syy enkä yritä sitä tässä arvailla. Oleellista on, että aatelisnainen toimii tässä aivan samoin kuin mies, aatelin tai aateliton, toimisi samassa tilanteessa. Nämä kaikki esimerkit antava kuvan siitä, että aatelisnaisista ainakin lesket pitivät itsenäistä taloutta ja hoitivat raha-asioitaan aivan samalla tavalla kuin miehet ja aatelittomat säädyt. Se esittää heidät samanlaisina kuin kaikki muutkin, ei jonakin erityisenä ryhmänä. Tämä tuskin oli mitenkään outoa kaupungeissa: palvelijat varmasti tiesivät emäntiensä tilanteet eivätkä kaikki varmaankaan malttaneet pitää niistä suutaan kiinni. On kuitenkin aivan eri asia tuoda se esiin julkisessa mediassa, joka levittää tiedon ympäri maata koko lukevalle yleisölle ja vielä asianomaisen itsensä vahvistamana. Lehdistö antaa siis aatelisnaisten taloudellisesta toiminnasta huomattavan erilaisen ja tavallaan paljon porvarillisemmän kuvan kuin kaunokirjallisuus.

Hyväntekeväisyyttä, yhdistystoimintaa ja seurapiiri uutisia

Vaikka lehti-ilmoitusten perusteella osa aatelisnaisista joutui hankkimaan erilaisilla keinoilla lisävaroja, oli toisilla käytettävissään runsaasti varoja ja ne joilla rahaa oli, jakoivat sitä

²⁵⁴ *Finland*, 11.5.1889, 2; Sama sisältö suomeksi *Päivän Uutiset* 12.5.1889, 2.

vähäosaisemmille ja tarvitseville. Uutisartikkeleihin sisältyy runsaasti mainintoja aatelisnaisten tekemistä lahjoituksista hyväntekeväisyyteen tai muuhun yleishyödylliseen tarkoitukseen. Lahjoitusten tekeminen yhdistysten kautta oli tavallista ja monet niistä kohdistivat toimintansa köyhien lasten auttamiseen:

Arbetsinrättningen för barn [...] Af de 20,000 mark, som arbetsinrättningen år 1868 af fru grefwinnan Adlerberg fått emottaga och af hwilken summa hälften under nämnde är användts, finnas ännu 10,000 mark i behäll.²⁵⁵

Berättelse angående Döfstumskolans i Borgå verksamhet samt redowisning öfwer förvaltningen af desz medel under läseåret 1869 —1870. [...] Bland skolans medellösa elever har under året en af okänd wälgörare blifwit påkostad med 240 Fmk och en annan af fru öfwerstinnan Karamsin med Fmk 203:92.²⁵⁶

Lapsille haluttiin ennen kaikkea antaa mahdollisuus hankkia itselleen ammatti ja toimeentulo ja siksi työhuoneet ja koulut olivat suosittuja avustuskohteita. Yleisten hyväntekeväisyysyhdistysten toiminta oli vaihtelevampaa ja avustukset saattoivat olla joko täsmällisesti ohjeistettuja tai avoimia:

Gåfwa. Wid Åbo fruntimmersförenings årsmöte i förgår öfwerlemnades af grefwen och grefwinnan Creutz till föreningen en gåfwa af 1,000 mark, hwaraf räntan årligen skulle användas till förmån för *pauvres honteux*.²⁵⁷

Föreningen "De blindas vänner" sammanträdde igår till årsmöte. [...] Tillika får styrelsen med tacksamhet nämna, att fonden under året fått mottaga följande gåfvor: Af friherrinnan V. Mellin 3,000 mk, af kommerserådinnan Ahlström i Björneborg 150 mk.²⁵⁸

Edellä olevat lainaukset ovat peräisin uutisista joissa kerrottiin näiden yhdistysten vuosikokouksista, joissa tietenkin oli sekä kohteliasta että asiallista ilmoittaa julkisesti saadut lahjoitukset. Hyväntekeväisyysyhdistykset olivat uudehko kaupunki-ilmio, mutta aatelisilla oli paljon vanhempi ja perinteisempi tapa avustaa omia alaisiaan eri tavoilla. Näistä varmaankin uutisoitiin harvoin, enimmäkseen niistä luultavasti tiesi vain oma kylä, mutta pari tapausta on päässyt lehtiinkin:

Vackert fördöme. Då för en tid sedan en torpare underlydande Gammelbacka egendom dog, skänkte friherrinnan v. Born till begravningshjälp 50 mk, på det den aflidne, hvars familj från far till son i lång tid tjänat å egendomen, skulle få en hederlig begrafning. Vid gåfvan var det

255 *Hufvudstadsbladet*, 26.10.1870, 2.

256 *Borgåbladet*, 15.10.1870, 2. Aurora Karamzin kaltaisen suurlahjoittajan antamaksi jälkimmäinen summa on pienehkö mutta myös epätavallisen täsmällinen 92 penniä myöten. Arvelisin että Aurora on etukäteen lupautunut kustantamaan yhden oppilaan kaikki kulut ja yhdistys on laskenut kuluneen summan tarkasti tilikirjoistaan.

257 *Åbo Underrättelser*, 31.1.1889, 2. Sama sisältö suomeksi *Sanomia Turusta*, 31.1.1889, 2. Ranskankielinen ilmaisu avun kohteelle, *pauvres honteux*, on suomenoksessa käännetty ”säätyläisköyhiksi”. Käännös on hyvä, sillä nimittäin tarkoitettiin aiemmin hyvässä asemassa olleita mutta köyhtyneitä henkilöitä. Näiden ei haluttu joutuvan julkisesti myöntämään köyhyyttään ja hakeutumaan esimerkiksi kunnallisen köyhäinavun piiriin rahvaan joukkoon. Parland-von Essen 2013, 213–214; Wirilander 1974, 68.

258 *Nya Pressen*, 31.3.1889, 87A, 3. Sama sisältö suomeksi *Uusi Suometar*, 31.3.1889, 76A, 3.

vilkoret fäst att rusdrycker icke skulle få förekomma. Vilket uppfylldes också utom att par glas vin bjödos, troligen emedan man ansåg via för en alldeles oskyldig dryck.²⁵⁹

Nyheter för dagen. [...] I söndagsskolan å Hagasund, som underhålles af öfverstinnan A. Karamsin, undervisas för närvarande omkring 50 barn till i trakten boende arbetare.²⁶⁰

Alaisten avustaminen kuului aateliston perinteisiin tapoihin: he olivat osa taloa tai kartanoa ja siten ikään kuin sukulaisia samalla tavalla kuin palvelijat olivat osa perhettä. Talon isännän tai emännän odotettiin antavan alaisilleen myös kristillistä kasvatusta, jota hyvin kuvaa Aurora Karamzinin ylläpitämä pyhäkoulu. Köyhien lisäksi avustettiin kulttuuria. Näissä avustus ei välttämättä ollut rahaa vaan jotain konkreettista. Yhdistyksen arpajaisiin saatettiin antaa arvoesineitä tai sitten joitain yhdistyksen toimintaan suoraan liittyvää, kuten alla olevassa lainauksessa:

Suomen Muinaismuistoyhdistykselle tulleet lahjoitukset. [...] Wapaaherratar M. Melliniltä Kuljun kartanossa Karkussa, Kustaa Waasan muotokuwa (kiwipiirros) hopeasilaisissa puitteissa, joka oli ollut hänen mieswainajansa, howioikeudenneuwos C. R. Mellinin († 1869) oma; kolme silkkineulomusta: ompelureppu ja kaksi taskukirjaa, hänen kälywainajiensa B. F. C. ja E. C. Mellinin (†† 1809 ja 1819) tekemät. Toisessa taskussa olewaa kirjoitusta, joka löydettiin kamariherra Fredrik Mellinin († 1809) paperien joukossa, on luultu Kustaa IV Adolfin kirjoittamaksi lapsena.²⁶¹

Hyväntekeväisyys oli jo sinänsä aatelissäädyn perinteinen tapa, jopa moraalinen velvollisuus, mutta toiminnan näkyvyys sanomalehdissä toi aatelinmaisille sosiaalista pääomaa. Tämä tuskin oli harkittua pääomien vaihtoa, sillä 1800-luku oli erityisesti yläluokan jäsenille vahvojen yhteiskunnallisten ja uskonnollisten aatteiden aikaa, mutta niiden mukaan toimiminen toi varmasti heille sekä mielihyvää että muiden arvostusta. Aatelinnaisten toimintaa erilaisissa yhdistyksissä kuvattiin myös laajemmissa uutisissa:

Fruentimmersföreningens årsberättelse. [...] Föreningens arbetsutdelning som under årets lopp på det mest förtjenstfulla och nitiska sätt handhafts af direktrisen öfverstinnan H. Tavaststjerna hos hvilken föreningen har öfver står i största tacksamhets skuld, har gifvil arbete åt några och sextio personer, utaf hvilka blifvit sydda 850 plagg och stickade 237 par strumpor.²⁶²

Konstnärsgillet i Helsingfors hade sitt årsmöte den 14 dennes på Kajsaniemi. Ordföranden prof. Topelius uppläste en kort årsberättelse, med wackra minnesord öfwer twenne nyligen bortgångna gilletts ledamöter, grefwinnan Marie Linder och arkitekten A. F. Brander.²⁶³

259 *Borgåbladet*, 6.7.1889, 1–2.

260 *Nya Pressen*, 9.3.1889, 2; *Finland*, 8.3.1889, 3.

261 *Uusi Suometar*, 21.2.1889, 3.

262 *Helsingfors Dagblad*, 5.1.1870, 1.

263 *Åbo Underrättelser*, 19.5.1870, 2.

Finska jagtföreningen hade årsmöte den 15:de dennes. [...] Föreningen har under året genom döden förlorat 3 hedersledamöter, friherre Rokassowsky, prosten v. Pfaler och grefwinnan Linder.²⁶⁴

Det af arbetshusets bestyrelse sammankallade mötet i torsdags war fåtaligt besökt. [...] Grefwinnan Creutz ansåg att penningarne borde förräntas tills en framdeles möjligen intresande nod åter skulle göra deras användande för ett nytt arbetshus behöfligt. [...] Slutligen beslöts att barnhemmets kläder och inventarier samt arbetshusets få oförsålda inventarier — några wäfstolar, spinnrockar m. m. — skulle öfwerlemnas till de wid mötet närwarande fruntimren, grefwinnan Creutz, öfwerstlöjtnantstan Gylling och fröken Unonius, hwilka förut såsom medlemmar af arbetshusets bestyrelse wisat så mycket intresse för och så stor insigt i hithörande frågor, för att af dem efter bästa öfwertygelse utdelas åt behöfwande, hwilket förtroendeuppdrag de nämnda fruntimren äfwen godhetsfullt åtog sig.²⁶⁵

Helsingfors operasällskap gåt i söndags Faust för tredje gången. Representationen var mycket lyckad; särskildt utmärkte sig fru Engdahl och hr Rosén. I morgon gifves för sista gången Faust med fru Engdahl som Margareta och nästa fredag tablåer ur Trubaduren och Barberaren i Sevilla med sångerskan fru löjtnantskan Backmansson från Fredrikshamn som debytant i Azucenas och Rosinas partier.²⁶⁶

Fullmäktige för kapital- och lifränteförsäkringsanstalten i Helsingfors walde wid sammanträde i går till bestyrelse i grefwinnan Adlerbergs syförenings pensions- och understödsinrättning för arbetande qwinnor i Helsingfors stad till ordförande kommerserådinnan A. Sinebrychoff och till ledamöter friherrinnan S. von Willebrand, senator frih. G. von Alfthan, prot. sekr. I. Osberg och friherrinnan Elisabeth Ramsay, den sistnämnda nywald.²⁶⁷

Hyväntekeväisyyden uutisoinnilla saattoi olla myös kätketty tarkoitus nostaa esiin yhteiskunnan epäkohtia. Lehdistösensuuri esti usein suorat kommentit yhteiskunnallisista ongelmista koska se koettiin hallintovallan arvosteluksi, mutta yksityisestä hyväntekeväisyydestä kertomista ei voinut moittia, varsinkaan kun siihen usein osallistuivat merkkihenkilöiden puoliset ja kirkko kannusti siihen. Rivien välistä saattoi kuitenkin lukea, että jos tällaista apua tarvittiin paljon, jokin ongelma oli olemassa. Aatelisnaisten nimet näkyivät myös seurapiiri uutisissa, joita kuitenkin oli Suomesta vähemmän kuin olisin odottanut. Sen sijaan ulkomailta oli paljon seurapiiri uutisia, erityisesti hoveista. Ehkä Suomen seurapiiri uutisten vähyys johtui juuri tästä: Suomen hovihan oli Pietarissa. Tai ehkä lehdet aatteellisina toimijoina raportoivat Suomesta mieluummin yhdistystoimintaa ja taidetilaisuuksia kuin seurapiiritapahtuma.

264 *Helsingfors Dagblad*, 23.5.1870, 1.

265 *Åbo Underrättelser*, 29.10.1870, 1–2.

266 *Nya Pressen*, 14.5.1889, 129A, 2. Backmansson ei ole suomalainen aatelissuku (Snellman 2014, liite 2), mutta luutnanttiperhe on säätyläistä.

267 *Hufvudstadsbladet*, 2.6.1889, 3.

Inrikes. [...] Utänämnde: Till Hoffröken hos H. M. Kejsarinnan, Grefwinnan Sofia Aug. Mannerheim, samt till Kammarjunkare wid K. hofwet, Registratorn wid H. K. M.s kansli för Finland Grefwe W. M. Armfelt.²⁶⁸

Läänimme entinen kuvernööri, Turun ja Porin läänin kuvernööri, paroni G. von Troil perheineen muuttaa tällä viikolla Turkuun, astuakseen uuteen wirkaansa. [...] Paronitar von Troil suositteli hartaasti kaupungin naisten perustamia armeliansuuslaitoksia ja harrasti warsinkin kangasteollisuuden kehittymistä seudullamme. Että tåkäläinen kutomakoulu saatiin toimeen ja sai waltioapua, lienee pääasiallisesti luettawa rouwa von Troil'in ansioksi.²⁶⁹

Vaikka kaikki tämä toiminta oli jo sinällään julkista, näiden tapahtumien julkaiseminen sanomalehdissä levitti tietoa niistä laajemmalle ja niiden moninaisuus ja toistuvuus rakensivat kuvaa aatelisnaisista aktiivisina köyhien auttajina sekä koulutuksen ja kulttuurin edistäjinä.

Muutoksia asenteissa: aatelisnaiset varkauksien ja kaskujen kohteena

Edellä mainituista aiheista kirjoitetut artikkelit ja ilmoitukset toistuvat melko samanlaisina kaikkina kolmena tutkittuina vuonna, mutta vuosien välillä on havaittavissa myös muutoksia. 1870 julkaistiin Turussa seuraavia tiedotteita:

Polisikamarin ilmoituksia. [...] 22 p. ilmotti 1:ksi friherrinna von Troil hänen asunnostansa edellisenä yönä warastetuksi hopialusikan, jälkiruokalusikan ja teelusikan, kaikki merkityt puustaweilla v. T., wanhemman jälkiruokalusikan nimimerkillä Charlotta, wanhemman teelusikan, merkitty Troil suwun waukunalla, kullatun sinappilusikan ja yhden loodan, merkitty kirjoituksella P. A. Lindgren, Söderköping; [...] ²⁷⁰

Underrättelser från poliskammaren i Åbo. [...] Den 6 anmälte 1:o handlandesonen Andrej Mattwejeft att från hans bostad å Ringsberg stulits en rubelssedel och en 50-pennisslant, för hwilket tillgrepp murarelärlingssonen Johan Wilhelm Henriksson, fr. denna stad, är ertappad; och 2:o öfwerstinnan Schauman att wid den stöld, som natten emot den 17 juli föröfwats i hennes bostad i handlanden Rautells gård, tillgripits 3 st. linnen, märkta med H Schauman, ett halft dussin näsdukar, märkta med H. S. i brodyr, 2 st. nya omärkta lärftsnäsdukar, fyra par bomullslärftslakan, märkta med Hästesto, samt en dyna.²⁷¹

ja vuonna 1889 Vaasassa:

Twenne stölder a fartyg. Kort före ångaren „Norra Finlands" senaste afresa härifrån bortstals från fartyget en friherrinnan Ingeborg Orenstjerna tillhörig koffert Följande morgon hittades kofferten i Hofrattsparken; bredwid lag en knif, med hwilken låset uppbrutits. Hwad

268 *Åbo Tidningar*, 4.6.1850, 1.

269 *Mikkelin Sanomat*, 18.9.1889, 3; *Savonlinna*, 26.9.1889, 3. Suomessa ei yleensä käytetty titteliä ”paronitar”, tässä on ehkä käytetty mallina jotain ulkomaista tekstiä tai sitten vain haluttu käyttää koko perheestä sama muotoa.

270 *Sanomia Turusta*, 3.6.1870, 1; Sama sisältö ruotsiksi *Åbo Underrättelser*, 31.5.1870, 1.

271 *Åbo Underrättelser*, 11.8.1870, 1. Schauman on suomalainen aatelissuku (Snellman 2014, liite 2).

kofferten innehållit och hwad från densamma stulits wet man ej ännu; endast några mindre klädesplagg funnes emellertid qwar, då polisen återfann densamma.²⁷²

Vuodelta 1850 ei ole mitään mainintoja aatelisnaisiin kohdistuneista varkauksista. Tämä luultavasti johtui siitä että sensuuri ei tuolloin hyväksynyt lehtiin rikosuutisia, mutta voisi viitata myös aatelisnaisten statuspääoman vähenemiseen niin, ettei heitä enää koettu koskemattomiksi.²⁷³ Vahvoja johtopäätöksiä niistä ei voi tehdä, mutta ainakin ne osoittivat aatelisten joutuvan rikosten kohteiksi siinä missä moni muukin. Toinen muuttunut aihe olivat kaskut. Vuosilta 1850 ja 1870 ei löytynyt ainoatakaan kaskua jossa viitattaisiin aatelisnaisiin, mutta vuodelta 1889 niitä löytyi useita ja ne näyttävät kiertäneen lehdestä toiseen. Ne ovat luultavasti ulkomaisista lehdistä poimittuja käännöksiä, mutta ne eivät viittaa kehenkään tunnistettavaan henkilöön, joten ne voivat lukijan mielessä kuvata yhtä hyvin suomalaisia aatelisnaisia. Kaskut eivät ole mitenkään mairittelevia kohteilleen:

Upprörande. Friherrinan: läser ni med min dotter?

Guvernanten: Andersens sagor, fru friherrinna.

Friherrinnan: Andersen! Men det är ju upprörande! Fins det då inga adliga förtattare!²⁷⁴

Inte så noga.

Herr X:

— Ah, fru friherrinnan, är ni i staden i dag?

— Ja, för att köpa tapeter, wi måste nytapetsera ett rum.

— Men de äro gröna. Wet ni inte att sådana äro arsenikhaltiga och därför giftiga.

— Gör ingenting, de skola sitta i gästrummet.²⁷⁵

Se että korkea-arvoisiin aatelisnaisiin liitettiin tällaista ivaa ja että heihin kohdistui varkauksia ilman että siitä nousi poliisitiedotetta suurempaa uutista kertovat mielestäni yleisen kunnioituksen laskusta aatelisista kohtaan. Sääty-yhteiskunta oli hiipumassa pois ja pelkkä peritty arvoasema ei enää tehnyt aatelisista pelättyjä ja kunnioitettuja, joten heidän statuspääomansa oli näidenkin ilmiöiden valossa laskemassa. Sivistyneistön propaganda oli ilmeisesti tehonnut, sillä 1863–1864 säätyvaltiopäivillä aateliston edustajat olivat itse tarjonneet keisarille kaikkien aatelisetuoikeuksien poistoa. Se ei vielä tuolloin toteutunut näin laajasti, mutta 1800-luvun loppupuolen mittaan etuoikeuksia vähennettiin rajusti ja aatelisto sulautui yhä enemmän muuhun yläluokkaan.²⁷⁶ Tämä tarkoitti etteivät aatelistet enää jyrkästi erottuneet säätyläistöön nousseista porvareista, jotka olivat olleet ainakin pilkkakirveiden ja oletettavasti myös varkaiden kohteina pitkään.²⁷⁷ Kun monisäätyisestä

272 *Vasabladet*, 4.9.1889, 2; vastaava sisältö *Wasa Tidning*, 5.9.1889, 2.

273 Tommila 1988, 173.

274 'Hvarjehanda', *Östra Finland*, 28.11.1889, 3.

275 'Hvarjehanda', *Norra Posten*, 16.1.1889, 4.

276 Vuorinen 2010, 348–359; Snellman 2014, 145–147; Vuorinen 2020, 435–438.

277 Wirilander 1974, 375–376.

yhteiskunnasta siirryttiin kaksijakoiseen säätyläisyhteiskuntaan, ei alaluokka enää välttämättä nähnyt isoa eroa siinä oliko yläluokan herrasväki aatelistoa vai porvareita.

Aatelisnaiset otsikoissa

Toistuvien aiheiden lisäksi aatelisnaiset liittyivät myös kunkin vuoden suuriin uutistapahtumiin. Vuoden 1850 uutinen Suomen sanomalehdistössä näyttäisi olleen neiti Betty Boije. Hän oli Boijen vapaaherrallista sukua ja erittäin arvostettu laulaja. Hänen esityksiään ulkomailla ja Suomessa kuvailtiin ja keuhuttiin hyvin laajasti. Hänen arvostustaan osoittaa sekin että hänet kiinnitettiin saman vuoden syksyllä Tukholman kuninkaallisen teatterin esiintyjäksi.²⁷⁸ Uutisia Betty Boijen löytyi vuonna 1850 lehtien *Åbo Tidningar* ja *Helsingfors Tidningar* kaikkiaan 36 eri numerosta. Näiden lehtien kaikkien eri numeroiden määrä 1850 oli yhteensä 205, hänet siis mainittiin joka kuudennessa numerossa. Mielestäni häntä voi kutsua oman aikansa kuuluisuudeksi ja lehdistön kehujen perusteella jopa idoliksi. Arvostelut olivat hyvin suopeita. Missään ei esitetty julkista kritiikkiä siitä, että aatelisnainen esiintyi julkisesti konserttilavalla, vaikka laulamisesta näyttää tulleen hänelle lähes ammatti. Hän ei ollut ainoa konsertoiva aatelisnainen. Vuoden 1850 lehdissä mainitaan myös Henriette Leijel²⁷⁹ ja Bettyn sisar Mina²⁸⁰. Julkinen esiintyminen saatettiin siis pitää hyväksyttävänä aatelisneidolle. Betty Boije vaihtoi kulttuuripääomaansa, laulutaitoa, sosiaalisen pääomaan, arvostukseen ja maineeseen sekä jossain määrin myös taloudelliseen pääomaan.

Vuoden 1870 ehkä merkittävin uutinen aatelisnaisesta oli kreivitär Marie Linderin kuolema. Vaikka Marie Linder oli monella tavalla merkittävä henkilö, oli uutisointi hänen kuolemastaan yllättävän suppeaa. Kuolinuutisessa oli lyhyesti mainittu hänen kirjallisesta tuotannostaan.²⁸¹ Hautajaisista oli lyhyt kuvaus ja Zacharias Topeliuksen tilaisuutta varten sanoittama kaksisäkeistöinen muistolaulu.²⁸² Näiden lisäksi löysin vain maininnat muutaman yhdistyksen vuosikokouksissa lausutuista muistosanoista²⁸³ ja Suomen taideyhdistyksen näyttelyssä olleesta rintakuvasta²⁸⁴ sekä myöhemmin valmistuneesta muotokuvasta²⁸⁵. En löytänyt Linderille omistettuja laajempia muistokirjoituksia, en elämäkertoja, enkä arvioita kirjoitustyöstä. Tämä tuntuu kummalliselta, sillä yleensä merkkihenkilöiden elämäntapahtumat saivat suurta huomiota, ja esimerkiksi Aurora Karamzinin

278 *Åbo Tidningar*, 19.7.1850, 2.

279 *Åbo Tidningar*, 20.9.1850, 1 ja 1.10.1850, 1; *Helsingfors Tidningar*, 28.9.1850, 1.

280 *Åbo Tidningar*, 21.5.1850, 1.

281 *Hufvudstadsbladet*, 6.3.1870, 2.

282 *Hufvudstadsbladet*, 10.3.1870, 2; *Åbo Underrättelser*, 14.3.1870, 2.

283 *Hufvudstadsbladet*, 15.5.1870, 2; *Åbo Underrättelser*, 19.5.1870, 2 ja 30.5.1870, 2.

284 *Hufvudstadsbladet*, 26.5.1870, 2.

285 *Åbo Underrättelser*, 31.10.1870, 2.

syntymäpäiväjuhlia kuvattiin perusteellisesti. Päteviä kirjoittajia olisi kyllä ollut, esimerkiksi Topelius oli Marie Linderin tukija ja ystävä. Ehkä laajaa julkista esittelyä hänen kiistoja aiheuttaneista mielipiteistään ei pidetty sopivana tai ehkä hiljaisuus oli hänen aviomiehensä Constantin Linderin toivomus, sillä heidän avioliittonsa vaikeudet tunnettiin yleisesti.²⁸⁶ On myös mahdollista että sensuuri kielsi laajemmat kommentoinnit venäläisen aristokraatin tyttärestä, joka oli esittänyt varsin radikaaleja näkemyksiä.

Vuoden 1889 lehdissä eniten mainittu aatelinainen ei ollut suomalainen, mutta sisällytän hänet aihepiiriin, koska hänen tapauksensa on saattanut vaikuttaa merkittävästi mielikuviin aatelinaisista myös Suomessa. Marie Vetsera oli itävaltalainen paronitar, joka oli Itävalta-Unkarin kruununprinssi Rudolfin rakastettu mutta liian alhaista syntyperää keisarinnaksi. Pariskunta teki tammikuussa 1889 kaksoitsemurhan Mayerlingin metsästysmajassa. Kuolemista noussut skandaali täytti lehtien palstat myös Suomessa. Ulkomaan uutisissa oli päivästä toiseen viimeisimpiä tietoja tapahtumasta, alionovellit korvattiin kaunokirjallisilla enemmän tai vähemmän tosilla kertomuksilla pariskunnan elämästä ja kirjakaupat mainostivat painokuvia paronittaren muotokuvasta. Kaikkiaan tapahtuma oli nykytermein täysimittainen mediaailmiö. En selvittänyt mainintojen kokonaismäärää, mutta vuoden 1889 sanomalehdistä löytyi hakusanalla baroness* 395 osumaa ja hakusanoilla paronit* ja paroonit* 232 osumaa. Ne ovat suurimmaksi osaksi viittauksia Marie Vetseraan. Mayerlingin tapaus osoittaa, että aatelinaisenkaan pääomat eivät aina ole riittäviä eivätkä vaihdettavissa. Vaikka Marie Vetsera oli aatelinainen, hänellä ei kerta kaikkiaan ollut sellaista pääomaa jota hän olisi voinut vaihtaa tarpeeksi korkeaan statukseen eikä prinssin sallittu luopua omastaan.

3.3 Anders Ramsayn muistelmat

Muistelmista käytän lähteenä Anders Ramsayn teosta. Anders Ramsay (1832-1910) oli isänsä puolelta vanhaa aatelistaa sotilas- ja virkamiessukua ja äitinsä puolelta upporikkaan aateloidun Wolter af Petersénin perillinen. Isänsä kuoltua hän peri suuren kartano- ja tehdasomaisuuden vain 23-vuotiaana ja ryhtyi liikemieheksi. Hän oli omien sanojensakin mukaan liian uhkarohkea yrityksissään ja luottavainen raha-asioissa ja menetti omaisuutensa peräti kolmeen kertaan omien virheidensä vuoksi. Liikeasioiden vuoksi ja konkurssien jälkeen hän vietti paljon aikaa ulkomailla. Hän oli innokas taiteiden, erityisesti teatterin ystävä. Anders oli värikäs kertoja ja 1901 hänelle ehdotettiin muistelmien kirjoittamista. *Muistoja lapsen ja hopeahapsen (Från barnaår till silfverhår)* julkaistiin 1904-1907 kahdeksassa osassa. Kirjasta tuli hyvin suosittu ja se suomennettiin melkein heti. Kirjassa

286 Lehto 1985, 202–204, 212, 218–224 ja 251–252 .

kuvaillaan monia erilaisia henkilöitä ja tapahtumia elävästi eikä vältetä kriittisten eikä ylistävien mielipiteiden lausumista. Kannattaa kuitenkin huomioida, että Ramsay halusi kirjojensa menestyvän ja hän aivan selvästi yrittää vedota 1900-luvun alun keskiluokan näkemyksiin ja vähätellä aatelistauhan merkitystä, joten hänen näkemyksiinsä on syytä suhtautua pienellä varauksella. Julkaisuaikojensa vuoksi Ramsayn muistelmilla oli tietenkin vaikutusta vain sääty-yhteiskunnan jälkeisen ajan lukijoihin, mutta persoonallisten kuvaustensa ja suosionsa vuoksi pidän niitä silti merkittävänä tekijänä aatelistaisista muodostuneiden käsitysten luomisessa.

3.4 Aatelistaiset Anders Ramsayn kuvaamina

Isoäitien värikkäät elämät

Ramsay kuvailee isoäitiensä Johanna Barbara Ramsayta (os. Petersén, 1769–1845)²⁸⁷ ja Charlotta Helena af Petersén (os. Hästesko, 1775–1850)²⁸⁸ luonteita elävästi, mutta tuntuu suorastaan pyytävän lukijalta anteeksi sitä että he elivät sääty-yhteiskunnan aatelistapojen mukaan. Hän selittelee vaimon suurella kunnioituksella aviomiestänsä kohtaan sitä, miten Johannan ja Anders Johan Ramsayn (1744–1811) avioliitto saattoi onnistua 25 vuoden ikäerosta huolimatta. Vaikuttaa siltä, että Ramsayn tai ainakin hänen 1900-luvun alun yleisönsä käsityksissä normi oli nuoren parin avioliitto, joka kestää koko elämän, ja poikkeamat tästä vaativat selityksiä. Charlottan aviomies Wolter af Petersén, Johannan veli, oli naimisiin mennessään aateliston, vaikkakin rikas. Charlottan äiti vastusti pitkään liittoa alempisäätyisen kanssa. Charlottan ja Wolterin avioliiton alkuaikoihin sisältyi näyttävää juhlamista aatelistapaan ja Ramsay tuntuu hienoisesti paheksuvan sellaista. Hän kertoo Wolterin lopettaneen juhlat nähtyään äitinsä moittivailmeisen haamun viinikellarissa, mikä kuulostaa pikemmin jälkeensä lisätyltä moraalitarinalta kuin Wolterin mahdollisesti humalaiselta näyltä. Keisari Aleksanteri I aateloit Wolterin 1810 ja sillä oli Ramsay mukaan suurin merkitys vaimolle, joka pääsi takaisin piireihinsä sekä anopille, joka saattoi nyt vieraila tyttärensä kotona. Ramsay väittää Wolterin rakastuneen Charlottaan jo ensitapaamisella. Jos näin oli, Charlotta asetti pääomansa melkoiseen uhkapeliin. Emme tiedä mitkä seikat saivat Wolterin ihastumaan, mutta luen sen Charlottan kulttuuripääoman piiriin, joka tuotti suuren taloudellisen pääoman. Samalla hän kuitenkin joutui luopumaan tärkeästä osasta sosiaalista ja statuspääomaansa joutuessaan aatelistapiirien ulkopuolelle. Voi olla, että hän asetti tunteensa asemansa edelle, mutta hän oli myös varmasti tietoinen valintansa vaikutuksista. Myöhemmin Wolterin taloudellinen pääoma ja epäilemättä myös kyvykkyys liike-elämässä eli kulttuuripääoma ja suhteet eli sosiaalinen pääoma tuottivat aatelistarvon, jolloin

287 Ramsay 1966, 7–10 (1).

288 Ramsay 1966, 27–35 (1).

Charlotan sosiaalinen ja statuspääoma palautuivat. Riskin ottaminen siis lopulta tuotti kaikin puolin hyvin tuloksen.

Ramsay kiinnittää huomiota Johannan iloiseen ja ystävälliseen ja toisaalta Charlottan kiihkeään ja intohimoiseen luonteeseen mutta ei huomaa lainkaan, että nämä sopivat täysin heidän sääty-odotuksiinsa. Johanna oli porvarisperheestä, Charlotta taas vanhasta aatelissuvusta. Heidän luonteensa sopivat hyvin yhteen heidän aikansa käsitykseen eri säätyjen tyypillisistä luonteista, aatelia pidettiin luonnostaan kiihkeinä ja tunteikkaina, kun taas varakkaan porvarin olemukseen sopi iloisuus ja leppoisuus.²⁸⁹ Tässä mielessä luonne on kummallekin kulttuurista pääomaa. Charlottan äitiä, Beata Helena Hästeskota (os. von Morian, 1754–1841)²⁹⁰ Ramsay kuvailee hyvin tarkaksi etiketistä ja selittelee hänen luokkatietoista puhetapaansa aikakauden tavaksi. Toisaalta Beata osasi kekseliäästi kiertää etiketin naapurin aatelisrouvan kanssa: he sijoittivat huvimajan maidensa rajalle, jolloin kumpikaan ei ollut vieraana toisen luona. Osoittaa suurta kulttuurista pääomaa ymmärtää etiketti niin tarkoin, että pystyy kiertämään sitä tyylikkäästi.

Aateliselämää 1800-luvulla

Ramsayn mukaan, toisin kuin kirjoitusaikana, hänen nuoruudessaan äidit ja tyttäret tekivät runsaasti kotitöitä ja valmistivat itse vaatteita mm. tanssiaisiin. Samoin naisten tapoihin kuului tehdä joululahjat itse. Ilmeisesti hän viittaa omaan kotiinsa, joten kyseessä olivat aateliset. Hän selvästi paheksuu ”nykyaikaista” tapaa hankkia kaikki valmiina. Tämä kritiikki on hieman ristiriitaista, sillä aateliseen elämäntapaan liittyi perinteisesti ylellinen kulutus. Ehkä Ramsay onkin tässä varhainen kulutusyhteiskunnan kriitikko, sillä toisissa kommenteissaan hän kehuu vanhojen esineiden, kuten vanhojen perintöhuonekalujen, hyvää laatua, kauneutta ja kestävyyttä. Hän tuntuu pitävän kulttuurista ja sosiaalista pääomaa kaikkein korkeimmassa arvossa ja taloudellisesta pääomasta arvokkaimpana kiinteää omaisuutta, mutta toteaa itsekin ettei koskaan osannut arvostaa pelkkää rahaa.²⁹¹ Kreivitär Louise Armfeltia Ramsay kuvaa arvokkaaksi, mutta kohteliaaksi ja tahdikkaaksi. Silti kreivittärellä oli kiivas luonne: korttipelissä hän toistuvasti joutui kiivaaseen riitaan kälynsä Emilie Klinckowströmin kanssa. Joka kerta molemmat ilmoittivat, etteivät enää ikinä pelaa yhdessä, mutta olivat taas parin päivän päästä samassa korttipöydässä. Kreivitär ei yleensä ollut lainkaan ylimielinen alempien luokkien ihmisiä kohtaan, mutta järkyttyi ja vihastui kun hänen miehensä veli

289 En tarkoita, että nämä luonteenpiirteet olisivat varsinaisesti perinnöllisiä, kuten 1800-luvulla uskottiin. Mutta koska niiden mukaisen käytöksen katsottiin olevan sopivaa kullekin säädylle, naiset oppivat jo lapsina vanhempiansa mallista millainen käytös oli sopivaa ja millainen ei.

290 Ramsay 1966, 49–51 (1).

291 Ramsay 1966, 38 (1) ja 161–164 (1).

ja tämän poika kumpikin ottivat vaimokseen aatelittoman naisen.²⁹² Tällaista kiivasluonteisuutta Ramsay näyttää pitävän aatelisnaiselle sopivana. Jälleen häneltä jää huomaamatta, että kiihkeä ja tunteellinen luonne on osa vanhan aatelin kulttuuripääomaa.

Louisen äiti, vapaaherratar Sara Klinckowström (aiemmin Brooke, os. Cuthbert) oli vielä paljon kiivasluonteisempi. Hän karkasi edelliseltä aviomieheltään mennäkseen naimisiin nuoren paroni Otto Wilhelm Klinckowströmin kanssa, mutta heidän avioliittonsa päättyi vihaiseen avioeroon. Saran kerrottiin jopa jahdanneen kamarineitoaan veitsi kädessä läpi talon yrittäen tappaa tämän.²⁹³ On vaikea sanoa lukiko Ramsay Saran ja Louisen kiivauden aatelisen luonteen, ulkomaisen syntyperän vai jonkin sukupiirteen syyksi, muissa kommenteissaan hän ei vaikuta pitäneen kiivautta aateliselle sopivana. Ramsayn muistelmissa on lukuisia kirjoitusajankohdan yleisen ajatusmaailman mukaisia rotukäsityksiin viittaavia kommentteja, mutta englantilaisia ei yleensä ole pidetty kiivaana vaan pikemmin tavattoman hillittynä kansana. Kallistuisin siis pikantin sukupiirteen kuvauksen puolelle. Emilie Klinckowström oli poikkeuksellinen tapaus. Hän oli saksalainen porvarissukuinen kotiopettajatar. Vaikka hänen salaa solmittu avioliittonsa Wilhelm Klinckowströmin, Otto Wilhelm ja Saran pojan, kanssa oli skandaali ja johti Wilhelm erottamiseen suvusta, oli Emilie niin älykäs ja ystävällinen että pääsi ennen pitkää sekä Armfeltien että Klinckowströmien suosioon.²⁹⁴ Charlottan tapaan Emilie osasi käyttää pääomiaan: erinomainen kulttuuripääoma tuotti ensin statuspääomaa ja sitten sosiaalista pääomaa jopa hyvin hankalassa tilanteessa.

Paronitar Johanna Lovisa Taubesta Ramsay sanoo kerrotun hänen olleen sita ja epäilleen koko ajan, että häneltä varastetaan jotain. Kenraalikuvernööri Adlerbergin vaimon, joka oli ollut aikoinaan Euroopan tunnetuimpia kaunottaria, ylimielisyyttä Helsingin pieniin seurapiireihin Ramsay piti luonnollisena sellaiselle maailmannaiselle.²⁹⁵ Näistä lyhyistä kuvaksista ei voi tehdä pääomapäätelmiä, mutta ne esittelevät aatelisnaisten monipuolisia persoonallisuuksia. Äitiään Charlottea Ramsay arvostaa suuresti. Puolisonsa kuoleman jälkeen Charlotte olisi voinut pitää pesän jakamattomana mutta mieluummin jakoi omaisuuden lapsilleen ja piti vain pienen osan. Kun Ramsay oli menettänyt omaisuutensa konkurssissa ja lähtenyt ulkomaille, äiti järjesti hänelle ”varsin pyöreän” kuukausittaisen määrärahan säädynmukaiseen elämiseen. Ja kun Ramsayn konkurssipesä tarjosi äidille suvun perinteistä Björkbodan kartanoa edullisin ehdoin, joskaan ei pienestä summasta, äiti osti

292 Ramsay 1966, 264–269 (1).

293 Ramsay 1966, 272–275 (1).

294 Ramsay 1966, 278–280 (1).

295 Ramsay 1966, 308 (1) ja 72 (4).

kartanon takaisin Ramsaylle ja auttoi vielä poikaansa sen hoidossakin.²⁹⁶ Charlotte käytti sitä taloudellista pääomaa joka hänellä oli jäljellä hankkiakseen pojalleen säädynmukaisen asuinpaikan, mikä taas tuotti molemmille sosiaalista ja statuspääomaa.

Turisteja ja suuria persoonia

Pariisissa Ramsay päivittelee suomalaisten naistuttaviensa ostokäyttäytymistä. Hän ei mainitse ovatko kyseessä aatelisnaiset, mutta voidaan olettaa, että tuohon aikaan, 1863, Suomesta Pariisiin asti matkustaneista naisista suuri osa oli aatelisia. Matkailu oli nimenomaan aatelisten tapa, sillä heille avautuivat ovet seurapiireihin missä päin Eurooppaa tahansa. Lisäksi voi olettaa aatelisten Ramsayn tuttavista suurimman osan olleen itsekin aatelisia. Joka tapauksessa hän kertoo naisten olleen kiinnostuneempia ostoksista kuin kulttuurista ja lisäksi vielä ostavan valtavan määrän halpaa rihkamaa, jota he saisivat Helsingistäkin. Kun Ramsay huomauttaa tästä, hänelle vastataan että silloin ei voisi sanoa sen olevan Pariisista ostetun.²⁹⁷ Ramsay ei selvästikään ymmärrä että tässä nainen vaihtaa pääomaa toiseksi. Pariisi oli (ja on edelleen) maineeltaan yksi muodin pääkaupungeista. Jos nainen esittelee jotain sieltä tuotua tai antaa sellaisen lahjaksi, hän kasvattaa sosiaalista pääomaansa muiden naisten joukossa. Samalla hän saa kulttuurista pääomaa: hänhän on nyt asiantuntija siinä, mikä Pariisissa on muotia juuri tällä hetkellä. Vaihtokauppa on vieläpä erittäin edullinen, sillä esineen ei tarvitse olla kallis. Ramsay ajattelee vain asian taloudellista puolta eikä havaitse muita pääomia.

Erittäin ihailevasti Ramsay kuvaa kreivitär Marie Linderin ja Aurora Karamzinin elämänkaaria. Marie Linderiä hän piti paitsi kauniina ja älykkäänä, myös piireissään poikkeuksellisen suorapuheisena ja idealistisena. He tutustuivat lähemmin Marien pyydettyä Ramsayta vastaanäyttelijäkseen pariin yksityisesti esitettyyn näytelmään. Marie oli Ramsayn mukaan erittäin lahjakas ja tunteikas esiintyjä. Marie osoitti kykyjä myös maatilain hoidossa, mutta vilkas ja levoton luonne vetivät hänet pian kirjoittamisen pariin. Ramsayn mielestä hän oli romaanillaan Suomen ensimmäisiä ja tärkeimpiä ”naisasian” ajajia.²⁹⁸ Ramsay muistelmista päätellen Marie käytti huomattavaa taloudellista, kulttuurista, sosiaalista ja statuspääomaansa epäitsekkäästi edistääkseen tärkeitä yhteiskunnallisia asioita. Aurora Karamzinissa Ramsay ihaili erityisesti tämän ihmisystävällistä ja anteliasta luonnetta sekä isänmaallisuutta. Samalla Aurora oli kuitenkin myös täydellinen seurapiirinainen, joka järjesti keisarille täydellisen metsästysretken (1863). Ramsay ihasteli myös Auroran vanhanakin erinomaista fyysistä kuntoa. Hän teki päivittäin pitkiä kävelyretkiä

296 Ramsay 1966, 58 (2), 171 (2), 206–207(3), 210–211(3) ja 216–218 (3).

297 Ramsay 1966, 210–213 (2).

298 Ramsay 1966, 241–253 (3).

vielä 90 vuoden ikäisenä ja oli vain muutamia vuosia aikaisemmin vierailumatkalla kävellyt vaunujen rikkouduttua viimeiset 8 kilometriä sateessa seuraneitinsä kanssa. Everstinna pahoitteli kovasti myöhäistä saapumisajankohtaansa.²⁹⁹ Tämä riittänee osoittamaan etteivät ainakaan kaikki 1800-luvun aatelisnaiset olleet nykyaikaisen stereotypian mukaisia kalpeita, huonokuntoisia ja helposti pyörtyviä.

3.5 Aatelisnaisten pääomat sanomalehdissä ja muistelmissa

Sanomalehtien antama kuva aatelisnaisista eroaa huomattavasti kaunokirjallisuuden luomasta kuvasta, kun taas muistelmien esittämä kuva sijoittuu niin tyyliältään kuin esitystavaltaan näiden kahden välimaastoon. Pääomien painotuksissa on selviä eroja eri lähteissä. *Kulttuuripääoma* keskittyy lehdistössä aatelisnaisten osallistumiseen erilaisiin kulttuuritapahtumiin ja niiden järjestämiseen sekä kulttuurityöhön suuntautuvaan yhdistystoimintaan ja lahjoituksiin. Myös Betty Boijen maine laulajana voidaan lukea kulttuuripääomaksi. Ramsayn muistelmissa kulttuuripääomaa edustavat esimerkiksi Beata Hästeskon ja Aurora Karamzinin etiketin hallinta ja seurustelutavat, joihin Ramsay suhtautuu hieman ristiriitaisesti samaan aikaan arvostaen mutta pitäen niitä vanhanaikaisina. Muistelmissa seurataan myös, miten Pariisissa vierailevat suomalaisnaiset tutkivat vallitsevaa muotia. Marie Linderin taiteellisuus teki Ramsayhyn suuren vaikutuksen. Naisille ulkonäkö näyttää olleen tärkeää pääomaa: Ramsayn äidinäidin äidin sisar Juliana von Köhlerin kasvot arpeutuivat isorokosta, jonka seurauksena hän häpesi niin että muutti asumaan yksin talonpoikastaloon ja peitti aina kasvonsa harsolla.³⁰⁰ Ulkonäön lisäksi myös naisten fyysinen kunto oli arvostettavaa, varsinkin vanhemmalla iällä. Tarkemmin määrittelemätön kulttuuripääoma näyttäisi myös olleen syy useisiin rakastumisiin ja avioliittoihin. *Uskonnollisuus* ei juurikaan tule sanomalehdissä esille, mutta toisaalta aikakauden kulttuurin yleisoletus oli yläluokan ihmisten kristillinen mielenlaatu, joten sitä ei ehkä ole edes tarpeen mainita erikseen. Ramsay sivuaa uskonnollisuutta silloin tällöin, mutta ei itse ollut erityisen uskonnollinen ja tuntuu mieluummin korostavan ihmisten taikauskoisuutta kuin kristillistä luonnetta. Vierailuihin äidinäidin luona kuului aina päivän saarnan lukeminen, jota Ramsay piti ikävänä ja antoi ymmärtää ettei hänen muukaan perheensä sitä sisimmässään arvostanut.³⁰¹ *Aatelisluonne* ilmenee lehdistössä lähinnä hyväntekeväisyytenä sekä osallistumisena köyhien avustustyöhön, mutta myös alempien luokkien naisten avustamisena työpaikkojen haussa. Ramsay tuntuu suorastaan vähättelevän ylevää

299 Ramsay 1966, 259–264 (3).

300 Ramsay 1966, 55–56 (1).

301 Ramsay 1966, 33–34 (1).

aatelisuutta, kuvaten pikemmin aatelisten ylpeyttä ja herkkää kiivastumista aina koomisiin mittoihin asti. Uskonnollinen ja luonnepääoma eivät kaikkiaan ole hänen tarinoissaan mitenkään tärkeitä ominaisuuksia.

Sosiaalinen pääoma ilmenee sanomalehtien artikkeleissa paitsi osallistumisena seuraelämään ja julkisuuden tapahtumiin sekä matkustamisen laajuudesta, myös mielenkiintoisesti pikkuilmoituksista. Niistä käy ilmi, että aatelin naiset olivat tekemisissä alempien säätyjen kanssa muutoinkin kuin palvelijoidensa kautta. Muutoin kuvauksia aatelin naisten sosiaalisista suhteista ei juuri löydy, enintään sellaista voi huomata siinä, että samat henkilöt nousevat esiin useissa erilaisissa yhteyksissä. En pysty varmuudella sanomaan mistä tämä johtuu. Yksi mahdollinen syy voisi olla, että yksityisiä suhteita pidettiin liian intiiminä asiana julkaista, mutta kirjallisuuden asenteet ja aatelin elämän julkinen luonne puhuvat tätä vastaan. Toinen mahdollisuus voisi olla se, että naisten sekaantumista asioihin yritettiin tahallaan vaieta julkisesti kuoliaaksi samalla tavalla kuin epäsuoran poliittisen pääoman hyödyntämistäkin. Kolmas mahdollisuus on, että suhteiden käyttöä ei yksinkertaisesti pidetty uutisena, koska se oli yleinen tapa hoitaa asioita. Ramsayn kuvauksissa sosiaalista pääomaa on lähes kaikilla, sillä kaikki tuntuvat tunnevan toisensa enemmän tai vähemmän ja missä tahansa Ramsay liikkuukin, hän tuntee kohtaavan tuttavien. Jollei vanhoja ystäviä satu paikalle, aatelin asema avaa aina ovia sopivalle taholle, vaikkapa suurlähettilään avulla. Lyhyet maininnat siitä kuka on mitään kautta kenenkin sukulainen, opiskelutoveri, ystävä tai ystävän ystävä toistuvat läpi muistelmien. Nämä lienevät olleet aatelin Ramsaylle niin itsestään selviä asioita, ettei niitä tarvinnut korostaa. Parissa tapauksessa epäsuosittu avioliitto katkaisee suhteet sukuun, mutta tarinoista saa sen kuvan, että tämä on vain väliaikainen tilanne eikä vaikuta esimerkiksi ystävyys-suhteisiin. Samalla tämä viittaa siihen, että aatelin naisilla oli hyvät suhteet ei-aatelin säätyläistöön, mutta suhteista muihin yhteiskuntaluokkiin ei mainita mitään.

Lehdissä *statuspääoma* ilmenee parhaiten paitsi huolellisessa tittelleiden käytössä myös siinä, että vasta viimeisenä tutkittuna vuonna annettiin suomalaisista aatelin naisista arvostelevaa mielikuvaa ja silloinkin kiertotietä, nimettömien kaskujen kautta. Lisäksi näkyvät avioliitto- ja kuolinuutiset kertovat aatelin naisten statuksesta, samoin kuin toistuvat valinnat erilaisiin johtokuntiin. Kuten jo aiemmin totesin, voidaan vuonna 1889 aatelin naisiin kohdistuneet varkaudet tulkita laskeneeksi statukseksi. Ramsay välttää statuksen korostamista, vaikka se onkin selvästi merkittävä asia. Esimerkiksi epäsuosittu avioliitto vie aatelin naiselta statuksen, mutta aviomiehen aatelointi palauttaa sen. Porvarisneito saa statusta naidessaan aatelin miehen, mikäli miehen suku hyväksyy hänet. *Taloudellinen pääoma* näyttäytyy lehdistössä paljon monipuolisempana kuin kirjallisuudessa.

Aatelisnaisissa on toki varakkaita, se käy ilmi palvelijoiden hankinnasta, lahjoitussummista ja veroluetteloista, mutta myynti- ja konkurssi-ilmoitukset puhuvat selvää kieltä vähävaraisemmista aatelisnaisista. Selkein ero on kuitenkin paljon suurempi taloudellinen toimeliaisuus, joka ilmenee asuinhuoneiden ja työtilojen vuokraustoimintana. Myös Ramsaylla taloudellinen pääoma vaihtelee, mutta köyhiä aatelisnaisia ei juurikaan mainita. Ainoa tapaus on edellä mainittu Juliana von Köhler, joka köyhtyi miehensä kuoltua. Ramsayn suku oli yleisesti ottaen varakasta, vaikka hän itse kokikin usein taloudellisia tappiota. Hänen äitinsä mm. lunasti pojan menettämän kartanon takaisin hänelle. Ramsay kuitenkin näkee varallisuuden erillisenä ominaisuutena eikä ymmärrä sen yhteyksiä muihin pääomiin tai sen vaihdantaa niihin.

Poliittista pääomaa ei aatelisnaisilla lehdistössä esiinny. Tämä on aivan odotettavissa, koska naisten poliittinen vaikutusvalta oli yksityistä, ei julkista, ja voi olla, ettei sen olemassaoloon olisi saanut sensuroidussa lehdistössä edes viitata. Ramsaylla poliittinen pääoma tulee aatelisnaisilla esiin Marie Linderin ja Aurora Karamzinin osalta. Marien julkinen yritys vaikuttaa Aleksanteri II:n uskontopoliittikkaan valtiopäivien avajaisissa 1963 ei tuottanut tulosta ja vaikka Auroran keisarille järjestämä metsästysretki ja päivällinen samojen avajaisten aikana onnistui upeasti, hänen vaikutusyrityksensä suuriruhtinas Vladimiriin 1901 Suomen aseman parantamiseksi epäonnistui.³⁰² On kuitenkin selvää että mahdollisuus poliittiseen pääomaan on vain kaikkien korkea-arvoisimmilla aatelisnaisilla. *Väkivalta**pääomaa* ei sanomalehdissä aatelisnaisilla esiinny, ellei Marie Vetseran itsemurhaa lasketa mukaan. Ei myöskään Ramsaylla, sillä vaikka palvelijan jahtaaminen veitsellä uhaten on väkivaltaa, se olisi tuskin ollut aatelisnaiselle eduksi missään yhteydessä eikä se ole siksi pääomaa.

Kaikkiaan aatelisnaisen kuva näyttäytyy lehdistössä ja muistelmissa paljon monipuolisempana kuin kaunokirjallisuudessa. Kaunokirjallisuudessa voi samassa tarinassa olla muutama eriluonteinen aatelisnainen, mutta kunkin hahmon kuvaus on usein keskittynyt yhteen tai kahteen vallitsevaan luonteenpiirteeseen. Valitut luonteenpiirteet ovat usein tarkoitushakuisia, juoneen ja kirjoittajan haluamaan viestiin sopivia pikemmin kuin hahmosta itsestään nousevia. Anders Ramsayn muistelmissa aatelisnaisten kuvaukset ovat paljon värikkäämpiä. Niissä tulee esiin ihmisluonnon koko kirjo eivätkä ne rajoitu vain ”tyypillisen aatelisiin” piirteisiin. Lisäksi pidemmissä kuvauksissa tulee samasta henkilöstä esille erilaisia, jopa ristiriitaisia piirteitä. Ramsay haluaa kertoa tarinoita mielenkiintoisista henkilöistä juonen rakentamisen sijaan, joten luonteenpiirteet kumpuavat henkilöistä itsestään. Tosin Ramsay oli tunnettu tarinankertoja, kuten painetun teoksen

302 Ramsay 1966, 249–250 ja 260–262 (3).

alkulauseessakin todetaan, ja hänellä oli tapana koristella kertomuksiaan. Sitä kuinka paljon tämä piirre on vaikuttanut henkilöiden kuvauksiin, on vaikea selvittää. Lehdistössä näkyvät sekä elämän tärkeät asiat että arkiset yksityiskohdat, tosin usein vain lyhyinä viittauksia. Lehdissä aatelin naiset matkustivat, nostivat oikeusjuttuja, maksoivat veroja, saivat palovakuutuskorvauksia, joutuivat varkauksien kohteeksi, etsivät palvelijoita, vuokrasivat tilojaan ja myivät omaisuuttaan. Samaan aikaan kerrotaan aatelin naisten elämän suurista tapahtumista, kuten avioliitoista, hyväntekeväisyydestä, yhdistystoiminnasta ja seurapiiritapahtumista. Nämä antavat kuvan vaihtelevasta ja monipuolisesta elämästä. Toisaalta sanomalehtien antamat suorat luonnekuvat aatelin naisista ovat hyvin rajoittuneita. Vaikka heidät mainitaan nimeltä, kuvaukset jäävät hyvin suppeiksi, usein pelkiksi maininnoiksi. Yllättäen juuri tämä tekee lukijalle aatelin naisen mielikuvan inhimillisemmäksi: aatelin naiset tekevät hyvin monenlaisia ja myös hyvin tavallisia asioita, kuten muutkin ihmiset. Aikalaisille, jotka tunsivat ylhäisön jäsenet vähintään nimeltä, sillä saattoi olla merkittävä vaikutus mielikuviin.

Kaunokirjallisuuteen verrattuna 1800-luvun suomalainen lehdistö ei tuonut juurikaan esille kysymyksiä aatelin naisten uskonnollisuudesta, aatelin luonteesta tai kansanomaisuudesta. Yleensäkin *suomalaisia* aatelin naisia ei kritisoida millään tavalla, vaikka ulkomaisista aatelin naisista saatettiin julkaista skandaaliuutisia. Muutamia aatelin naisia, kuten Betty Boijea ja Aurora Karamzinia, ihailaan kaikissa lehdissä kriitikittömästi. Toisia, esimerkiksi Marie Linderiä, joka nosti esiin naisten oikeuksien kaltaisia kiistanalaisia kysymyksiä, käsiteltiin muistokirjoituksissakin hyvin suppeasti lehdestä riippumatta. Vuoden 1889 lehtien kaskut osoittavat jo selvästi vähemmän kunnioitettavaa asennetta aatelin naisiin yleensä. Maria Vetseran tapauksella saattoi olla kahdensuuntaisia vaikutuksia mielikuviin aatelin naisista. Itsemurhaa pidettiin suurena syntinä ja se saatettiin nähdä itsekkyytenä ja vastuuttomuutena. Toisaalta rakastuneen parin itsemurha sopi täydellisesti romanttisen tragedian kaavan ja saattoi sellaisena nostaa jopa kauhistelevaa ihailua. Kotimaista sosiaalista elämää lehdistössä käsiteltiin neutraalisti. Sitä, oliko tällä tarkoitus korostaa suomalaisten naisten paremmuutta, kritisoida välillisesti myös suomalaisia aatelin naisia vai yksinkertaisesti nostaa levikkiä, on vaikea arvioida. Sen sijaan aatelin naisten status ja varallisuus eivät ole lehdistössä itsestäänselvyksiä kuten kirjallisuudessa: statusta kyseenalaistetaan 1800-luvun lopulla ja vaihteleva varallisuus tulee esille rivien välistä. Myös tavallisten arkisten asioiden esilletulo laskee statusta ja tuo aatelin naiset lähemmäksi muiden säätyjen jokapäiväistä elämää. Toisaalta lehdistön runsas fiktioaineisto tasapainottaa lukijoiden saamaa kuvaa ja eri aineistot pikemmin täydentävät toisiaan kuin asettuvat vastakohdiksi. Aatelin naisten oppineisuutta ei silti lehdistökään näytä mainitsevan, vaikka heidän kulttuuriharrastuksiaan ja taiteellisuuttaan kehutaankin.

Ero sanomalehdistön uutissisällön ja kaunokirjallisuuden tuottamissa kuvissa aatelisnaisista on siis huomattava. Uskon tämän johtuvan siitä, että uutissisällössä pyrittiin faktallisuuteen, osittain ehkä journalististen periaatteiden vuoksi, mutta ennen kaikkea sensuurin vuoksi. Sensuuri rajoitti tiettyjen asioiden uutisointia ja kommentointia, mutta se myös kielsi väärän tiedon tai vääristelevän ilmaisun esittämisen, erityisesti mitä tuli oman maan hallitsevaan luokkaan. Uutissisällössä toimittajien oli syytä pysytellä kovissa faktoissa ja niissäkin vain turvallisissa aiheissa sekä hillityn positiivisissa kommentteissa. Voimakkaat mielipiteet säästettiin vaarattomiin yhteyksiin, kuten taidekriikkiin ja fiktiivisiin tarinoihin, jotka myös olivat osa lehtien sisältöä. Eri sisältötyypit täydensivät toisiaan, mutta niin päin, että fiktiossa saattoi ilmaista sen mitä faktassa ei voinut. Pääomien käytön osalta muistelmien ja sanomalehtien kuva aatelisnaisista ei juuri poikkea kaunokirjallisuudesta. He käyttävät statuspääomaa, kulttuuripääomaa, sosiaalista pääomaa ja taloudellista pääomaa. Ero on sävyssä: kaunokirjallisuudessa pääomien käyttö on suurta draamaa, sanomalehdissä arkista. Muistelmat ovat tältä väliltä, mutta Ramsay tuntuu suhtautuvan aatelisnaisten dramaattisuuteen huvittuneesti ja selittelevästi: hän ilmeisesti näkee sellaisen perin vanhanaikaisena verrattuna 1900-luvun alun elämäntapaan.

4 Johtopäätökset

Tutkimieni lähteiden antamat kuvat aatelinaisista poikkeavat toisistaan. Lukijakunta ei kuitenkaan tyypillisesti muodosta mielikuviaan vain yhden lähteen perusteella vaan rakentaa niiden yhdistelmän perusteella kokonaiskuvan. Tähän kokonaiskuvaan luonnollisesti vaikuttavat kunkin lukijan henkilökohtaiset asenteet ja muiden lähteiden antama kuva, mutta tutkimistani lähteistä voidaan kuitenkin muodostaa yksi, ehkä edustavakin näkemys aatelinaisista muodostuvasta kuvasta. Koska eri lähteiden saatavuus on vaihdellut eri aikoina, kokonaiskuvassa on myös ajallisia eroja.

4.1 Aatelinaisille kuvatut piirteet

Tutkimissani lähteissä kaunokirjallisuus, muistelmat ja sanomalehdistö antavat kukin hieman erilaisen kuvan suomalaisesta aatelinaisesta. Kuitenkin niistä kaikista on löydettävissä useita yhteisiä näkemyksiä aatelin naisten positiivisista ja negatiivisista luonteenpiirteistä. Ehkä korostunein positiivisena esitetty piirre on huolenpito ja oikeudenmukaisuuden tavoittelu. Kirjallisuudessa aatelin naiset toistuvasti vaativat oikeudenmukaista ja armahtavaa kohtelua läheisilleen, alaisilleen ja apua tarvitseville. He myös auttavat henkilökohtaisesti ja uhrautuvasti. Lehti uutisissa sama ilmenee hyväntekeväisyytenä, kuten lahjoituksina sekä osallistumisena järjestötoimintaan, erityisesti köyhäinapua harjoittaviin yhdistyksiin sekä koulujen johtokuntiin. Ramsay korostaa muistelmissaan äidiltään saamaansa apua ja tukea vaikeuksissaan. Nämä ovat myös piirteitä joita on yleisesti mainittu naisellisiksi piirteiksi. Romaaneissa tämä asenne kytketään vahvasti uskonnollisuuteen. Naiset, niin aateliniset kuin muutkin, vetoavat toistuvasti Jumalaan yrittäessään taivutella miehiä toimimaan oikeudenmukaisesti ja hyveellisesti tai auttaessaan vaikeuksissa olevia. Ramsayn muistelmissakin on mainintoja isoäitien tiukoista kristillisistä tavoista. Lehdistössä uskonnollisuus ei juurikaan tule esille, mutta se saattaa johtua siitä, että kristinuskon harjoittaminen oli julkinen normi ja velvollisuus, joten sitä ei ehkä ollut tarpeen erikseen mainita. Hyväntekeväisyys ja huolenpito ovat kristillisiä hyveitä, joten yhteys oli ehkä itsestään selvä. Myös aatelin naisten poikkeuksellista kyvykkyyttä ja taiteellisuutta arvostettiin. *Välskärin kertomuksissa* parikin aatelin naista esittelee naamioitumiskykyään, Ramsay ihailee Marie Linderin ja Aurora Karamzinin monialaista taitavuutta ja sanomalehdistö ylistää Betty Boijen lauluesityksiä ja Karamzinin elämäntyötä.

Sekä romaaneissa että muistelmissa tuodaan esille aatelin naisten voimakasta ja päättäväistä luonnetta ja persoonallisuutta. Aatelin naiset ovat itsetietoisia, päättäväisiä, pelottomia ja kärsimyksessä sitkeitä. Nämä ovat piirteitä jotka on perinteisesti kytketty sankarimiehiin. Tulkitseen tämän siten, että koska

aateliset ovat asemansa puolesta muiden säätyjen miehiä ylempiä, heidän on toimittava tietyissä tilanteissa miesten tavoin. Tällaisia tilanteita ovat erityisesti sota-aika ja omien oikeuksien puolustaminen. On myös mielenkiintoista, että tällainen vahva naistyyppi näyttäisi periytyneen monille 1900-luvun suomalaisen kirjallisuuden ja elokuvan naispäähenkilöille riippumatta heidän yhteiskunnallisesta asemastaan. Kaunokirjallisuudessa aatelisnaisilla esiintyy jonkin verran persoonallisia luonteenpiirteitä, mutta Ramsayn muistelmissa värikkäällä persoonallisuudella varustettuja aatelisnaisia on useita. Hän kuitenkin esittää heidät selitellen tai naureskellen, ikään kuin persoonallinen nainen olisi jotain hävettävää. Lukijalle jää epäselväksi ovatko nämä luonteenpiirteet positiivisia vai negatiivisia. Sanomalehdistön uutisista tämän tyyppisiä aatelisnaisten luonteenkuvauksia ei löydy, mutta niissä ei muutenkaan juuri puututa henkilöiden luonteenpiirteisiin, paitsi joissakin syntymäpäivä- ja muistikirjoituksissa, jotka tietenkin ovat kriitikittömän ylistäviä. Sen sijaan vuoden 1889 lehtikaskuissa jo irvailaan aatelisnaisten ylpeydelle ja itsepäisyydelle. Siitä ei ehkä voi kuitenkaan vetää vahvoja johtopäätöksiä, sillä valtaapitävien ylpeydelle on varmaankin irvailtu kautta aikojen. Se että sellaisia julkaistiin, kertoo enemmän aateliston aseman yleisestä heikkenemisestä 1800-luvun lopulla.

Aatelisnaisten negatiivisista piirteistä lehdistö vaikenee tyystin, mutta kirjallisuudessa ja muistelmissa esitettiin kriittisiäkin kuvauksia. Romaaneissa toistuvia negatiivisia piirteitä olivat eristäytyminen kansasta ja haluttomuus muutoksiin, jotka olivat juuri samoja asioita, joista 1800-luvun uudistusmielinen sivistyneistö syytti vanhaa aatelistoa yleisemminkin. Ramsaylla on vähän negatiivista sanottavaa aatelisnaisista, mutta Ramsayta tuntuivat häiritsevän ulkomailla nykytermein ”shoppailevat” naiset jotka kuitenkin ovat saitoja rahankäytössään. Hän piti sitä pelkkänä ajantuhlauksena. Säätyrajojen rikkomiseen suhtauduttiin ristiriitaisesti. Kirjailijat toisaalta ylistivät ”kansanomaisia” aatelisnaisia jotka eivät nostaneet itseään muiden yläpuolelle, toisaalta säätyrajojen rikkojat joutuivat toistuvasti ongelmiin. Erityinen ristiriita ja samalla suosittu aihe olivat säätyraajat ylittävät avioliitot ja rakkaussuhteet. Kirjailijasta riippuen näiden lopputulos saattoi olla onnellinen tai onneton, ja joskus molemmat vaihtoehdot esitettiin samassa tarinassa. Ramsayn muistelmissa epä-säätyiset liitot aiheuttivat ensin hankaluuksia, mutta lopputulos oli kuitenkin hyvä. Lehdistössä tällaisia aiheita ei käsitelty lukuun ottamatta Itävallan kaksoisitsemurhaa, joka tietenkin antoi ehdottoman negatiivisen kuvan. Arvelen että tämä vaihtelevuus johtui sivistyneistön muutosohjelman tavoitteista. Sivistyneistö halusi siirtää vallan perinnölliseltä aatelistolta itselleen, joten suhteet edistykselliseen, sivistyneistön esityksellisiin ja kansallismielisiin aatteisiin ajamaan aatelistoon olivat suotavia. Sen sijaan suhteita konservatiiviseen aatelistoon piti vastustaa. Mistään yleisen demokratian

tavoittelusta ei kuitenkaan ollut kyse, joten sekä aateliston että muun sivistyneistön suhteet alempiin kansanluokkiin haluttiin pitää etäisinä ja holhoavina. Fiktiossa oli helppo rakentaa positiivinen säätyrajat rikkova suhde niin että aatelinen osapuoli oli edistyksellinen ja kansan etua ajava ja ei-aatelinen älykäs, kyvykäs ja yleväluonteinen. Onnettomassa suhteessa taas voitiin osapuolista tehdä vanhakantaisia, ylpeitä ja häikäilemättömiä oman edun tavoittelijoita. Todellisessa maailmassa tilanteet olivat mutkikkaampia, mutta Ramsayn kuvausten perusteella epäsäätyiset suhteet saattoivat onnistuakin.

4.2 Aatelisnaisten kuva eri pääomien kautta

1800-luvun Suomen julkisen median luoma mielikuva aatelisnaisista pääomien kautta tulkittuna on tämän tutkimuksen lähteiden perusteella melko yhtenäinen. *Kulttuuripääoma* on aatelisnaisten keskeisiä ominaisuuksia, mutta kulttuuripääoman eri tyyppien runsaus ja arvostus vaihtelee suuresti. Taiteelliset kyvyt ja kulttuurin tuntemus nähdään kaikissa lähteissä arvokkaina, niiden puute taas moitittavana. Joskus aatelisnaisella oletetaan olevan kulttuurisivistystä automaattisesti, joskus taas sen hankkiminen on hänen keskeinen tavoitteensa. Etiketti ja hovitavat voidaan nähdä joko esteettisenä pätevyytenä tai pinnallisena ja moraalittomana sievistelynä. Uskonnollisuus voidaan esittää hyvyyden ruumiillistumana tai pelkkänä pintasilauksena. Aatelisen luonteen toiset näkevät jalona oikeudenmukaisuutena ja toiset naurettavana kiivautena. Kaikkiaan aatelisnaisten kulttuuripääoman sisällöstä jää varsin sekava kuva ja sen määrä tuntuu vaihtelevan. Kuitenkin yksi tyyppi loistaa poissaolollaan: oppineisuus. Historiantutkimus tuntee useita hyvin oppineita aatelisnaisia jo ajalta ennen kuin naisille sallittiin esimerkiksi opiskeluoikeus Helsingin yliopistossa.³⁰³ Se, ettei oppineita aatelisnaisia mainita lainkaan julkisessa mediassa, vaikka heille oli kaikista naisista tarjolla parasta yksityisopetusta, kertoo mielestäni siitä että oppineisuus oli jotain jolla nainen ei voinut ylpeillä. Sinisukkaa, oppineita naisia, on usein esitetty epänaissellisinä ja heidän akateemisia kykyjään on vähätelty. En osaa sanoa johtuiko se kulttuurin sukupuolirooleista, miesten halusta pitää akateeminen sivistys sukupuolensa yksinoikeutena vai naisten välisestä kilpailusta, mutta tämä käsitys eli pitkälle 1900-luvun loppupuolelle ja 1800-luvun mediallyllä lienee osuutensa sen ylläpidossa.

Aatelisnaisille *sosiaalinen pääoma* on tärkeimpiä ominaisuuksia. Erityisen tärkeitä ovat sukulaissuhteet ja rakkaussuhteet, joiden ylläpidosta kerrotaan paljon. Sukuverkostot ovat laajoja. Lisäksi suhteet ystäviin, alaisiin ja muihin luottohenkilöihin auttavat usein ratkaisevasti vaikeassa tilanteessa ja

303 Utrio 2005, 203–204; Mäkinen & Engman 2015.

suurin osa tärkeistä asioista hoidetaan henkilökohtaisten suhteiden kautta. Sosiaalisten suhteiden rajoittaminen on yleensä ulkoisten tekijöiden pakottamaa ja aiheuttaa aatelinmaisille ongelmia. Sosiaalinen kanssakäyminen on vilkasta, erilaisia vierailuja, juhlia, tanssiaisia ja teatteri- tai musiikkiesityksiä näyttää olevan aatelinmaisien elämässä jatkuvasti. Myös yhdistyksissä ja erityisesti sosiaalisen hyväntekeväisyyden parissa aatelinmaisat näyttävät toimivan aktiivisesti. Nämä kaikki piirteet vastaavat hyvin historian tutkimuksen antamaa kuvaa 1800-luvun aatelinmaisien sosiaalisista suhteista. Kuva on kuitenkin usein kevyempi kuin todellisuus: sosiaaliset tapahtumat kuvataan iloisena hauskanpitoa, kun ne todellisuudessa saattoivat ainakin aatelinmaisien kirjeiden perusteella olla henkisesti erittäin rasittavia ja niiden onnistunut järjestäminen haastava tehtävä. Osallistuminen oli kuitenkin käytännössä pakollista, sillä sosiaaliset suhteet olivat välttämätön vaikutuskanava.

Aatelinmaisilla on *statuspääomaa* automattisesti, mutta suhtautuminen siihen vaihtelee. Omaan statustaan ei ollut soveliasta korostaa liikaa, epämuodollinen käytös alempia kohtaan esitetään hyvän aatelinmaisien ominaisuutena, toki vain tiettyyn rajaan saakka. Erittäin arvostettavana pidetään sitä, jos aatelinmaisat salaa asemansa ja esiintyy tavallisen kansan jäsenenä. Toisaalta se, että joku kiistää aatelinmaisien statuksen on loukkaavaa ja siihen reagoidaan voimakkaasti. 1800-luvun loppupuolen lähteet viittaavat siihen, että aatelinmaisien statuksen arvostus olisi jonkin verran vähentynyt. Tämä kuva poikkeaa jonkin verran 1800-luvun Suomen todellisuudesta. Vaikka aatelinmaisat joutuivat piirien pienuuden ja palvelijoiden vähyyden vuoksi olemaan kanssakäymisissä muiden säätyjen kanssa, olivat säätyraajat 1800-luvun alkupuolella jyrkät ja vielä 1800-luvun lopun säätyläisyhteiskunnassa sivistyneistön ja rahvaan välinen kuilu oli suuri. Aatelinmaisat oli statukseltaan aina tavallisen kansan yläpuolella, vaikka käytös muuten olisikin ollut hyvän tahtoista. Aatelinmaisien *taloudellisen pääoman* kuvaukset vaihtelevat jonkin verran lähteiden välillä. Pääsääntöisesti aatelinmaisat esitetään erittäin varakkaina, vaikka omaisuuden käytössä saattaakin olla rajoituksia. Osassa lähteitä mainitaan myös köyhtyneistä aatelinmaisista, mutta heidän elämänsä kuvataan hyvin suppeasti. He saattoivat myös saada taloudellista tukea sukulaisiltaan. Aatelinmaisat olivat siis joko rikkaita tai köyhiä. Tämä antaa kohtuullisen hyvän kuvan todellisuudesta, mutta ei täydellistä. Tutkimusten mukaan aatelinmaisissa oli köyhiä, keskivarakkaita ja rikkaita, mutta köyhätkin aatelinmaisat olivat yleensä varakkaampia kuin tavallinen kansa. Aatelinmaisien oikeudellisia rajoituksia omaisuutensa käyttöön kuvataan vain harvoin. Taloudenhoitoon liittyvää työtä ei kuvata lainkaan, vaikka siihen saattoi mennä paljon aikaa ja vaivaa. Esille ei tuoda myöskään sitä, että aatelinmaisat lainasivat paljon käteistä keskenään ja että tämä lainaluottamusverkosto oli tärkeä osa aatelinmaisien suhdeverkostojen.

Muodollista *poliittista pääomaa* esiintyy lähteiden aatelisnaisilla hyvin vähän. Yleensä aatelisnaisten vaikutus politiikkaan on epäsuoraa ja tapahtuu vaikuttamalla vallanpitäjiin yksityisten henkilösuhteiden kautta. Yksi naishahmo on mukana syvällä valtakunnanpolitiikassa, mutta hänkin vaikuttaa kulisseyksissä. Useissa lähteissä ei tuoda lainkaan esille naisten poliittista vaikutusvaltaa. Sen sijaan politiikalla saattaa hyvinkin olla vaikutusta aatelisnaisten omaan elämään. Tämä on varsin realistinen kuva 1800-luvun politiikasta, jossa naisilla ei virallisesti ollut valtaa, mutta koska asiat hoidettiin yleensä henkilösuhteiden kautta, epäsuoraa vaikutusvaltaa saattoi hyvinkin olla. Siitä on vain vaikea saada mitään luotettavia dokumentteja. 2000-luvun lukijan on syytä muistaa, että vaikka tällainen toiminta meidän aikamme näkökulmasta voi olla vallan väärinkäyttöä ystävien tai perheen eduksi, se oli 1800-luvulla hyväksytty tapa toimia. *Väkivaltapääomaa* kuvataan aatelisnaisilla olleen vielä vähemmän kuin poliittista pääomaa. Ainoat esimerkit ovat tapauksia joissa aatelisnaiset johtavat väkivaltaa käyttäviä miehiä ja nekin ovat julkaisuajankohdasta katsoen vuosisatojen takaa. Sen sijaan he saattavat kyllä kohdata väkivaltaa uhreina tai sivustakatsojina. Osa lähteistä ei tuo esiin edes kysymystä naisten väkivaltapääomasta. Tämä on hyvin linjassa 1800-luvun todellisuuden kanssa, jossa väkivallan katsotaan normaalisti olevan kokonaan miesten toiminta-alueella. Lähteissä on pari historiallista kuvausta jotka voi laveasti tulkita väkivaltapääomaksi, mutta ne eivät nouse korostetusti esille.

Aatelisnaiset olivat lähteiden kuvaamina hyvin tietoisia pääomistaan ja osasivat käyttää ja vaihtaa niitä taitavasti saavuttaakseen kulloisenkin tavoitteensa. Aatelisnaisten kuvataan olevan tässä suhteessa aatelismiesten veroisia tai jopa parempia. Tämä ei ole yllättävää, sillä vaikka aatelisnaisilla oli kuvauksissa paljon valtaa omiin alaisiinsa, kuten palveluskuntaan, heillä oli selvästi vähemmän muodollista valtaa kuin aatelismiehillä. Tällaisessa tilanteessa ihmiset oppivat nopeasti hyödyntämään kaikki edut joita heillä on. Aatelisnaisilla oli lähteiden perusteella aina runsaasti statuspääomaa (jolleivat he luopuneet siitä tarkoituksellisesti), harvinaisia poikkeuksia lukuun ottamatta merkittäviä määriä sosiaalista ja taloudellista pääomaa ja vaihtelevia määriä erilaisia kulttuuripääomia. Näitä kaikkia käyttämällä he saattoivat saavuttaa välillistä poliittista pääomaa tai ainakin poliittista vaikutusvaltaa, mutta väkivaltapääomaa aatelisnaisilla ei juuri kuvata olleen.

4.3 Pääomien erot eri lähteissä ja niiden vaikutukset aatelisnaisista annettuun kuvaan

Aatelisnaisten pääomien kuvaukset eri lähteissä eroavat eniten taloudellisen ja sosiaalisen pääoman osalta. Romaaneissa aatelisnaisilla on molempia runsaasti, joskin poikkeustilanteet saattavat rajoittaa niiden käyttöä. Lehdistössä taloudellinen pääoma vaihtelee suuresti, sosiaalinen pääoma ei tule esille

juuri millään tavalla. Statuspääomaa aatelisnaisilla on aina runsaasti mutta sen merkitys näyttää lehdistössä hieman laskevan 1800-luvun lopulla. Kulttuuripääoman muodot vaihtelevat eri romaaneissa suuresti, lehdistö korostaa lähinnä taiteellisuutta. Poliittista pääomaa aatelisnaisilla on romaaneissa hiukan ja sekin vain välillisenä, lehdistössä ei lainkaan, sillä siellä ei voitu kuvata yksityisiä keskusteluita. Romaanien antama kuva aatelisnaisista on persoonallinen mutta yksipuolinen, lehdistön antama kuva etäinen mutta hyvin monipuolinen, joskaan monia näkökulmia ei ilmaista suoraan. Romaanit ja lehdistö antavat aatelisnaisista hyvin erilaisen kuvan. Tällä on suuri merkitys kuvausten vaikutukselle eri aikoina. 1800-luvulla paitsi, että romaaneja ja sanomalehtiä luettiin samaan aikaan, romaanit usein ilmestyivät jatkosarjoina sanomalehdissä. 1800-luvun lukija sai eteensä molemmat kuvaustyypit ja niiden antama kokonaiskuva oli kohtuullisen luonteva, joskin sivistyneistön luomaa aateliskuvaa myötäilevä. En ole tutkinut aatelisnaisten kuvaa 1900-luvun Suomen lehdistössä, mutta koska varsinkin tasavaltaan siirtymisen jälkeen aateliston asema laski nopeasti, en usko että aatelisnaiset olivat enää esillä niin paljon kuin 1800-luvun lehdistössä.³⁰⁴ Aatelistasta saatu kuva siis yksipuolistui.

1800-luvulla aatelisto oli huomattava ja näkyvä ryhmä Suomessa, aivan erityisesti pääkaupungissa mutta myös muilla seuduilla. Aateliston elämäntapa oli hyvin julkinen. Esimerkiksi päivittäisiä vierailuja tuttavien koteihin tehtiin ilman erityistä kutsua ja muutenkin käytöstapoihin kuului, että säätyläistalojen ovien piti olla avoimia muille saman luokan jäsenille. Niistäkin asioista joita ei esitelty vieraiden läsnä ollessa, tiesi ainakin palveluskunta ja olisi epätodennäköistä, että he olisivat pitäneet aivan kaikki tietonsa talon seinien sisällä. Voidaan siis olettaa, että 1800-luvun ihmiset tiesivät paljon aateliston elämästä ainakin kuulopuheelta. Tämä taas merkitsi, että he saattoivat verrata kirjojen aatelisnaisia todellisen elämän henkilöihin. Mielestäni voidaan siksi katsoa, että 1800-luvun romaanien aatelistet nähtiin pikemmin idealistisina esimerkkeinä ”hyvistä” ja ”huonoista” aatelisista kuin realistisina kuvauksina. Jos Vuorisen näkemys sivistyneistön ohjelmasta pitää paikkansa, tämä oli varmaankin myös kirjoittajien tavoite ja nämä romaanit heidän ohjelmajulistuksensa osa.

1800-luvun lehdistöllä oli luultavasti omana aikanaan merkittävä vaikutus ihmisten käsityksiin aatelisnaisista. Kuten kuulopuheet, se kertoi erityisesti ”rivien välissä” paljon seikkoja jotka eivät tulleet muuten esiin ja käsitteli nimenomaan oman aikansa ihmisiä. Lehtien uutiset nähtiin todeksi tarkoitettuina, vaikka en pysty tämän tutkimuksen perusteella sanomaan miten paljon niihin todella uskottiin. Toisin kuin kirjoja, lehtiä oletettavasti tyypillisesti luettiin vain muutaman päivän tai

304 Snellman 2014, 277–284.

enintään muutaman kuukauden ajan. Niiden sisällöllä oli siis vaikutusta vain julkaisuaikanaan, vuoden 1850 lehteä tuskin luettiin enää 1870 tai 1889, ja 1900- ja 2000-lukujen ihmisten näkemyksiin niillä ei ole ollut mitään vaikutusta. Ramsay muistelmat julkaistiin 1900-luvun alussa, joten niillä ei ollut vaikutusta 1800-luvun aateliskäsityksiin. 1900-luvun alkupuolella ne vaikuttavat olleen kohtalaisen suosittuja, ei varmaan vähiten värikkäiden kuvausten ja suorasukaisten mielipiteiden vuoksi. Silloin niillä on saattanut olla vaikutusta suuren yleisön kuvaan aatelisnaisista, joskaan ei luultavasti yhtä laajaa kuin suosituimmilla romaaneilla. 1900-luvun lopun ja 2000-luvun vaikuttavuudesta on vaikea sanoa mitään, koska muistelmien suosioista ei ole ollut löydettävissä tietoja.

1900-luvun alkupuolella aateliston vaikutusvalta ja näkyvyys oli lähes kadonnut. Sen sijaan 1800-luvun suomalaiset romaanit, tai ainakin osa niistä, kuuluivat suomalaisen kansalliskirjallisuuden kaanoniin. Vallalla oleva historiakäsitys keskittyi siihen, kuinka kaikki aiempi oli raivannut tietä Suomen itsenäisyydelle. Tässä valossa erityisesti *Välskärin kertomukset* nähtiin, jos ei nyt aivan historiana, niin ainakin hyvänä kuvauksena menneestä maailmasta. Monelle lukijalle romaanit saattoivat olla ainoa kuvaileva lähde aatelistosta ja ne sopivat yhteen kouluhistorian näkemysten kanssa. Niiden antama kuva aatelisista luultavasti vaikutti suuresti asenteisiin aatelistoa kohtaan. Joiltakin osin tämä kuva on hyvin lähellä sitä mitä nykyinen historiantutkimus sanoo aatelisnaisten elämästä: heillä oli korkea status ja heitä kunnioitettiin, perhe ja suku olivat heille tärkeitä, heillä oli usein runsaasti varallisuutta ja vilkas sosiaalinen elämä, jonka kohokohtina olivat näyttävät juhlat. Toisilta osin annettu kuva on selvästi virheellinen: köyhät aatelisnaiset ohitetaan kokonaan, aatelisnaisten tekemää työtä ei esitellä vaan annetaan mielikuva helposta elämästä, sosiaalinen elämä esitetään huvitteluna, vaikka sillä oli suuri merkitys suhteiden luonnissa ja politiikassa. Avioliittoon pakottaminen on toistuva teema, mutta tieteellinen tutkimus ei ole antanut sille tukea. Kulttuurin osaamisen osalta kuva on vaihteleva: aatelisnaisilla kuvataan usein olevan hyvät puhelahjat, taiteellisia kykyjä, vahva aatelisluonne ja voimakas uskonnollisuus, mutta oppineisuutta ei juuri tuoda esille. 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun lukijalle aatelisto ei enää ole olemassa olevaa todellisuutta. Aateliston elämäntapa on jotain muinaista tai jopa fantasiaan verrattavaa tarinaa. Asiaa ei auta se, että viihdeteollisuus yhdistelee historiallisiin tarinoihin varsin surutta anakronistisia aineksia. 1800-luvun romaanit näyttävät menettäneen asemaansa ja suosiotaan 1900-luvun alkuun verrattuna. Vaikka kaunokirjallisuus on monelle ainoa lähde aatelisnaisten elämästä, eivät 1800-luvun suomalaiset romaanit välttämättä enää ole se lähde. Myös suhtautuminen kuvauksen luotettavuuteen saattaa vaihdella enemmän: osa saattaa pitää kuvauksia vain hyvinä tarinoina ilman todellisuuspohjaa. Silti niillä saattaa olla tiedostamattomia vaikutuksia käsityksiin aatelisnaisista.

1900-luvun alussa kuitenkin romaanien rinnalle nousivat muistelmat. Vaikka muistelmat olivat suosittuja, niiden vaikutus ei varmaankaan yltänyt samalle tasolle kuin lehdistön. Toisaalta muistelmat voi aihepiiriltään rinnastaa 1800-luvun romaaneihin, joten 1900-luvulla näitä hyvin luultavasti luettiin rinnakkain. Kuvaustensa puolesta muistelmat ovat romaanien ja 1800-luvun sanomalehtien välimaastossa. Statuspääoma ja sosiaalinen pääoma ovat aatelisnaisille itsestäänselvyksiä jotka tuodaan vahvasti esille, mutta taloudellinen pääoma vaihtelee hieman enemmän kuin romaaneissa: jotkut aatelisnaiset ovat köyhtyneitä mutta vain harvat. Kulttuuripääoma vaihtelee, mutta muistelemassa esitetään romaaneja herkemmin kritiikkiä aatelisnaisten kulttuurintuntemuksen puutteesta. Aatelisnaisten poliittista pääomaa tuodaan suppeasti esille. Muistelmat eivät kuitenkaan täysin korvaa 1800-luvun sanomalehdistön antamaa kuvaa. Niistä puuttuvat monet lehdistön pikku-uutisten ja ilmoitusten takaa nousseet aatelisnaisiakin koskevat arkielämän ilmiöt kuten vuokralaiset, yhdistystoiminta, verot tai vaikkapa postilähetykset. Myös köyhtyneet aateliset tulevat lehdistöä huonommin esiin. Lisäksi ainakin Ramsayn muistelmat tuntuvat suhtautuvan 1800-luvun alun ja sitä vanhempaan aatelin elämäntapaan jotenkin anteeksipyytelevästi, koska se eroaa 1900-luvun elämäntavasta. Tämä vahvistaa 1800-luvun romaanien ohjelmallista ajatusta siitä, että aateliston etuoikeutettu elämäntapa on jotain vanhanaikaista ja uusi porvarillinen elämäntapa ainoa oikea tapa. 1800-luvun sanomalehdistön eifiktiivinen osuus suhtautui aatelistoon paljon neutraalimmin ja tasoitti siten fiktiivisen osuuden kritiikkiä. Voidaan siis todeta, että 1900-luvun alusta alkaen tutkimani lähteet antavat ehkä hieman yllättäen kokonaisuutena aatelisnaisista elitistisemmän kuvan kuin 1800-luvulla. Median vaikutusta suuren yleisön käsityksiin aatelisnaisissa olisikin syytä vielä tutkia, samoin median mielikuvien ja aateliston todellisen elämän välisiä eroja ja yhteneväisyyksiä.

2000-luvun suuren yleisön mielikuvat suomalaisista aatelisnaisista perustunevat lähinnä kouluopetukseen sekä romaaneihin ja niiden elokuvaversioihin. Koulujen oppikirjoissa ei juuri aatelisnaisia ehditä käsitellä. Sivistyneistön tuottama tarkoitushakuinen media sekä perinteinen miesten kontrolloima historiankirjoitus painoivat suomalaisen aatelisnaisen samaan historian pimentoon, johon karkotettiin ensimmäiset naiskirjailijat ja naispuoliset tieteentekijät. Muotokuvassa vaikean näköisissä pitsiröyhelöissä poseeraava nainen ei nykykatsojalle vaikuta kovin toimintakykyiseltä tai hyödylliseltä osalta yhteiskuntaa. 1800-luvulla jopa rahvas saattoi tietää, miten merkityksellinen henkilö aatelisnainen oli muulle yhteiskunnalle, mutta nykyiselle ihmiselle ei koko kuva välity. Nykyaikaan säilyneistä lähteistä meille näyttäytyy vain välähdyksiä näistä kiehtovista persoonallisuuksista ja omana aikanaan tärkeistä merkkihenkilöistä.

5 Lähteet ja kirjallisuus

Lähdejulkaisut

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot: Kirjat: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkolaki vuodelta 1869 sekä siihen vahvistetut muutokset aina 7 päivään heinäkuuta 1944 / julkaissut O.K. Heliövaara, 1945, sivut 10 ja 20, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1925190?page=14> ja <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1925190?page=24> (Luettu 1.6.2021).

Lehdistö

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot: Sanomalehdet, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/search> (Luettu 20.05.2020).

Kaunokirjallisuus

Linder, Marie, *Aikamme nainen. Luonteenkuvaus*. Suom. Holopainen, Benita. Antikvariaatti Vilho: Helsinki, 2009. (AN)

Runeberg, Fredrika: *Rouva Katarina Boije ja hänen tyttärensä: kertomus isonvihan ajoilta*. Suom. Tuulio, Tyyni. WSOY: Porvoo, 1981. (RKB)

Tavaststjerna, K.A., *Kovina aikoina*. Arvi A. Karisto Oy: Hämeenlinna, 1983. (KA)

Topelius, Z.: 'Linnaisten kartanon viheriä kamari.' Teoksessa Topelius, Z.: *Talvi-iltain tarinoita*. [1.] Suom. Jäämaa, Ilmari. Seitsemäs painos. WSOY: Porvoo, 1975. (LKVK)

Topelius, Z., *Välskärin kertomuksia. Ensimmäinen osa*. Suom. Aho, Juhani. Kuudes painos. WSOY: Porvoo, 1930. (VK1)

Topelius, Z., *Välskärin kertomuksia. Toinen osa*. Suom. Aho, Juhani. Seitsemäs painos. WSOY: Porvoo, 1926. (VK2)

Topelius, Z., *Välskärin kertomuksia. Kolmas osa*. Suom. Aho, Juhani. Kuudes painos. WSOY: Porvoo, 1927. (VK3)

Muistelmat

Ramsay, Anders, *Muistoja lapsen ja hopeahapsen 1–4*. Suom. Nuuttila, Antti. WSOY: Porvoo ja Helsinki, 1966.

Elämäkerrat ja esseet

Lehto, Katri, *Kytäjän kreivitär. Marie Linderin elämä*. Otava: Keuruu, 1985.

Qvarnström, Ingrid, *Tarunhohtoinen elämä. Aurora Karamzin ja hänen aikakautensa*. Suom. Somersalo, Aili. Otava: Helsinki, 1948, 3. painos.

Tuulio, Tyyni, *Fredrikan Suomi. Esseitä viime vuosisadan naisista*. WSOY: Porvoo, 1979.

Tutkimuskirjallisuus

Anderson, Benetict, *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Toinen painos. Vastapaino: Tampere, 2017.

Aminoff-Winberg, Johanna, 'Ritarihuone ja sukututkimus'. Teoksessa Aminoff-Winberg, Johanna (toim.), *Ritarihuone ja Suomen aatelissuvut*. Minerva Kustannus Oy: Helsinki, 2013, 111–124.

Aurora Karamzin. Aristokratian elämää. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava: Espoo, 2006.

Bergman, Irja, 'Välskärin kertomuksien naishahmoja.' Teoksessa Pöykkö, Elina ja Norrback, Märtha (toim.), *Taru ja totuus. Saga och sanningen*. Topelius-seuran julkaisuja 3. Topelius-seura ry: Helsinki, 2008, 187–199.

Björkman, Sten, 'Träskändan kartano ja puisto.' Teoksessa *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava: Espoo, 2006, 101–127.

Bourdieu, Pierre, *Järjen käytännöllisyys*. Vastapaino: Tampere, 1998.

Bourdieu, Pierre, 'The Forms of Capital.' Teoksessa Biggart, Nicole Woolsey (toim.), *Readings in Economic Sociology*. Blackwell Publishers Ltd: Oxford, 2002, 280–291.

Cannadine, David, *The decline and fall of the British aristocracy*. Yale University Press: New Haven, 1990.

Eskola, Eija, *Suosittelut, valitut ja luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918-1939*. Väitöskirja, Informatiikan tutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto, 2004. Acta Universitatis Tamperensis 1049, Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print: Tampere, 2004.

Forssell, Pia, 'Charlotta Falkman. Unohdetun kirjailijan kertomuksia hyveestä, sivistyksestä ja toimeentulon vaikeudesta'. Teoksessa Lappalainen, Päivi, Grönstrand, Heidi ja Launis, Kati (toim.) *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 838. SKS: Helsinki, 2001, 43–67.

Granqvist, Juha-Matti & Gustafsson, Sofia, 'Aatelismies porvarina', *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2013, 154–163.

Gestrin, Tryggve, 'Aurora Karamzin ja Nižni Tagilin kaivokset.' Teoksessa *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava: Espoo, 2006, 129–153.

Gluschkoff, Jaana, *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. Bibliotheca Historica 112, SKS: Helsinki 2008.

Grönstrand, Heidi, 'Murgrönan – kärsimyksen kuvaus vai selviytymistarina? Kirjeromaani naisten lajina.' Teoksessa Lappalainen, Päivi, Grönstrand, Heidi ja Launis, Kati (toim.) *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 838. SKS: Helsinki, 2001, 23–42.

Grönstrand, Heidi, *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1019. SKS: Helsinki, 2005.

Hakonen, Marko, Haikari, Janne ja Koskinen, Ulla, 'Yksilö ja yhteisö'. Teoksessa Haikari, Janne, Hakonen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli 1600-luvulla'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020, 128–162.

Hakapää, Jyrki, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. SKS: Helsinki, 2008.

Hatavara, Mari, 'Kirjallisuuskritiikin suhtautuminen naisiin romaanikirjailijoina 1800-luvun puolivälin Suomessa ja Ruotsissa.' Teoksessa Lappalainen, Päivi, Grönstrand, Heidi ja Launis, Kati (toim.) *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 838. SKS: Helsinki, 2001, 68–106.

Hatavara, Mari, *Historia ja poetiikka Fredrika Runebergin ja Zacharias Topeliuksen historiallisissa romaaneissa*. SKS: Helsinki, 2007.

Häggman, Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179. SHS: Helsinki, 1994.

Häggman, Kai, *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle*. Otava: Keuruu, 2008.

Ijäs, Ulla, 'Yksilö ja yhteisö'. Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli 1800-luvulla'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020 (1), 337–366.

Ijäs, Ulla, 'Säädynmukainen kulutus, ylellisyys ja asema'. Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli 1800-luvulla'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020 (2), 408–411.

Ilmakunnas, Johanna, *Kartanot, kapiot, rykmentit – erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1277. SKS: Helsinki, 2012.

Ilmakunnas, Johanna, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex, 'Aatelin tutkimus Suomessa.' *Historiallinen aikakauskirja* 2/2013, 203–215.

Isaksson, Pekka ja Jokisalo, Jouko, *Kallonmittaajia ja skinejä. Rasismien aatehistoriaa*. Like-kustannus ja Suomen Rauhanpuolustajat: Helsinki 1998.

Karkama, Pertti, '1840-luku suomalaisen nykykulttuurin kehtona.' Teoksessa Koistinen, Tero, Kruuspere, Piret, Sevänen, Erkki ja Turununen, Risto (toim.), *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. SKS: Helsinki, 1999, 84–105.

Karonen, Petri, 'Yhteiskunta.' Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli 1700-luvulla'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020, 297–328.

Katajisto, Kati, 'Aatelin tutkimuksen uudet suuntaukset.' *Historiallinen aikakauskirja* 2/2001, 165–168

Kerkelä, Heikki, *Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto*. Gaudeamus: Tampere, 1996.

- Klinge, Matti, *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. WSOY: Porvoo, 1998.
- Kortti, Jukka, *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. Tietolipas 250, SKS: Helsinki, 2016.
- Koskinen, Riitta ja Hagelstam, Katja, *Kartanoita ja porvariskoteja. Sisustuksia ja tapakulttuuria 1800-luvun Suomessa*. WSOY: Helsinki, 2006.
- Kuisma, Markku, 'Yrittäjät sääty-yhteiskunnan luokkakuvassa.' Teoksessa Haapala, Pentti (toim.), *Talous, vala ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino: Tampere, 1992.
- Kunelius, Risto, *Viestinnän vallassa. Johdatus joukkoviestinnän kysymyksiin*. WSOY: Helsinki, 2004.
- Kurvinen, Heidi, 'Muistelmat lähteenä. Toimittaja Anni Voipion *Lehtimatka*.' Teoksessa Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Historiallinen arkisto 141. SKS: Helsinki, 2014, 132–150.
- Lahtinen, Anu, 'Rälssistä aateliksi'. Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli vuoteen 1600'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020 (1), 17–22.
- Lahtinen, Anu, 'Yksilö ja yhteisö'. Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli vuoteen 1600'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020 (2), 23–46.
- Landgren, Lars, 'Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889.' Teoksessa Tommila, Päiviö, Landgren, Lars ja Leino-Kaukiainen, Pirkko, *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila Oy: Kuopio, 1988, 267–420.
- Lappalainen, Jussi T., 'Pietari I:n uudistuskausi.' Teoksessa Kirkinen, Heikki (toim.), *Venäjän historia*. Otava: Helsinki, 2004, 132–155.
- Lappalainen, Mirkka, *Suku – Valta – Suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. WSOY: Helsinki, 2005.

Lappalainen, Päivi, ”Äiti-ilon himo”. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla.' Teoksessa Koistinen, Tero, Kruuspere, Piret, Sevänen, Erkki ja Turununen, Risto (toim.), *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. SKS: Helsinki, 1999, 106–129.

Lappalainen, Päivi, *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880- ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. SKS: Helsinki, 2000.

Launis, Kati, 'Vapaa kuin leijona metsässä? Aikansa nainen Marie Linderin romaanissa *En qvinna af vår tid*.' Teoksessa Lappalainen, Päivi, Grönstrand, Heidi ja Launis, Kati (toim.) *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Suomen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 838. SKS: Helsinki, 2001, 107–136.

Luukkainen, Tarja-Liisa, *Mitä maalaiskansa luki? Kirjasto, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861-1918*. Historiallinen arkisto 143. SKS: Helsinki, 2016.

Långvik-Huomo, Marianne, 'Hyväntekeväisyys – velvollisuus ja elämäntehtävä'. Teoksessa *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava: Espoo, 2006, 155–180.

Molarius, Päivi, 'Fennomaanisen merkitysjärjestelmän muotoutuminen 1800-luvun Suomessa.' Teoksessa Koistinen, Tero, Kruuspere, Piret, Sevänen, Erkki ja Turununen, Risto (toim.), *Kaksi tietä nykyisyyteen. Tutkimuksia kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. SKS: Helsinki, 1999, 67–83.

Mustakallio, Sinikka, *Naisten itsenäisyshistoriaa Suomessa*. Kansan sivistystyön liitto: Vantaa 1988.

Mäkinen, Ilkka, 'Lukemisen vallankumous'. Teoksessa Varpio, Yrjö ja Huhtala, Liisi (toim.), *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. SKS: Helsinki, 1999, 163-177.

Mäkinen, Riitta ja Engman, Marja (toim.), *Naisten aika. Valkoinen varis ja muita oppineita naisia*. Gaudeamus: Helsinki, 2015.

Niemi, Juhani, *Suomalaisten suosikkikirjat*. Karisto Oy: Hämeenlinna, 1997.

Nieminen, Hannu, *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809-1917*. Vastapaino: Tampere, 2006.

- Norrback, Märtha, 'Aristokraattisen kulttuurin näyttämöllä'. Teoksessa *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava: Espoo, 2006, 39–83.
- Nummela, Ilkka, 'Suomen aateliston varallisuudesta autonomian alkupuolella.' *Historiallinen aikakauskirja* 2/2013, 164–184.
- Paaskoski, Jyrki, 'Aurora Karamzinin vuosisata'. Teoksessa *Aurora Karamzin. Aristokratian elämää*. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 7. Espoon kaupunginmuseo ja Otava: Espoo, 2006, 9–37.
- Parland-von Essen, Jessica, 'Ritarihuone naisten toimintakenttänä – Markkinoista näyttelyihin'. Teoksessa Aminoff-Winberg, Johanna (toim.), *Ritarihuone ja Suomen aatelissuvut*. Minerva Kustannus Oy: Helsinki, 2013, 213–227.
- Peltonen, Matti, 'Aatelisto ja eliitin muodonmuutos.' Teoksessa Haapasalo, Pentti (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino: Tampere, 1992, 109–123.
- Platt, Len, *Aristocracies of Fiction. The Idea of Aristocracy in Late-Nineteenth-Century and Early-Twentieth-Century Literary Culture*. Contributions to the Study of World Literature 108. Greenwood Press: London, 2001.
- Purhonen, Semi, Rahkonen, Keijo ja Roos, J.P., 'Johdanto. Bourdieun sosiologian merkitys ja ominaislaatu.' Teoksessa Purhonen, Semi ja Roos, J.P. (toim.), *Bourdieu ja minä*. Vastapaino: Tampere, 2006, 7–53.
- Pylkkänen, Anu, 'Avioliiton historiaa' ja 'Holhouksen historiaa'. Teoksessa Letto-Vainio, Pia (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Gaudeamus: Jyväskylä, 1991, 80–110.
- Ramel, Stig, *Kustaa Mauri Armfelt 1757-1814. Ruotsissa kuolemaantuomittu kuninkaan suosikki. Suomessa kunnioitettu valtion perustaja*. Kustannusosakeyhtiö Otava: Helsinki, 1998.
- Ramsay, Alexandra, 'Rouvasväen yhdistykset – naisasialiikkeen orastava alku.'. Teoksessa Knapas, Rainer ja Forsgård, Nils Erik (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*. Tammi: Helsinki, 2002, 311-313.

Rundquist, Angela, *Blått blot och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850-1900*. Carlsson Bokförlag: Stockholm, 1989.

Sainio, Venla, 'Gripenberg, Aleksandra.' *Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. Luettu 28.6.2021. Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004437> .

Salmi, Hannu, 'Historiallinen fiktio ja historiankirjoitus.' Teoksessa Louekari, Sami ja Sivula, Anna (toim.), *Historioita ja historiallisia keskusteluja*. Turun historiallinen yhdistys: Turku, 2004, 151–167.

Savolainen, Raimo, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14. Hallintohistoriakomitea ja Painatuskeskus: Helsinki, 1994.

Siisiäinen, Martti, 'Pääoman lajien muuntumissäännöt.' Teoksessa Jokivuori, Pertti (toim.), *Sosiaalisen pääoman kentät*. Minerva: Jyväskylä, 2005, 89–102.

Snellman, Alex, *Suomen aateli. Yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*. Suomen ja pohjoismaiden historian väitöskirja. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XXXIV. HY: Helsinki, 2014.

Snellman, Alex, 'Suomen aatelin aika'. Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli 1800-luvulla'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020, 331–336.

Tandefelt, Henrika ja Vainio-Kurtakko, Maria, 'Aatelismiehen valinnat porvarillistuvassa yhteiskunnassa.' *Historiallinen aikakauskirja 2/2013*, 185–199.

Tommila, Päiviö, 'Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859.' Teoksessa Tommila, Päiviö, Landgren, Lars ja Leino-Kaukiainen, Pirkko, *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila Oy: Kuopio, 1988, 77–266.

Tuomaala, Saara, 'Holhouksenalaisuudesta koulutetuksi ja vapaaksi kansalaiseksi', <http://www.aanioikeus.fi/artikkelit/tuomaala/> . Luettu 28.6.2021.

Utrio, Kaari, *Suomen naisen vuosisadat 1. Piikasesta maisteriksi*. Tammi: Helsinki 2005.

Vainio-Korhonen, Kirsi, *Sofie Munsterhjelmin aika. Aatelin naisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1383. SKS: Helsinki, 2012.

Vuorinen, Marja, *Kuviteltu aatelmies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Helsingin Yliopiston yhteiskuntahistorian väitöskirja. Bibliotheca historica 128. SKS: Helsinki, 2010.

Vuorinen, Marja, 'Yhteiskunta.' Teoksessa Haikari, Janne, Hakanen, Marko, Lahtinen, Anu ja Snellman, Alex (toim.), *Aatelin historia Suomessa*, luvussa 'Aateli 1800-luvulla'. Kustannusosakeyhtiö Siltala: Helsinki, 2020, 412–444.

Wassholm, Johanna, 'Aatelin neitsytapulaitos.' Teoksessa Aminoff-Winberg, Johanna (toim.), *Ritarihuone ja Suomen aatelissuvut*. Minerva: Helsinki, 2013, 169–178.

Wiio, Osmo A., *Johdatus viestintään*. Wellin+Göös: Porvoo, 1994.

Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. SHS: Helsinki, 1974.

Liite 1. Kansalliskirjaston sanomalehtiarkistosta tutkielmaa varten tehdyt haut.

Haun kohteena olleiden suomen- ja ruotsinkielisten sanomalehtien määrät kunakin vuonna:

	ruotsinkielisiä	suomenkielisiä
1850	7	3 ⁽¹⁾
1870	11	11
1889	25	35

⁽¹⁾ Olen ottanut tähän lukuun mukaan *Sanomia Turusta*, vaikka sen ensimmäinen numero ilmestyi 24.12.1850 ja seuraava numero vasta vuodenvaihteen jälkeen.

Osumat eri hakusanoilla kunakin vuonna:

	1850	1870	1889
grevinn*	0	2	6
grefwinn*	21	64	132
friherrinn*	57	49	272
baroness*	3	28	395
generalstan* ^(d)	7	6	11
löjtnantsk* ^(d)	21	7	36
majorss* ^(d)	7	0	1
öfverstin* ^(d)	16	45	194
öfwerstin* ^(d)	4	26	39
frök*	355 ^(a)	1283 ^(b)	7961 ^(b)
kreivit*	0	0	68
vapaaherrat*	0	3	52
paronit*	0	0	134
paroonit*	0	0	111
kenraalit* ^(d)	0	0 ^(c)	1 ^(c)
luutnantit* ^(d)	0	0 ^(c)	0 ^(c)
majurit* ^(d)	0	0 ^(c)	1 ^(c)
everstin* ^(d)	0	1	26
neiti	0	298 ^(a)	6641 ^(b)

- = ei haettu

^(a) Otettu tarkasteluun mukaan vain sukunimen perusteella aatellisiksi oletetut.

^(b) Ei käsitelty osumien suuren määrän vuoksi.

^(c) Lisäksi osumia jotka eivät viittaa aatelinnaisiin.

^(d) Osa upseereista saattaa olla aatelittomia, mutta löydöt kaikki otettu mukaan käsittelyyn.

Vaikka upseeristoon oli aina kuulunut myös aatelittomia, oli vielä 1800-luvun alussa noin 60% upseerinviroista aatelisten hallussa. 1800-luvun puolivälissä aatelisten osuus Venäjän armeijan suomalaisista upseereista oli enää 40% ja 1800-luvun lopussa se laski alle 20% (Wirilander 1974, 184 ja Snellman 2014, 93). Upseerista tuli kuitenkin säätytaustasta riippumatta automaattisesti osa säätyläistöä ja monet avioituivat aatellisnaisten kanssa. Olen siksi käsitellyt kaikki upseerivaimon titteliä kantaneet naiset aineistossa ja tarkastanut erikseen tutkielmaan lainatuista kohdista onko sukunimi Suomen aateliston joukossa.